

Kairos

EVANĎEOSKI TEOLOŠKI ČASOPIS

Ustoličen u štovanju: Razumijevanje funkcija štovanja
kroz prizmu teologije hrama u Otkrivenju 4 i 5

ZACHARY SHAFFER

Teološka vizija za učenje: Kako načela i prakse surađuju
kako bi pojednostavile način na koji činimo učenike

BENJAMIN D. SPECTOR

Poezija patnje u Tužaljka – književna analiza

KOTEL DADON

Razvoj i djelovanje Kristove crkve braće u Zagrebu

IVA ĐAKOVIĆ

Pet praktičnih primjena iskrenosti s Bogom
u kršćanskom životu

DELIA DOINA MIHAI

Kairos

EVANĐEOSKI TEOLOŠKI ČASOPIS

GODIŠTE XIX. (2025.), BROJ 2

Biblijski institut, Zagreb
Evandeosko teološko veleučilište, Osijek

KAIROS

EVANĐEOSKI TEOLOŠKI ČASOPIS

GODIŠTE XIX. (2025.), BROJ 2

UDK: 27-1/277

Nakladnici	Biblijski institut, Kušlanova 21, 10000 Zagreb Evanđeosko teološko veleučilište, Cvjetkova 32, 31103 Osijek
ISSN	1846-4580 (Tisak), 1848-2503 (Online)
Glavni urednik	Ervin Budiselić; e-mail: kairos@bizg.hr ORCID: 0000-0003-1743-4203
Pomoćni urednik	Dalibor Kraljik; e-mail: dalibor.kraljik@etvos.hr ORCID: 0000-0002-7163-8568
Tajnica	Željka Strejček
Uredništvo	Danijel Berković (Zagreb); Ervin Budiselić (Zagreb); Kotel Dadon (Zagreb); Mark Hamilton (SAD); Dalibor Kraljik (Osijek); Peter Kuzmič (Osijek / Boston, SAD); Marcel Măcelaru (Arad, Rumunjska); Perry L. Stepp (Zagreb / SAD); Gregory S. Thellman (Osijek).
Međunarodno stručno vijeće	Kostake Milkov (Balkan Institute for Faith and Culture, Skopje, Makedonija); Constantine Prokhorov (Novosibirsk Biblical Theological Seminary, Novosibirsk, Rusija); Gerald Shenk (Eastern Mennonite Seminary, Harrisonburg, SAD); Andrea Sterk (University of Florida Department of History, Gainesville, SAD); Wojciech Szczerba (Evangelical School of Theology, Wrocław, Poljska).
Lektor za hrvatski	Branka Tolić
Lektor za engleski	Emily K. Brown
Prijevod	Ivana Balint-Feudvarski
Naslovnica	Iva Đaković
Priprema za tisak	Željka Strejček
Adresa uredništva	Kairos, Kušlanova 21, 10000 Zagreb, Croatia tel: + 385 1 2338 638; https://kairos.bizg.hr/

Kairos izlazi dva puta godišnje. Naklada: 250 primjeraka. Rukopisi se ne vraćaju.

Časopis se ne naplaćuje.

Časopis je referiran u: *Academic Journals Database*; *Academic Search Complete* (EBSCO); *Academic Search Ultimate* (EBSCO); *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL); *Directory of Open Access Journals* (DOAJ); ERIH PLUS; HRČAK - Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske i *Religious and Theological Abstracts* (Myerstown, SAD).

Objavom svog članka u Kairosu, vaš će članak automatski biti objavljen na engleskom jeziku u *Kairos: Evangelical Journal of Theology* koji je od svibnja 2024. indeksiran u **Scopus** bazi.

ČITAJTE KAIROS ONLINE

www.kairos.bizg.hr

SADRŽAJ

Članci

Zachary Shaffer	
<i>Ustoličen u štovanju: Razumijevanje funkcija štovanja kroz prizmu teologije hrama u Otkrivenju 4 i 5</i>	167-182
Benjamin D. Spector	
<i>Teološka vizija za učenje: Kako načela i prakse surađuju kako bi pojednostavile način na koji činimo učenike</i>	183-214
Kotel Dadon	
<i>Poezija patnje u Tužaljkama – književna analiza</i>	215-238
Iva Đaković	
<i>Razvoj i djelovanje Kristove crkve braće u Zagrebu</i>	239-279
Delia Doina Mihai	
<i>Pet praktičnih primjena iskrenosti s Bogom u kršćanskom životu</i>	281-292

Prikazi knjiga

David Murray	
<i>RESET: Živjeti tempom milosti u kulturi koja nas tjera da izgorimo</i> (Tomislav Minić)	295-298
Nicholas Thomas Wright	
<i>Iznenadeni nadom</i> (Dragutin Matak)	298-306
Allan H. Anderson	
<i>Uvod u pentekostalizam</i> (Goran Punda)	307-310
Sarah Nicholl	
<i>Integrated Mission: Recovering a Christian Spirituality for Evangelical Integral Transformation</i> (Melody Wachsmuth)	310-314
Phillip Cary	
<i>The Nicene Creed: An Introduction</i> (Miroslav Balint Feudvarski)	314-317

ČLANCI
СГВІСІ

Ustoličen u štovanju: Razumijevanje funkcija štovanja kroz prizmu teologije hrama u Otkrivenju 4 i 5

Zachary Shaffer

ORCID: 0009-0007-4715-7127

Oklahoma Christian University, Edmond, Oklahoma

zachary.shaffer@eagles.oc.edu

UDK: 27-5:27-249

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

<https://doi.org/10.32862/k1.19.2.1>

Sažetak

Dok se mnogi znanstveni radovi usredotočuju na objekt(e) štovanja u Otkrivenju, u ovome članku razmatraju se funkcije štovanja u 4. i 5. poglavlju Otkrivenja, njihova povezanost s teologijom hrama te način na koji takvo štovanje doprinosi izgradnji svijeta. Polazeći od pregleda različitih drevnih bliskoistočnih kultura, najprije se definira značenje teologije hrama. Potom se promatra štovanje u odnosu na teologiju hrama te se naglašava njegova funkcija identifikacije i orijentacije. Nadalje, kroz prizmu teologije hrama analizira se i štovanje u Otkrivenju 4 i 5, a na temelju toga izvode se zaključci o njegovim funkcijama. Budući da štovanje ima ulogu u ostvarenju vizije prema kojoj će cijeli svijet jednoga dana postati Božji hram, ono se može razumjeti kao čin stvaranja koji odjekuje iz samog Božjeg prijestolja.

Ključne riječi: štovanje, Otkrivenje, hram, teologija hrama, stvaranje

Uvod

Kad je Ivan u Otkrivenju 4 i 5 pozvan pred Božje prijestolje, on svjedoči prizoru slave i štovanja. Ljepota, moć, slike i zvuci zrače s Božjeg prijestolja te zahvaćaju i same štovatelje. O onima koji sjede na prijestolju mnogo se govorilo i raspravljalo, a sudeći prema četirima bićima, nema razloga prestati to činiti. Međutim, premalo je rečeno o onima koji okružuju prijestolje i koji svojim glasovima i pje-

smom uzdižu hvalu Bogu i Jaganjcu. Zapravo, ako je intuicija mnogih kršćanskih crkava točna – naime, da se Otkrivenje „rijetko koristi kao osnova za propovijed, a ipak se u tim istim crkvama riječi Otkrivenja redovito pjevaju“ – tada je možda najprikladnije razumijevanje Boga i Jaganjca upravo ono koje započinje sa štovateljima okupljenima oko Božjeg prijestolja (Koester 2017, 119).¹ Drugim riječima, budući da se kršćani s Otkrivenjem najčešće susreću u činu štovanja, štovanje prikazano u ovoj knjizi može nam pomoći da dublje shvatimo samu kršćansku praksu štovanja. U ovome članku zagovara se tvrdnja da Otkrivenje 4 i 5 prikazuje prizore štovanja u kontekstu teologije Hrama. Time zajednici vjernika pruža duhovni i društveno-religijski pogled na svijet, koji vjernicima pomaže razumjeti vlastito štovanje kao čin primanja i sudjelovanja u novom stvaranju.

1. Teologija hrama

Otkrivenje mnogo toga izražava kroz jezik teologije hrama. Stoga je prvi korak na putu razumijevanja toga što poglavlja 4 i 5 govore o štovanju – razumjeti značenje i ulogu hrama. Ova cjelina donosi sažet prikaz značenja hrama u kulturama drevnog Bliskog istoka (drevni Izrael, Rim, rani kršćani i drugi). Prikaz je nužno općenit i sažet te se pojedinim kulturama ne posvećuje onoliko prostora koliko bi svaka zaslužila. Međutim, ova analiza pokazuje jednu važnu istinu o hramovima, kako u općem smislu tako i u Knjizi Otkrivenja: hramovi su postojali jedan uz drugoga, katkada u skladu, katkada u suparništvu, dijeleći mnoge zajedničke značajke, ali ipak ostajući konačno različiti. U ovome članku temeljni elementi teologije hrama razmatraju se u tri kategorije: 1) hram kao kuća Božja; 2) hram kao poveznica između neba i zemlje; 3) hram kao središte i simbol svemira.

1.1. Kuća Božja

Mnogi narodi drevnoga Bliskog istoka (ANE) vjerovali su da njihovi hramovi služe kao domovi njihovih bogova. To se jasno očitovalo u nazivima i imenima koja su davali hramovima. Na temelju starozavjetnih tekstova razvidno je da su i Izraelci smatrali hram u Jeruzalemu Božjim domom – kućom.² Sveti tekstovi

- 1 Michael Gorman (2011, 17) iznosi sličnu poantu. On primjećuje da su, unatoč „problemima i zabrinutosti“ onih koji odbacuju kanoničnost Otkrivenja (kao i onih koji ga „hiperkanoniziraju“), najodgovornije razumjeli poruku te knjige upravo oni čitatelji koji su joj pristupali „osjetljivo i kreativno, posebno naglašavajući njezinu estetsku dimenziju, ili njezinu sposobnost da pobudi maštu u kontemplaciji i štovanju Boga, ili njezinu ponudu nade za potlačene“.
- 2 Hundley to pokazuje na primjeru hramova u Egiptu, Mezopotamiji, hetitskom kraljevstvu i u sirijsko-palestinskom području (2013, 34, 69, 95 i 118). Beale (2020, 52-53), iako manje usmjeren na jezik, dolazi do istog zaključka citirajući tekstove o izgradnji „kuće“ za egipatskog boga, boga Mara (kraljevstvo Raša i Araša) te za Boga Izraela. Kršćani su također nastavili rabiti ovaj jezik u svojim spisima (npr. 1 Pt 2,4-6).

ponekad prikazuju boga koji osobno potvrđuje hram kao svoj dom i mjesto počinka. Pojam „počinak“ otkriva važan dio teološkog značenja hrama kao kuće. Tako, primjerice, ep *Enuma Eliš* opisuje odluku bogova da izgrade Babilon i njegov hram kao odluku utemeljenu upravo na ideji počinka:

„...Mi ćemo, eto, svetište sagradit, njegovo ime će bit’:
 ‘Svetište odmora našeg’, tu ćemo na počinak ić;
 Svetište mi ćemo podić, što tvoje će stanište bit’.
 Kad ovdje stignemo mi, u njem’ naš će počinak bit’“
 Kad Marduk, (te riječi) чу,
 K’o dan, njemu se silno ozari lice:
 „K’o drugi Babylon, što ga željeste vi,
 Nek’ se podigne zadnje, nek’ čvrsto (?) se
 sagradi ono, ime mu „svetinja“ dajte!“ (Lambert 2013, 113).³

U *Enuma Elišu*, kao i u mitovima mnogih drugih drevnih bliskoistočnih kultura, bogovi pobjeđuju ili na drugi način pokoravaju sile kaosa koje onemogućuju civilizaciju, a zatim se odmaraju u svojim hramovima (Beale 2020, 65-66; Hundley 2013, 43). Iako se njihov odmor može shvatiti kao izraz antropomorfne iscrpljenosti (ili čak lijenosti), njegov je pravi značaj u tome što je veliki zadatak uređenja svijeta dovršen te sada može započeti novo doba njihove suverene vladavine. Odmor, dakle, nije tek biološka nužnost, već postignuto stanje koje označuje da je kuća koja je izgrađena sigurna.

Kada bog odmara ili počiva, odnosno miruje, ljudski život (u gornjem primjeru, „Babilon“) može cvjetati jer su postignuti „stabilnost, sigurnost i red“ – to jest počinak (Walton 2006, 116). Hram, kao dom ili kuća boga, utjelovljuje i osigurava taj počinak koji je bog postigao, a o kojem ovisi ljudski rod. Na tome tragu, Božji počinak nakon stvaranja u Postanku 2,1-3, Božje upute za Šator sastanka nakon izbavljenja Izraela iz Egipta u Izlasku 25–31 te Božje obećanje počinka Davidu u vezi s njegovom željom da mu sagradi kuću u 2 Samuelovoj 7 – sve se to uklapa u koncept teologije hrama (Beale 2020, 61-66). Slično tome i Isus i car August prikazani su kao pobjednici koji donose odmor ili počinak te uspostavljaju hram kao potvrdu tog počinka.⁴

Kuća božanstva zahtijevala je redovito ljudsko obredno održavanje. „Prisutnost božanstva bila je označena njegovim likom“, o kojem se trebalo skrbiti posebnim ritualima (Walton 2006, 116). Ti su rituali često podsjećali na osnovne kućanske zadatke poput hranjenja, napajanja, kupanja ili odijevanja božanskog lika (Hundley 2013, 45).⁵ Takva je skrb, posredstvom prinosa i zakona čistoće,

3 Tekst je preuzet iz: Marko Višić, prev. 2008. *Enuma Eliš*. Podgorica: ITP Unireks, 84-85.

4 Za Isusa vidi, primjerice, Matej 11,28-12,6. Za raspravu o Isusu i njegovom hramu usp. Beale 2020, 176 i 183. Za Augusta vidi Friesen 2001, 34.

5 Također usp. Hundley 2013, 76-77, 119, 172-173 i Walton 2006, 116.

održavala božanski „počinak“ i stabilnost hrama. Na taj se način neprestano obnavljao odnos između božanstva i svijeta, a obredno se služenje shvaćalo kao oblik ljudskog sudjelovanja u trajnom činu stvaranja.

Ukratko, hram kao božja kuća bio je znak da je pobjednički i suvereni bog dovršio čin stvaranja te da sada vlada i upravlja svijetom. Istodobno, hram je bio mjesto njegove prisutnosti, gdje su ljudi mogli iskusiti njegovu blizinu i doživjeti i sudjelovati u odmoru ili poćinku svoga boga.

1.2. Poveznica između neba i zemlje

Hram, kao kuća božanstva, ima još jednu ulogu – on je poveznica između neba i zemlje. Ako je nebeski Bog prisutan među ljudima na zemlji u svome hramu, tada hram također predstavlja mjesto gdje se spajaju nebo i zemlja. Štoviše, kao i u slučaju hrama kao „kuće bogova“, imena ili nazivi mnogih hramova na drevnom Bliskom istoku jasno pokazuju da su ih ljudi doživljavali kao poveznicu neba i zemlje (Levenson 1984, 295).⁶ Sličan obrazac nalazimo i u Starom zavjetu, gdje se izraz „nebo i zemlja“ može upotrebljavati kao metonimija za Jeruzalem ili za njegov hram (Levenson 1984, 294-295). Isto tako, u Novom zavjetu događaj kojim se pomiruju Bog i ćovjećanstvo – Isusova smrt i uskrsnuće – navodi Isusove sljedbenike da ga shvate kao hram (Iv 2,19-22).

Hram, kao poveznica između neba i zemlje, ukazuje na to da je rijeć o mjestu koje učvrćuje odnos između boga i njegovog naroda. Taj odnos, koji hram osigurava i održava, povezuje ljude s nebeskim iskustvima prostora, vremena i identiteta. Prostorno gledano, hram se nalazio na zemlji, *ali* istodobno i na nebu. Hundley opisuje hramske strukture drevnoga Bliskog istoka istićući kako „hram nije bio samo sredstvo donošenja neba na zemlju (iako je ontološki pripadao drugoj sferi postojanja), nego je stvarao nebo na zemlji. Stoga su se narodi drevnoga Bliskog istoka jako trudili izraziti da je njihov hram, kako krććanska uzrećica kaže, ‘u svijetu, ali ne od njega’“ (Hundley 2013, 135). Vremenski gledano, hram je omogućavao povezanost sadašnjeg trenutka s vremenom kada je bog prvi put uspostavio život i poredak.⁷ Kroz hram je daleka, drevna sila koja je stvorila svemir mogla nastaviti djelovati u sadašnjem prostoru i vremenu, bać kao što je to ćinila na poćetku. Na taj naćin, kroz poveznicu s nebom i poćetnim ćinom stvaranja, a u skladu s karakterom i namjerama svojega boga, ljudi su mogli oćkriti svoju ulogu i znaćenje. Drugim rijećima, hram je imao i funkciju oblikovanja identiteta ljudi.

6 Takoćer, Hundley 2013, 77. Jedan primjer je hram boćice Ićtar u Nipuru, koji je nazvan Eduran-ki: „kuća veze između neba i zemlje“ (Walton 2006, 116).

7 Zato su namjećtaj, slike, pa ćak i struktura hramova na drevnom Bliskom istoku (ukljućujući hram u Jeruzalemu) ćesto simbolizirali praiskonski svijet (Hundley 2013, 45).

1.3. Središte i simbol svemira

Primarna slika hrama podrazumijevala je da on predstavlja središte i da je simbol svemira, a tu simboliku možemo promatrati na više razina (Walton 2006, 129). Na društvenoj razini hram je u drevnom bliskoistočnom društvu bio središte života. Bogovi su bili bogovi plodnosti, žetve, vremena, pravde, ljubavi, pobjede itd. Riječ je, dakle, ne samo o duhovnim ili božanskim stvarnostima nego i o temeljnim životnim silama koje omogućuju život ljudi, a koje bog određuje, omogućuje i održava kroz hram. Imajući to na umu, Lundquist ističe da je hram bio „središnja, organizirajuća, ujedinjujuća institucija u drevnom bliskoistočnom društvu“ (Lundquist 1983, 213). Konkretno, to je značilo da je hram bio ekonomsko, moralno, sudbeno i političko središte svijeta. Hram je bio uključen u svakodnevni život ljudi, a oni su očekivali da će im on osigurati normalan život.⁸

Na simboličnoj razini, hram je bio minijaturni prikaz svemira. Kao i u drugim aspektima hrama, narodi drevnog Bliskog istoka jasno su naglašavali ovu funkciju u imenima koja su davali svojim hramovima.⁹ Poruka da hram predstavlja svemir najviše se komunicirala kroz njegovu simboličku arhitekturu, a pojedini dijelovi hrama bili su ispunjeni slikama i namještajem koji su nosili to značenje. Primjerice, hram u Jeruzalemu (kao i mnogi drugi sveti prostori u Bibliji) imao je trodijelnu strukturu, koja je odgovarala trima glavnim dijelovima svemira (Beale 2020, 31). Time što je svemir prikazivao u minijaturi, hram je omogućavao svojevrsno putovanje, a time i odnos, prema dalekim krajevima svemira – posebice prema nebu. Upravo zato što je hram (ili barem neki njegov dio) predstavljao nebo, bog je u njemu mogao prebivati i dalje ostati svet. Ne u potpunosti zemlja, a ne u potpunosti nebo, „hram je na neki način bio mini svijet za sebe“ (Hundley 2013, 136).

2. Povezivanje bogoslužja i hramske teologije

Pojašnjavajući kako hramovi na drevnom Bliskom istoku nisu bili tek mjesta namijenjena štovanju, Walton (2006, 116) povlači granicu između hramova i štovanja te ističe sljedeće: „Bogoslužje se odvijalo u hramovima, ali hramovi nisu prvenstveno bili namijenjeni da omoguće ljudima štovanje.“ Time razdvaja hramove i čin štovanja kako bi vratio dublje razumijevanje značenja hramova na drevnom Bliskom istoku, promatrajući ih kao nešto više od samih mjesta štovanja. Na tom tragu, nakon što smo u prethodnom dijelu istražili teologiju hrama, u ovome dijelu usmjerit ćemo se na povezivanje hrama i štovanja na način koji

8 To se pokazuje i u negativnom smislu: uništenje hrama bilo bi doživljeno kao „katastrofalno i kobno za zajednicu“ (Lundquist 1983, 216). Lundquist navodi Tužaljke, Hagaja, „Tužaljke nad uništenjem Sumera i Ura“ te „Prokletstvo Akade“ kao primjere koji pokazuju da je uništenje hrama imalo kozmološko značenje.

9 Na primjer, „Erattakisarra“, što znači „kuća, planina cijelog svijeta“. Za ovaj i druge primjere vidi Hundley 2013, 82.

uzima u obzir teologiju hrama. To će nam omogućiti dublje razumijevanje štovanja opisanog u Otkrivenju 4 i 5.

Definiranje štovanja može biti izazovno. Odmah se postavljaju pitanja o tome tko ili što se može štovati, kao i što to štovanje čini ili ne čini.¹⁰ Budući da se ova analiza usredotočuje na odnos između teologije hrama i štovanja, ovdje ćemo se usmjeriti na funkcionalni pristup definiranju štovanja.¹¹ Drugim riječima, istražiti ćemo načine na koje štovanje – posebno kršćansko – doprinosi načelima teologije hrama koja smo prethodno razmotrili.

2.1. Štovanje identificira

Definicija židovskog/kršćanskog štovanja prema Richardu Bauckhamanu ide u smjeru povezivanja štovanja i teologije hrama, čak i ako mu to nije bila prvotna namjera. On kaže: „U vjerskoj praksi, štovanje je isticalo razliku između Boga i svakog stvorenja, ma kako uzvišeno ono bilo“ (Bauckham 1998, 118). Bauckham nastoji istražiti na koji su način rani kršćani štovali Isusa te se koristi ovom definicijom štovanja kako bi ustvrdio da su ga rani kršćani štovali na isti način kao i Boga, čime su ga jasno odvojili od ostalih stvorenja.

Zanimljivo je da James Dunn, iako oprezan u prihvatanju Bauckhamova zaključka o tome da su rani kršćani štovali Isusa poput Boga, zapravo zastupa sličnu definiciju štovanja. Istražujući više od dvadeset grčkih riječi, izraza i izvedenica za štovanje u Novom zavjetu, Dunn dosljedno naglašava „da pisci Novog zavjeta samo štovanje Boga smatraju poželjnim i pohvalnim“ (Dunn 2010, 17). Nadalje, nakon šire analize judaizma u razdoblju Drugog hrama, Dunn zaključuje da je štovanje obilježeno činjenicom da ga samo Bog može primiti (Dunn 2010, 90).¹² Istražujući različita značenja i okolnosti štovanja, i Bauckham i Dunn ističu jednu opću značajku kršćanskog štovanja – štovanje je namijenjeno samo Bogu. Međutim, Bauckham i Dunn nisu jedini stručnjaci koji razmišljaju u tom smjeru.

Istražujući koncept štovanja, Ninian Smart (1972, 52) ustvrđuje da je štovanje ključni dio načina na koji se prepoznaje da je netko bog: „[Biti] bog znači biti štovan.“ Upotreba štovanja, ili stanja štovanja, kao sredstva za ocrtavanje ili početno opisivanje susreta s božanskim leži u pozadini Rudolf Ottova pojma *mysterium tremendum et fascinans* – izraza za koji on tvrdi da najbolje obuhvaća „jedinstveno i neusporedivo iskustvo uzvišenog štovanja“ (Otto 1958, 9). Za Otta,

10 Monografija Niniana Smarta *The Concept of Worship* predstavlja izvrsno istraživanje ovih pitanja.

11 Druge istaknute metode za definiranje bogoslužja uključuju fenomenološki pristup Jamesa Whitea u njegovoj knjizi *Introduction to Christian Worship*, ili lingvističkiji pristup Jamesa Dunna u knjizi *Did the First Christians Worship Jesus: The New Testament Evidence*.

12 Dunn (2010, 28) priznaje da se čini kako se Isus ponekad nalazi „s obje strane odnosa štovanja“ [kao onaj koji štuje i kao onaj koji je štovan], no ipak tvrdi da je isključivost štovanja Boga ostala ključna značajka židovskog/kršćanskog razumijevanja štovanja.

bogoslužje je epistemološko to je trenutak u kojem netko može iskusiti ono što je potpuno drugačije (ili steći neku vrstu istinskog znanja o onom koji je drugačiji). Nekoliko drugih stručnjaka, posebice onih koji proučavaju Otkrivenje, također se opredjeljuje za identifikacijsku ili epistemološku definiciju štovanja.¹³

Kako se kršćansko štovanje definira kao identificiranje (prepoznavanje), spoznaja ili otkrivanje Boga, tako postaje jasniji i njegov odnos s teologijom hrama. Ako je štovanje namijenjeno samo Bogu, tada ono izdvaja Boga. Štovanje ukazuje na Boga i svjedoči o njemu: „Ovdje, i samo ovdje, nalazi se istinski Svetac.“ Ova funkcija štovanja govori o Božjoj suverenosti i prisutnosti u kući Božjoj. Kada u štovanju priznajemo da je Bog doista Bog, unutar okvira koncepta kuće Božje, pokazuje se da je on onaj koji je stvorio red u svijetu i koji ga i dalje održava. Time se također očituje da je Bog dostupan ljudima i da ga oni mogu spoznati. Dakle, štovanje je povezano s teologijom hrama preko koncepta identifikacije, odnosno otkrivenja. U tom smislu, štovanje se može shvatiti kao proces ponovnog otkrivanja prvotnog božanskog otkrivenja, kojim je utemeljen svijet, te ga se može usporediti s naknadnim potresima koji slijede nakon velikog potresa.

2.2. *Štovanje usmjerava*

Baš kao što kuća božja ukazuje na postojanje poveznice između neba i zemlje, tako i uloga identifikacije u štovanju vodi do druge ključne funkcije štovanja: štovanje usmjerava. Teologija hrama pokazuje da u svemiru postoji određeni red i poredak jer ga je stvorio određeni bog. Štovanje nam omogućuje da to prepoznamo (postanemo svjesni toga) i da se, na temelju poveznice između neba i zemlje, usmjerimo na božanstvo koje sve to stvara i održava.

Ova se misao može (i treba) izraziti konkretnije. Prema Larryju Hurtadu (1999, 2), u antičkom svijetu „štovanje se smatralo karakterističnim i ključnim izrazom nećijih religijskih usmjerenja i predanosti“. To usmjerenje i ta predanost prožimali su cjelokupni život: „rođenje, smrt, brak, obiteljski život, građanski i širi politički život, rad, vojsku, druženje, zabavu, umjetnost, glazbu – sve je bilo prožeto religijskim značenjem i poveznicama“ (Hurtado 1999, 9). Slično tome, Stephen L. Cook (2020, 754) prikladno opisuje ove „društveno-religijske funkcije bogoslužja“:

[Štovanje] je izražavalo i podržavalo zajedničke vrijednosti i uvjerenja izraelske zajednice, ili, bolje rečeno, određenih skupina koje su slijedile Jahvu. Štovanjem se javno utjelovljavalo (pokazivalo) nećije usmjerenje i životne navike. Štovanjem su se u praksi provodile tradicije i učenja društvenih autoriteta ili dijela društva koji su ta učenja i tradicije odobrili i definirali. Izraelci su, prema tome, u štovanju i obredima javno priznavali svjetonazor i životni stil i to komunicirali društvu i drugima oko sebe.

13 Vidi Keener 2000, 237; Sailors 1994, 85; Bauckham 1993, 32.

Dakle, svaki je od ovih društvenih trenutaka pozivao (ili čak zahtijevao) štovanje. Neuspjeh u štovanju u tim trenucima značio je postojati, ali ne biti povezan sa svijetom, što je u biti značilo isto kao i ne postojati.¹⁴

Stoga se (kao i u prethodnom dijelu) orijentacijska funkcija štovanja povezuje sa stvaranjem svijeta. Sukladno tome, štovanje ne samo da identificira i ukazuje na Boga kao stvoritelja već nas poziva i na sudioništvo s Bogom u tom stvaranju (sustvaralaštvo). Ono što je Bog ostvario na početku, štovanje danas ostvaruje u malome, usmjeravajući sve velike i male aspekte života prema svijetu kakav je Bog stvorio i prema ulozi koju je Bog ljudima dodijelio u tom svijetu. Kad se štovanje prakticira kroz rođenje, smrt, brak, rad i slične trenutke, ono oblikuje naš svijet prema Onome koga štujuemo. Dakle, štovanje ima usmjeravajuću funkciju koja ne govori samo: „Ovdje je središte“ nego i: „Ovdje smo zbog Njega“.

Štovatelji (ponovno) otkrivaju središte svemira, ali pritom i sami bivaju otkriveni. Drugi su ovu funkciju štovanja izrazili različitim pojmovima. Alexander Schmemmann i drugi opisuju je kao transformativni element štovanja.¹⁵ Psalam 36,10 izražava ovu ideju pjesničkim riječima: „...tvojom svjetlošću mi svjetlost vidimo.“ Jednostavno rečeno, štovanje ne utječe samo na štovatelje već i na sve koji ih okružuju. Ono omogućuje da kroz svakodnevni život hodamo usmjereni prema središtu, a gdje god se ono nalazi, to usmjerenje ostavlja trag i na našoj okolini. U ovoj je funkciji štovanje jasno povezano s temama poveznice između neba i zemlje te temom središta i simbola svijeta.

3. Štovanje i Hram u Otkrivenju

Na temelju konteksta koji smo uspostavili u prethodnom dijelu članka, u ovome se dijelu usmjeravamo na Knjigu Otkrivenja i štovanje koje ondje susrećemo. Glavni će fokus ove analize biti poglavlja 4 i 5. Premda se cijelo Otkrivenje može smatrati instrumentom odnosno činom štovanja, a reference na hramove i teologiju hrama pojavljuju se kroz cijelu knjigu, upravo poglavlja 4 i 5 sadrže središnji dio poruke o povezanosti između štovanja i hrama.¹⁶

14 Kao što Eugene Peterson (1991, 60) rječito kaže o štovanju: „Ako nema središta, nema ni granica. Ljudi koji ne štuju bivaju zahvaćeni golemim nemirom, gotovo epidemijskim na svjetskoj razini, kojeg karakterizira odsustvo postojanog usmjerenja i nedostatak trajne svrhe.“

15 Oslanjajući se na nekoliko gore navedenih tema, Schmemmann (1998, 15) kaže: „Prva, osnovna definicija čovjeka jest da je on svećenik. On stoji u središtu svijeta i u svojem činu blagoslivljanja Boga ujedinjuje svijet – primajući svijet od Boga i prinoseći ga Bogu – te ispunjavajući svijet ovom euharistijom, preobražava vlastiti život, onaj koji prima iz svijeta, u život u Bogu, u zajedništvo s Njime.“ Vidi također Cillers 2009, 5.

16 O Otkrivenju kao liturgijskom tekstu vidi Gorman 2011, 38-39; Stuckenbruck 2011, 236; Bauckham 1993, 3.

3.1. Analiza 4. poglavlja

Ivanovi opisi u 4. poglavlju, koji su snažno povezani sa simbolikom hrama, jasno upućuju na to da je Ivan pozvan u nebeski hram.¹⁷ Čak i ako bi Ivanov prikaz nebeskog hrama u 4. i 5. poglavlju mogao ostati nezapažen, tada usputno spominjanje „oltara“ u 6,9 te izričito spominjanje Božjeg hrama u 7,15 to potvrđuju. Nakon što je scena postavljena, Ivan svjedoči prvom od mnogih činova štovanja.

Četiri bića hvale Boga govoreći: „Svet! Svet! Svet Gospodin, Bog, Sveladar, Onaj koji bijaše i koji jest i koji dolazi!“ (Otk 4,8). U jednoj drugoj viziji nebeskog hrama, serafini okružuju Božje prijestolje i međusobno kliču: „Svet! Svet! Svet Jahve nad vojskama! Puna je sva zemlja slave njegove!“ (Iz 6,3). Ovaj stih iz Izaije u samo nekoliko riječi definira teologiju hrama, a u Otkrivenju se ponovno pojavljuje, premda u drugačijem obliku. Prvi dio – „Svet, svet, svet Gospodin, Bog Svelomoguć“ – vjerno odražava Izaiju 6,3, a to se može povezati s poznatom formulom u liturgiji židovskih sinagoga (Stuckenbruck 2011, 245). Drugi dio stiha potpuno je drugačiji. Nema izravnog spomena zemlje ni Božje slave. Prostorni učinci Božje svetosti u Izaiji 6 zamijenjeni su vremenskim. Vrijeme određuje prisutnost Boga koji je bio i jest i koji dolazi. Za razliku od Zvijeri, koja „bijaše i više nije, a opet je tu“, odnos između prošlosti i budućnosti ostaje neprekinut zahvaljujući Božjoj trajnoj prisutnosti. Bog, dakle, nastavlja premošćivati jaz između sadašnjosti i početka, odnosno onog vremena koje Levenson (1984, 297) naziva „protološkim“ vremenom – svijetom „kakav je trebao biti i kakav je bio prve subote“. A Bog će taj prapočetak ponovno dovesti do punine u budućnosti, jer on je taj „koji dolazi“. Važno za Ivanovu publiku (koja se mora nositi sa sadašnjošću), jest to da sadašnjost nije izgubljena između prošlosti i budućnosti. Iako se zemlja ne spominje u Otkrivenju 4,8, prostorne se implikacije nikada ne mogu u potpunosti odvojiti od vremenskih, a Ivan čak aludira na prostor rekavši da Bog „treba doći“ (jer ako Bog dolazi, mora postojati mjesto kamo može doći). Iako je ovdje moguće naslutiti da će Božja slava ispuniti zemlju, Ivan to za sada prikriva: svojoj publici on to neće izreći, nego će im to pokazati. Za sada vizija Božje slave ostaje u nebeskom svetištu.

U ovoj viziji nebeskog hrama štovanje se širi prema van, iako ostaje usmjereno prema unutra – prema Onome koji sjedi na prijestolju, tako da prvi čin štovanja potiče drugi i treći. Četiri živa bića prepoznaju Božju svetost i izražavaju je u „slavi, časti i zahvalnosti“ (Otk 4,9). Potom dvadeset i četiri starješine prepoznaju Božju svetost te pritom uviđaju i nešto o samima sebi; stoga bacaju svoje krune.¹⁸

17 Ovaj se članak temelji na duljem radu istog autora. Taj rad pruža širi kontekst i dublju analizu simbolike hrama u Otkrivenju. Za pristup radu obratite se autoru na adresu e-pošte navedenu na naslovnoj stranici članka.

18 Koester (2017, 111) navodi da gesta skidanja kruna pred prijestoljem „dolazi iz grčko-rimske prakse, gdje bi izaslanici naroda darivali zlatne lovorove vijence vladaru u znak priznanja njegovog autoriteta“.

Svjedočeći štovanju četiriju živa bića, i sudjelujući u vlastitom štovanju, starješine vide sebe u svjetlu onoga tko je Bog, te nastavljaju štovati Boga. U središtu njihova hvaljenja i štovanja nalazi se ispovijedanje Boga kao stvoritelja. Kao što smo vidjeli u raspravi o hramu kao kući Božjoj, Božja stvaralačka djela svjedoče o njegovom vladalačkom autoritetu. Dvadeset četiri starješine pokazuju da je Bog jedini dostojan sjediti na prijestolju u nebeskom hramu i da njegova vlast nadmašuje njihovu.

Kako se 4. poglavlje primiće svome kraju, teologija hrama postavlja pitanje na koje se ne daje odgovor – pitanje o tome što je sa zemljom. Sadržaj 4. poglavlja, koji uključuje brojne simbole hrama i jasnu poveznicu s temom „kuće Božje“, naveo bi čitatelje da očekuju osvrt na odnos između neba i zemlje. Međutim, četiri živa bića izostavila su drugi dio stiha iz Izaije 6,3: „Puna je sva zemlja slave njegove“. Osborne (2002, 237) smatra da taj dio stiha nedostaje jer je zemlja, za razliku od toga, „puna odvratnosti“, te da ondje gdje bi trebala postojati poveznica između neba i zemlje zapravo postoji razdvojenost ili jaz. Kada bi 4. poglavlje stajalo samo za sebe, Osborne bi možda bio u pravu. Međutim, poglavlja 4 i 5 djeluju zajedno (Stuckenbruck 2011, 235), a slava Božja koja ispunja cijelu zemlju tema je 5. poglavlja.

3.2. Analiza 5. poglavlja

Ivanova vizija odgađa predstavljanje „poveznice između neba i zemlje“ kako bi se ono podudarilo s predstavljanjem Isusa. Kada silni anđeo upita tko je dostojan otvoriti svitak i razlomiti njegove pečate, nitko se ne nađe ni na nebu, ni na zemlji, ni u podzemlju koji bi to mogao učiniti. Još uvijek radnja Otkrivenja ostaje u svetištu, ali se opseg vizije sada proširuje na cijelo stvorenje.

Rješenje za problem svitka jest Janje, koje sada stoji u središtu prizora.¹⁹ Kod Janjeta je snažno naglašena poveznica između neba i zemlje, jer ono ima „sedam rogova i sedam očiju, to jest sedam duhova Božjih, po svoj zemlji poslanih“ (Otk 5,6). U 4. poglavlju sedam duhova Božjih prikazani su kao svjetiljke što gore pred nebeskim prijestoljem, no sada su preko Janjeta poslani na zemlju. Sedam svjetiljki, sedam očiju koje obilaze zemljom i duhovi Božji podsjećaju Ivanovu publiku na Zahariju 4, gdje su svi ti elementi prisutni kao proročansko ohrabrenje pri obnovi hrama. Nadalje, sedam rogova na Janjetu vjerojatno označava njegovu moć i pobjedu,²⁰ što su preduvjeti za uspostavu hrama i uređenje svemira. Baš kao što se Bog u 4. poglavlju slavi zbog čina stvaranja, čini se da je i Janje na neki način uključeno u taj čin.

19 Janje je u središtu, i doslovno i teološki: Davis 1986, 43; Mounce 1998, 134; Bauckham 1993, 64.

20 Vidi Gorman 2011, 122; Bauckham 1993, 112. Usp. također: Ps 18,3; 75,5-6.11; 89,18.25; 92,11; 112,10; 132,17; 148,14.

Nakon što su se poklonili Jaganjcu, četiri živa bića i dvadeset četiri starješine započinju prvi od triju kruga štovanja, koji se potom sve više šire. Oni „pjevuju novu pjesmu“, što je izraz koji se često upotrebljava u Psalmima. U svakom psalmu gdje se taj izraz pojavljuje, „nova pjesma“ govori o spasenju ili izbavljenju koje Bog ostvaruje.²¹ Na sličan način, nova pjesma u Otkrivenju 5 govori o tome kako je Jaganjac svojom krvlju otkupio narod za Boga. Ti novi ljudi dolaze „iz svakog plemena, jezika, puka i naroda“ (Otk 5,9), ali Jaganjac preobražava te razlike na sljedeći način: „učinio si ih Bogu našem kraljevstvom i svećenicima i kraljevat će na zemlji“ (Otk 5,10). Prvi krug štovanja proglašava Jaganjčevo novo stvaranje. Jaganjac stvara svojom krvlju – otkupljenjem. On uspostavlja kraljevstvo i postavlja ljude da ga kao svećenički vladari nastanjuju.

Drugi krug štovatelja pojavljuje se u 5,11-12. Oni se nalaze se „uokolo prijestolja, i bića i starješina“. Njihova velika brojnost i relativno općeniti opis kao „anđela“ ukazuju na to da se krug štovanja još više proširio na nebu. Nakon anđeoske hvale, štovanje se ponovno širi. Treći krug štovanja obuhvaća sva stvorenja – sve što postoji na nebu, na zemlji, ispod zemlje i u moru.

S ovim trećim krugom štovanja, slavljenje cijelog stvorenja poprima oblik poznate trodijelne strukture novog hrama. U Starom zavjetu, jeruzalemski hram i mnoga druga sveta mjesta ili predmeti u kojima su Bog i ljudi boravili zajedno bili su građeni u tri dijela (Beale 2020, 32-33). Beale objašnjava da ti dijelovi zemaljskog hrama također odgovaraju i svemiru: vanjsko dvorište, gdje žive ljudi; sveto mjesto, dio neba koji se može vidjeti sa zemlje; i svetinja nad svetinjama, gdje prebiva Bog (što je obrazac koji se vidi i u štovanju u 5. poglavlju) (Beale 2020, 32). Kao što je zemaljski hram odražavao i bio slika cijelog svemira, tako i Ivanova vizija sada prikazuje svemir kao hram, a Božja slava ispunjava cijelu zemlju kroz slavljenje svakog stvorenog bića. Jaganjac je taj koji uspostavlja vezu između neba i zemlje koja je započela započetom u 4. poglavlju, i sa svoga mjesta u središtu svemira oblikuje novo stvaranje – stvaranje koje nastaje i biva oblikovano kroz štovanje.

4. Primjena

Proučavanje štovanja uglavnom se usmjerava na pitanja *što* i *koga*. Što jest (a što nije) štovanje? Koga se može (ili treba) štovati? To je logično, jer za zajednicu koja štuje, „što“ i „tko“ čine samu srž i izvor njezina djelovanja. Način štovanja i onaj kome je ono upućeno uvijek će biti od najveće važnosti. No postoji još jedno pitanje koje se rjeđe postavlja: zašto? Za sve one koji su novi u vjeri (ili su na njenim rubovima), to „zašto“ stoji kao prepreka pred pitanjem „što“ (zašto uopće činimo ono što nazivamo štovanjem?). Isto tako, ono može zakloniti pogled prema pita-

21 Vidi Psalm 33; 40; 96; 98; 144; 149; a također i Izaija 42.

nju „tko“ (zašto bi Bog uopće tražio da ga štujuemo?). Međutim, ako više pažnje posvetimo pitanju „zašto štujuemo“, to može pomoći onima koji se s tim bore da pronađu novu snagu i radost u svom štovanju Boga. Također, onima koji su već navikli na štovanje, može pomoći da steknu dublje razumijevanje i zahvalnost u njemu. Na temelju analize štovanja i teologije hrama u Otkrivenju 4 i 5, u ovom se dijelu nude tri praktične primjene koje mogu oblikovati naše štovanje, s nadom da će svaki kršćanin prije svega jasnije razumjeti zašto štujuemo onoga koga štujuemo.

Prvo, i možda najočitije, kršćansko štovanje trebalo bi oblikovati identitet vjernika u skladu s Isusom Kristom. Ova se ideja ne ograničava samo na Otkrivenje, no način na koji Otkrivenje prikazuje teologiju hrama čini je živopisnijom i jasnijom nego bilo gdje drugdje u Novom zavjetu.²² U 4. i 5. poglavlju, Jaganjčev čin otkupiteljskog stvaranja započinje izgradnju novog hrama, novog svijeta. Zbog toga Jaganjac zauzima svoje mjesto u središtu svemira, na prijestolju zajedno s Bogom. U svemu što slijedi, štovanjem se prepoznaje novi svijetu u čijem je središtu Krist i štovanjem se aktivno u tom svijetu sudjeluje. Kao što N. T. Wright (2017) ističe, štovanje je istodobno „znak [karakteristika] i sredstvo novog stvaranja“. Kroz čin štovanja vjernici postaju svjesni da žive unutar kraljevstva Boga i njegova Pomazanika. Dok ga štujuemo, postajemo „kraljevstvo i svećenici Bogu našem.“ Dok ga štujuemo, bivamo promijenjeni. Kada Isus zauzme svoje mjesto u središtu svijeta, sam svijet postaje drugačiji, a s njime i oni koji ga štuju. Štovati Boga znači živjeti u tom novom svijetu – svijetu u kojem je Isus kralj.

Također ovu prvu primjenu možemo okrenuti naopačke kako bismo postali svjesni ne samo kako nas Isus oblikuje kroz štovanje, nego i kako nas naše idolopoklonstvo oblikuje. Ako štovanje ima funkciju, odnosno ako štovanje nešto čini, tada možemo povezati učinke našeg štovanja s onim kome ili čemu se klanjamo. Veza između teologije hrama i štovanja pomaže nam da te učinke preciznije sagledamo jer nas usmjerava na tri ključna aspekta: kako promatramo prostor, kako promatramo vrijeme i kako promatramo ljudski identitet. Ovo je posebno korisno u modernom Zapadnom svijetu, gdje su svetišta i hramovi rijetki, pa lako možemo pomisliti da, kao kršćani, nemamo prilike štovati nekog drugog boga. Međutim, pažljivo promatranje trenutaka kada nam se mijenja doživljaj svijeta i drugih ljudi može otkriti da ipak štujuemo nešto što nije Bog. James K. A. Smith (2009, 10) detaljno istražuje kako moderni prostori – čak i navodno sekularna mjesta poput trgovačkih centara, stadiona i sveučilišta – oblikuju naš osjećaj sebe i svijeta oko nas tako da nas navode na štovanje, bez obzira jesmo li toga svjesni ili nismo. Ako pratimo tragove promjene svog osjećaja svemira i svog mjesta u

22 Isusov odnos prema štovanju nešto je što Dunn istražuje u cijeloj knjizi *Did the First Christians Worship Jesus: The New Testament Evidence*. U usporedbi s ostatkom Novog zavjeta, Dunn (2010, 130) opisuje Otkrivenje kao „nesputano“ u načinu na koji tretira Isusov odnos prema kršćanskom štovanju.

njemu, mogli bismo otkriti da nešto toliko svakodnevno kao što je bijes u prometu može postati zastrašujuće slično hvalospjevu nepoznatom bogu.

Drugo, hram Božji doseže zemlju u obliku štovanja. Četvrto poglavlje na čitatelje ostavlja snažan dojam svojim prikazom nebeskog hrama, ali istodobno one koji poznaju teologiju hrama ostavlja u napetom iščekivanju Boga koji „treba doći“. U 5. poglavlju, stih koji nedostaje iz Izaije 6 – „puna je sva zemlja slave njegove“ – očituje se u tri kruga (hramskog) štovanja koja zahvaćaju cijelo stvorenje. Veliki dio Otkrivenja još je pred nama, i mnogo toga što dolazi ne ostavlja dojam da je zemlja ispunjena Božjom slavom. Međutim, poglavlja 4 i 5 predstavljaju temelj svega što slijedi. Ako su ta poglavlja samo temelj (a ne ispunjenje) grada koji je hram Božji, opisanog u 21. poglavlju, aluzije na Zahariju 4 trebale bi podsjetiti čitatelje na Božji izazov u tom tekstu – izazov da ne pokazuju prezir „prema danu skromnih početaka“ (Zah 4,10). Kao što temelj jamči da će kuća biti izgrađena, tako štovanje cijelog stvorenja jamči obećanje Novog Jeruzalema. Sukladno tome, kršćani danas ne bi smjeli podcijeniti božansku snagu koja se očituje u štovanju. Ljudi na drevnom Bliskom istoku smatrali su štovanje „ljepilom“ koje povezuje i drži društvo na okupu, a Otkrivenje 4 i 5 prikazuje kršćansko štovanje kao žbuku koja povezuje „cigle“ Novog Jeruzalema. Ovakva perspektiva pokazuje da je štovanje ujedno i stvaralački čin. Ono što kršćani sada grade kroz svoje štovanje jest način na koji nebo prebiva na zemlji, a zemaljsko štovanje dio je Božjeg plana da oblikuje svijet u mjesto gdje Bog i ljudi mogu prebivati zajedno. Ako je tomu tako, kršćani bi trebali biti ambiciozniji u pogledu onoga što mogu postići svojim štovanjem. Ako zajednica vjernika nastoji evangelizirati, obrazovati, iscjeljivati ili donositi mir svojoj široj zajednici, onda bi ih ova poglavlja Otkrivenja trebala nadahnuti da štovanje upotrebljavaju kao sredstvo za ostvarivanje tih ciljeva.

Treće, štovanje povezuje one koji štuju s drugim štovateljima, a u konačnici i s Bogom, izvorom štovanja. Štovanje u 4. i 5. poglavlju prikazano je u antifonalnom obliku (Mounce 1998, 137). Počinje oko nebeskog prijestolja i širi se po cijeloj zemlji, podzemlju i moru, ali se zatim vraća natrag do nebeskog prijestolja, gdje ga oni najbliži prijestolju čuju i ponovno započinju ciklus štovanja (usp. Otk 5,14). Otkrivenje prikazuje štovanje ne kao transakciju, nego kao duboko relacijski čin. Ono se prenosi s jedne jedinstvene skupine na drugu, stalno raste i širi se, sve dok se ne vrati na mjesto s kojeg je započelo. Na svakom koraku štovanje djeluje dvosmjerno: daje nešto onima koji mu svjedoče te, preko onih koji se odazovu, utječe i na one koji ih okružuju. Štovanje tako povezuje vrijeme, prostor i identitet, pokazujući kako su, u skladu s teologijom hrama, nebo i zemlja povezani. Stoga je jedno od najmoćnijih svojstava štovanja njegova sposobnost povezivanja Božjeg naroda. Prema tome, jedan od najsnažnijih načina sudjelovanja u štovanju jest slušati ga i odazvati mu se. Time kako kršćani, sa svojim individualnim i denominacijskim razlikama, sudjeluju u štovanju, te kako svaki pojedinac i zajednica reagiraju i grade na temelju onog što svjedoče na svoj jedinstven način, ponavlja se

obrazac štovanja koji je u Otkrivenju 4 i 5 donio Božju slavu na zemlju. Stoga nije ni čudo da, kada se Božji narod okupi, najprirodnije – i najmoćnije – nije objašnjavati riječi Otkrivenja 4 i 5, nego ih ponavljati, odgovarajući na viziju hrama koju donosi Knjiga Otkrivenja u lokalnom, ali globalnom kontinuitetu – to jest, kroz štovanje.

Zaključak

Otkrivenje ne nudi samo riječi koje trebamo čitati već i iskustvo. Kada netko čita Otkrivenje 4 i 5, ulazi u viziju štovanja koja je zabilježena kao čin štovanja i koja također želi nadahnuti štovanje. Ako postoji neki biblijski tekst kroz koji kršćani mogu bolje razumjeti svoje vlastito štovanje, ovo je zasigurno jedan od njih. U članku je istaknuto da se Otkrivenje 4 i 5 treba razumjeti kroz prizmu ili „naočale“ teologije hrama, a kada se štovanje Boga u Kristu spoji s nadom u novi svijet koji će postati i biti Božji hram (mjesto gdje Bog prebiva/počiva), postaje jasno da štovanje nije samo dar već i alat. Štovanje se od Božjeg trona širi i spušta na zemlju, povezujući ta dva prostora i omogućujući štovateljima da sudjeluju u dolasku novog stvorenja u sadašnjosti, povezujući sadašnjost s onime što dolazi. Najvažnije, štovanje pokazuje kršćanima tko oni uistinu jesu, usmjeravajući njihovo promatranje i razumijevanje svijeta i svega što postoji prema Bogu koji je dostojan štovanja.

Popis literature

- Bauckham, Richard. 1993. *The Theology of the Book of Revelation*. New York: Cambridge University Press.
- . 1998. *The Climax of Prophecy: Studies on the Book of Revelation*. New York: T&T Clark.
- Beale, G. K. 2020. *The Temple and the Church's Mission: A Biblical Theology of the Dwelling Place of God*. Downers Grove: IVP Academic.
- Cillers, Johan. 2009. „Why Worship? Revisiting a Fundamental Liturgical Question“. *HTS Theologies Studies* 65, br. 1: Art# 126.
- Cook, Stephen L. 2020. „Socio-Religious Functions of Worship“. U: *The Oxford Handbook of Ritual and Worship in the Hebrew Bible*, ur. Samuel E Balentine, 754-778. New York, NY: Oxford University Press.
- Davis, R. Dean. 1986. „The Heavenly Court Scene of Revelation 4–5“. Doktorska disertacija, Andrews University. <https://digitalcommons.andrews.edu/dissertations/31>.

- Dunn, James D. G. 2010. *Did The First Christians Worship Jesus: The New Testament Evidence*. Louisville, KY: Westminster John Knox.
- Friesen, Steven J. 2001. *Imperial Cults and the Apocalypse of John: Reading Revelation in the Ruins*. New York: Oxford University Press.
- Gorman, Michael. 2011. *Reading Revelation Responsibly, Uncivil Worship and Witness: Following the Lamb into New Creation*. Eugene, OR: Cascade Books, 2011.
- Hundley, Michael B. 2013. *Gods in Dwellings: Temples and Divine Presence in the Ancient Near East*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Hurtado, Larry W. 1999. *At the Origins of Christian Worship: The Context and Character of Earliest Christian Devotion*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Keener, Craig. 2000. *The NIV Application Commentary: Revelation*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Koester, Craig R. 2017. „Israel's Worship and the Book of Revelation“. *Word and World Supplement Series* 7: 110-121.
- Lambert, W. G. 2013. *Babilonski Creation Myths*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.
- Levenson, Jon D. 1984. „The Temple and the World“. *The Journal of Religion* 64, br. 3 (lipanj): 275-298. <https://www.jstor.org/stable/1202664>.
- Lundquist, John M. 1983. „What is a Temple? A Preliminary Typology“. U: *The Quest for the Kingdom of God: Studies in Honor of Gerooge E Mendenhall*, ur. H. B. Huffman, F. A. Spina i A. R. W. Green, 205-220. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.
- Mounce, Robert H. 1998. *The Book of Revelation: Revised*. The New Testament International Commentary on the New Testament. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Otto, Rudolf. 1958. *The Idea of the Holy*. Trans. John W. Harvey. New York: Oxford University Press.
- Osborne, Grant R. 2002. „Worship of the Celestial Beings (4:8b-11)“. U: *Revelation*. Baker Exegetical Commentary on the New Testament, 236-242. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- Peterson, Eugene. 1991. *Reversed Thunder: The Revelation of John and the Praying Imagination*. New York: Harper Collins.
- Sailers, Don E. 1994. *Worship as Theology: Foretaste of Glory Divine*. Nashville: Abingdon Press.
- Schmemman, Alexander. 1998. *For the Life of the World*. Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press.
- Smart, Ninian. 1972. *The Concept of Worship*. New York: St. Martin's Press.

- Smith, James K. A. 2009. *Desiring the Kingdom: Worship, Worldview, and Cultural Formation*. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- Stuckenbruck, Loren T. 2011. „Revelation 4–5: Divided Worship or One Vision?“. *Stone-Campbell Journal* 14 (jesen): 235-248.
- Walton, John H. 2006. *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament: Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- White, James. 1990. *Introduction to Christian Worship*. Rev. ed. Nashville: Abingdon Press.
- Wright, N. T. 2017. „Public Worship as a Sign and Means of New Creation“. *Calvin Symposium on Worship*. Calvin Institute of Christian Worship: YouTube, 20. veljače 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=lqr2UEulDAw>.

Zachary Shaffer

Enthroned Upon the Praises: Understanding the Functions of Worship through Temple Theology in Revelation 4 and 5

Abstract

Whereas other scholarship often focuses on the object(s) of worship in Revelation, this study examines the world-building functions of worship in Revelation 4 and 5 through its participation in temple theology. This paper establishes the meaning of temple theology by surveying various ancient Near Eastern cultures, and it connects worship and temple theology by calling attention to worship's functions of identification and orientation. This study then examines the worship in Revelation 4 and 5 through the lens of temple theology and draws conclusions about the functions of worship based on this examination. Because of worship's role in establishing the new, world-encompassing temple, worship can be viewed as an act of creation, reverberating from the very throne of God.

Teološka vizija za učenje: Kako načela i prakse surađuju kako bi pojednostavile način na koji činimo učenike¹

Benjamin D. Spector

ORCID: 0009-0006-7064-8728

South Hill Baptist Church

bspector22@gmail.com

UDK: 27-318:2-472

Kategorija: Stručni rad

<https://doi.org/10.32862/k1.19.2.2>

Sažetak

U ovom članku nastojim primjenom biblijskog nauka razumjeti koncept učenja s teološkoga stajališta i praktičnu primjenu Velikog naloga u Mateju 28,18-20. U svojem radu predlažem da stvaranje učenika započinje s trojedinim Bogom kao onim koji stvara i odgaja svoj narod prema sličnosti s Kristom. Razumije li se ispravno, ovo služi kako bi oblikovalo način na koji mi, kao Božji narod, zajedno s Bogom sudjelujemo u stvaranju učenika. Specifično govoreći, kada se shvati da je učenje u konačnici Božja zamisao i djelo, iz toga slijedi da bi Božji narod trebao činiti učenike u podložnosti Bogu kao i u ovisnosti o njemu. Imati ovakvu vrstu stava znači dopustiti Bogom određenim načelima procesa stvaranja učenika da upravljaju našim praksama stvaranja učenika. U ovom članku opisujem Božji proces stvaranja učenika na sljedeći način: Bog stvara i odgaja svoj narod (1) svojim Duhom po svojoj Riječi, (2) u odnosu na lokalnu crkvu te (3) tijekom duljega razdoblja. U odazivu na ova načela, Božji narod trebao bi podupirati središnje mjesto službe zasnovane na Riječi, važnost lokalne crkve i zagovaranje ispravnih očekivanja u svojim praksama učenja. Ovaj redoslijed načela i praksi služi kako bi pojednostavio učenje definirajući uspjeh, pojašnjavajući biblijsku filozofiju službe te pružajući nam granice i slobodu. Posljedično, teološka

1 Ovaj je članak napisan kao dio istraživačkoga projekta Biblijskog instituta u Zagrebu „Koncept učenja među crkvama reformacijske baštine u Hrvatskoj“.

vizija za učenje koju predstavljam u ovom članku nešto je što kršćani očajnički trebaju razumjeti i prisvojiti budući da neprestano nailazimo na široku paletu novih metoda i modela za ispunjavanje Velikog naloga.

Ključne riječi: učenje, Veliko poslanje, filozofija službe, služba Riječi, lokalna crkva, progresivno posvećenje

Uvod

Većina kršćana želi vjerno ispuniti Veliki nalog (Matej 28,18-20) te činiti učenike Bogu na čast i slavu. Ipak, kako izgleda vjerno stvaranje učenika? Kao netko tko je proveo gotovo deset godina služeći kao misionar u Hrvatskoj, baveći se zahtjevnim poslovima kao što su: učenje jezika, osnivanje crkve, pastoralna služba, evangelizacija i učenje, silno sam želio (i još uvijek želim!) vidjeti kako mnoštvo ljudi dolazi k spasonosnom poznavanju Isusa Krista i kako ga vjerno slijedi. Čeznuo sam vidjeti kako se osnivaju crkve te da pastori bivaju osnaženi, a vjernici ohrabreni u radu službe. No odakle početi?

Kako bih zadovoljio te čežnje, predano sam se počeo baviti potragom za boljim razumijevanjem stvaranja učenika. Savjetovao sam se sa Svetim pismom i mentorima, kao i sa sve većom količinom programa i materijala koji govore o temi stvaranja učenika. Isprva me osokolila tolika količina dostupnih resursa jer sam vidio da su mnogi vjerni kršćani pomno promišljali o toj temi. Međutim, s vremenom su me ti silni resursi i različita stajališta na koja sam naišao počela zbunjivati i dezorijentirati. Pretpostavljam da nisam jedini koji je takvo što doživio. Velik broj glasova koji autoritativno govore s različitih stajališta vuče nas u različitim smjerovima i time stvara tjeskobu u onima koji su u stalnoj službi.

Primjerice, neki su proučavali Isusovu zemaljsku službu kao i službu prve crkve tražeći model za stvaranje učenika. Među takvim možda su najpoznatija djela Roberta E. Colemana *The Master Plan of Evangelism* (2010) i *The Master Plan of Discipleship* (2020). U tim knjigama Coleman na temelju izvještaja Evanđelja i Djela apostolskih izvlači načela koja mogu informirati naše prakse stvaranja učenika. Rezultat su korisna promišljanja o tome kako vjerno činiti učenike koja su pomogla milijunima ljudi. Ipak, budući da je njegov rad ograničen na egzegezu izabranih dijelova Svetog pisma, on tipično neće eksplicitno povezati svoje zaključke s ostatkom Biblije i sustavnom teologijom.² Zbog toga se čitatelji često pitaju kako Sveto pismo u cjelini govori o temama učenja i stvaranja učenika.

Tu je također i popularni rad Davida L. Watsona i Paula D. Watsona, autora koji nastoje pojednostaviti proces činjenja učenika korištenjem biblijskih proučavanja u malim grupama. Specifično govoreći, žele ubrzati proces onoga što nazi-

2 Istini za volju, Coleman to ponekad ipak čini, posebice u knjizi *The Master Plan of Discipleship*.

vaju „Pokretima stvaranja učenika“ (Watson i Watson 2014, 5) upotrebom svojega modela biblijskog proučavanja zvanog „Discovery Bible Study“ (DBS) (2014, 141-156).³ Ova metoda potiče sudionike DBS-a da odgovaraju na pitanja i tako osobno, za sebe, otkriju značenje Biblije. Dok većina skupina za biblijsko proučavanje ima voditelja koji poučava i prenosi informacije, DBS grupe ne djeluju tako. Watsonovi vjeruju da bi bilo kakav pokušaj poučavanja od strane voditelja grupe naštetio duhovnom rastu sudionika odvlačeći ih od oslanjanja na Sveto pismo i Svetoga Duha.⁴ Stoga Watsonovi tvrde da bi se voditelji DBS grupa trebali zvati „koordinatori“. Na njima nije da poučavaju ili ispravljaju biblijska tumačenja sudionika, nego jednostavno da postavljaju pitanja kako bi na taj način vodili sudionike na putovanju otkrivanja (2014, 150-151). Što je najbolje, tvrde oni, metoda je uspješna! Pričaju kako su u samo devet godina svjedočili osnivanju 26 911 crkava i krštenju 933 717 ljudi (2014, xiii-xiv). Međutim, moramo se zapitati, opravdava li ovaj cilj sredstva kojima se došlo do njega? Jesu li ta sredstva zasnovana na Svetom pismu? Iako pozdravljam želju Watsona da vide umnožavanje učenika te iako se slažem s njihovim postavljanjem Svetoga pisma na prvo mjesto u činjenju učenika, njihovo omalovažavanje učiteljske službe kao vitalne za stvaranje učenika nije u skladu s biblijskom vizijom života crkve, funkcije propovijedanja i mjesta pastoralne službe (Roberts 2015). Unatoč dobrim namjerama i prividnoj učinkovitosti njihovih metoda, ovo je samo jedna od praksi iz njihove metodologije koja je nasumična i teološki opasna.⁵

Kao posljednji primjer širokoga kruga glasova i perspektiva na temu stvaranja učenika navest ću višestranu službu crkve kao što je Bethel u gradu Reddingu u Kaliforniji. Bethel Music, glazbena izdavačka kuća i izdavačka grupa vezana uz crkvu Bethel, ima mnoštvo pjesama koje se izvode u crkvama diljem svijeta. Pjesme su vrlo vješto producirane, što pridonosi njihovoj zvučnosti i dirljivosti. Pa ipak, unatoč popularnosti glazbe Bethela, mnoge ove pjesme proizlaze iz crkve i vodstva koji zagovaraju izvanbiblijsko proročanstvo (Vallotton 2024), heretičke poglede na iscjeljenje, navodno upijanje pomazanja s grobova, oblake slave na službama slavljenja (Carter 2018) te upotrebu takozvanog *The Passion Translation*, što je lingvistički i tekstualno upitan prijevod Biblije (Carter 2018; Shead 2018). Međutim, unatoč svi tim teološkim problemima, netko tko ne zna za cijelu priču možda će biti u kušnji pomisliti da je Bethel uspješno otkrio kako zanimljivom glazbom Krista donijeti milijunima ljudi. Možda se umjesto da podržavamo

3 Za više o ovoj temi na hrvatskom jeziku vidi: Debeljuh 2024.

4 „...želimo li činiti učenike od ljudi koji u Svetom pismu i Svetom Duhu traže odgovore na svoja pitanja, mi ne možemo biti ljudi s odgovorima... Ako grupe ne nauče ići u Sveto pismo i oslanjati se na Duha Svetoga... neće rasti kako bi trebale rasti i neće stvarati mnogo novih učenika, ako budu stvorile ijednoga“ (Watson i Watson 2014, 150).

5 Za informativnu raspravu o ovoj i sličnim temama, vidi: Buser 2018.

tradicionalnu teologiju u svojem stvaranju učenika trebamo okrenuti zvučnim frekvencijama koje diraju srca muškaraca i žena kako bi ih osvojili za Krista.

Usred svih tih mišljenja i pristupa stvaranju učenika kako znati kojim putem krenuti? U ovom članku tvrdim da će zbunjenost uzrokovana prevelikom količinom mišljenja nestati ako dopustimo da naše prakse stvaranja učenika oblikuju Božja doktrinarna načela. Drugim riječima, poštivanje poretka načela i praksa pruža nam jednostavniju sliku stvaranja učenika unutar nepreglednoga broja dostupnih resursa o učeništvu.⁶

U tu svrhu, počet ću predstavljanjem svojeg uvjerenja da nam korištenje nauka, odnosno doktrine pomaže razumjeti teološku narav i praktično djelovanje učenništva i Velikog naloga. Ovo će objasniti metodologiju i hermeneutičke okvire mojeg proučavanja. Na tako postavljen temelj potom ću govoriti o stvaranju učenika kao nečemu što je Božje djelo. Ovo je ključno želimo li razumjeti kako ispravno pristupiti našoj ulozi u stvaranju učenika, što je druga tema koju ću osloviti. Zatim ću procijeniti tri doktrinarna načela kojima je Bog uredio proces učenništva. Najviše ću se baviti ovim trima načelima, ne zato što predstavljaju sve što bi se moglo reći o stvaranju učenika, nego zato što, u mom iskustvu i istraživanju, baš se njima ne daje prvenstvo i ne naglašava ih se dovoljno ili se pak naglašavaju, ali krivo primjenjuju. Radi se o sljedećem – vjerujem da Bog stvara i odgaja svoj narod (1) „svojim Duhom po svojoj Riječi“⁷, (2) u odnosu na lokalnu crkvu te (3) tijekom duljega razdoblja. Dok budem razmatrao ova načela, također ću reći da bi ona trebala oblikovati naše prakse stvaranja učenika. Na kraju ću zaključiti kratkim promišljanjem o tome kako sve to služi da bi se pojednostavili naši pokušaji stvaranja učenika definirajući uspjeh, pojašnjavajući biblijsku filozofiju službe i pružajući nam granice i slobodu.

1. Nauk i učenništvo

Krećem od hermeneutičke pretpostavke da je nauk naš prijatelj ili koristan vodič dok nastojimo shvatiti teme učenništva i stvaranja učenika. Na temelju djela Johna Webstera, znanstvenici R. B. Jamieson i Tyler R. Wittman govore o odnosu između egzegeze i nauka (doktrine) ili, mogli bismo reći, o odnosu biblijskih studija i sustavne teologije.⁸ U modernom teološkom krajoliku, ova dva načina razmišljanja često se stavljaju jedan nasuprot drugomu. U najbolju ruku, njihov se odnos smatra jednosmjernim: egzegeza vodi do stvaranja nauka, ali nauk ne može

6 Iako ovo nipošto ne znači da je stvaranje učenika lagan posao bez imalo napora! Kao što kažem u članku, jednostavnost se odnosi na jasnoću.

7 Fraza „svojim Duhom po svojoj Riječi“ dolazi od J. I. Packera 2008, 110; Lawrence 2023.

8 U ovom odlomku crpim iz: Jamieson i Wittman 2022, xvii-xx, kao i iz intervjua koje je s ovim autorima vodio Thacker 2022.

pomoći egzegezi. Logika iza toga je da nauk postoji izvan biblijskog teksta te da, kad jednom nastane, djeluje tako što tekstu nameće nešto što se tamo ne nalazi. Iako se slažu s činjenicom da egzegeza stvara nauk i da je biblijski tekst naš jedini izvor autoriteta, Jamieson i Wittman ispravno tvrde da egzegeza i nauk informiraju jedno drugo. Egzegeza i nauk djeluju udvoje, savjetujući jedno drugo, tako postižući isti cilj, a to je „razumjeti i predstaviti svjedočanstvo apostola i proroka o stvarnosti Boga i odnosu svega prema Bogu“. Autori pojašnjavaju: „Teologija... nije odlaženje od Svetoga pisma prema nekoj udaljenoj logičnoj sintezi.“ Umjesto toga, „dogmatski sudovi i koncepti koji se na ispravan način izvode iz egzegeze mogu obogatiti i usmjeriti egzegezu“. Na ovaj način, Jamieson i Wittman pokazuju da nauk nije „nadstruktura“ koja se nameće Svetom pismu. Naprotiv, nauk otkriva „podstrukturu“ Svetoga pisma ili ono što nazivaju „gramatikom Svetoga pisma“. Objašnjavaju: „Dogmatsko razmišljanje razlučuje što mora biti slučaj ako je sve što Sveto pismo kaže istinito.“ Iz toga slijedi da se nauk može koristiti kao naočale kroz koje možemo bolje razumjeti Sveto pismo i njegovu egzegezu. Jednostavno rečeno, što više netko čita i tumači Bibliju (egzegeza), to više on ili ona počinje misliti biblijski (nauk) i to je sposobniji/a čitati i tumačiti Sveto pismo (egzegeza), povezujući dijelove u cjelinu. Uvjeren sam da se nauk može i treba koristiti kako bi nam pomogao da bolje razumijemo koncept učenja s teološkoga stajališta kao i praktičnu primjenu Velikog naloga u Mateju 28,18-20. To će nam pak pomoći da znamo kako ispravno urediti naše prakse stvaranja učenika ne bismo li ispunili Veliki nalog.

Koncept učenja, naime, slijeđenje Isusa kao gospodara i učitelja, bio je temelj Isusova života i službe. U svim izvještajima Evanđelja Isus je pozivao pojedince da ga slijede i budu mu radikalno predani (Mk 8,34) te je poučavao svoje sljedbenike riječima i djelima (Mt 5,1-7,25; Mk 4,35-41). Isus je također hodao sa svojim učenicima (Mk 6,31), jeo s njima (Iv 21,9-14), bio im primjer pobožnosti (Mk 10,35-45), bio strpljiv s njihovim nerazumnim ponašanjem (Mk 8,31-33) i uključivao ih u službu (Mt 10,1-15; Lk 9,1-2). Nakon njegove smrti i uskrsnuća, dao im je nalog da čine učenike od svih naroda (Mt 28,18-20). Prolazeći Evanđeljima, čitatelj će sigurno primijetiti koliko je Isusu učenje bilo važno.

Ipak, iako nam se možda čini zgodnim ograničiti raspravu o učenju na Isusovu zemaljsku službu, time bismo previdjeli kako se povijesni i kulturni koncept učenja teološki uklapa u biblijsko predstavljanje djela Trojedinoga Boga u stvaranju i odgajanju svojega naroda.⁹ Baš kao što je Jahve pozvao sebi Abrahamove potomke i učvrstio ih kao svoj narod u Starom zavjetu (Izl 19,4-6), tako je isti Trojedini Bog nastavio djelovati tijekom i nakon Isusove zemaljske službe da spasi grešnike i učvrsti ih kao svoj narod (1 Pt 2,9-10). Tvrđiti da su se Isusova zemaljska služba i Veliki nalog odnosili na nešto drugo bilo bi pretjerano i čudno. Ne

9 Vjerujem da se upravo po ovome razlikuje teološko razumijevanje učenja od židovskoga ili kulturološkoga.

možemo odvojiti Isusov program učenja kao druge osobe Trojstva od onoga što je Trojedin Bog postigao u Starom zavjetu i što nastavlja činiti u naše vrijeme. Te stvarnosti moraju biti povezane. Dakako, ako je koncept učenja bio toliko važan za Isusovu zemaljsku službu, a zatim i za njegovu daljnju službu po Duhu u učenicima (što se može vidjeti u Velikom nalogu te knjizi Djela apostolskih) te ako postoji jedinstvo unutar Boga i dosljednost u njegovim osobama i djelima (Heb 13,8; Ps 102,27; Jak 1,17) (Lawrence 2023), onda je smisleno smatrati da učenje proizlazi iz plana Trojedinoga Boga u spasenju i obnavljanju njegova naroda.¹⁰

Ovo jednako vrijedi za Veliki nalog koji nalazimo u Mateju 28,18-20. Tamo Isus opisuje kako želi da se ova zapovijed (naime, „činite učenike“, μαθητεύσατε) izvršava upotrebom glagolskih priloga sadašnjih, pa tako kaže „idite“ (πορευθέντες) „krsteći“ (βαπτίζοντες) i „učeci“ (διδάσκοντες).¹¹ Svakako, Isusova zapovijed i sredstva koja nam pruža da ispunimo tu zapovijed nisu ni nasumična ni nova, odvojena od Božjega od vječnosti uspostavljenoga plana spasenja. Umjesto toga, kao što su drugi primijetili, Veliki nalog uklapa se u širu viziju načina na koji je Bog uredio proces stvaranja i odgajanja svojega naroda.¹²

Međutim, uz rizik da možda trčim pred rudo, tri doktrinarna načela koja navodim u ovom članku predstavljaju teološki ekosustav u kojemu Veliki nalog živi. Kao takva, ona služe kako bi objasnila zašto Isusove riječi nisu proizvoljne te zašto služe kako bi rasvijetlile svoje praktične izraze (tj. zašto se koristi baš riječ „učeci“ za činjenje učenika i kako to izgleda u stvarnom životu?). Prvo načelo, „Bog stvara i odgaja svoj narod svojim Duhom po svojoj Riječi“, dio je značenja koncepta „idite“ i „učeci“. Znamo to zato što, kako dolje raspravljam, knjiga Djela apostolskih opisuje kako su apostoli počeli izvršavati Veliki nalog idući narodima te idući specifično kako bi naviještali evanđelje i učili vjernike Božjoj istini. Drugo načelo, „u odnosu na lokalnu crkvu“, pretpostavlja se u konceptu „krsteći“, koji ima književne i tematske poveznice u Matejevu evanđelju s Isusovom raspravom o crkvi/ἐκκλησία (Mt 18,15-20; usp. 16,18-20) te je sredstvo javnog poistovjećivanja

10 Ova poveznica također se vidi, iako vrlo suptilno, u raznim nazivima koje novozavjetni autori daju Božjemu narodu. Nazivi kao što su „učenici“ (Mt 28,18-20), „braća“ (Fil 4,21), „posvećeni“ (1 Kor 1,2) ili „sugrađani svetih i ukućani Božji“ (Ef 2,19) iznose teološku tvrdnju: ovi su ljudi Božji ljudi (Tarrants 2014). Ustvari, mnogi tekstovi naizmjenice koriste različite nazive za Božji narod. Primjerice, u Djelima 11,26 čitamo da „učenici“ bijahu prozvani „kršćanima“. Isto tako, u Kološanima 1,2 Pavao se obraća kršćanima u tome gradu kao „svetima... i vjernoj braći u Kristu“. Ovo korištenje različitih naziva koji se odnose na isti objekt otkriva „podstrukturu“ ili teološku povezanost između njih. Zbog toga čak i kroz nešto naizgled manje važno kao što su nazivi učimo da je učenje intimno povezano uz članstvo među Božjim narodom.

11 Za citiranje Svetoga pisma u članku koristi se prijevod Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti.

12 „Fokus Mateja 28,16-20 je ekleziologija; radi se o inauguraciji Crkve, identitetu i jedinstvu s Kristom kako bismo bili nastavak njegova života u svijetu. Ekleziologija je izvor misiologije. Poput Isusa, naloženo nam je da ‘činimo’ ono što ‘jesmo’ i zbog toga je to poslanje VELIKO“ (Castleman 2007, 70). Vidi također: Leeman 2016, 49-53; 105-108.

s Isusom i njegovim narodom (npr. Dj 2,41) (Leeman 2016, 97-108; Jamieson 2014, 35-53). Na kraju, treće načelo, „tijekom duljega razdoblja“ nije sadržano ni u jednom glagolskom prilogu u Velikom poslanju, nego u Isusovoj izjavi: „I evo, ja sam s vama u sve dane do svršetka svijeta“ (Mt 28,20). Iako je Isus ovom izjavom prvenstveno htio utješiti učenike, ona također znači da će se djelo stvaranja učenika nastaviti do Kristova povratka. Kao što bismo i očekivali, postoji jedinstvo u Svetom pismu i umu Trojedinoga Boga te načinu kako on djeluje kako bi ostvario svoju volju.

Iz navedenih razloga smatram da su doktrinarna načela o kojima govorim u ovom članku usko vezana uz temu učenja i stvaranja učenika te da ih se ne bi smjelo razdvajati. Ona nam pomažu razumjeti učenje i način na koji možemo ispuniti Veliki nalog. Prema tome, u cijelome članku, kada koristim izraze kao što su „učeništvo“, „proces učenja“ i „ekonomija Božjeg učenja“, ne govorim nužno o Isusovoj zemaljskoj službi, nego o planu Trojedinoga Boga za spasenje i odgajanje njegova naroda.¹³ Povrh toga, u svrhu kratkoće, kad koristim riječ „Bog“ u ovom članku, govorim o kršćanskomu, Trojedinom Bogu, dok u isto vrijeme razumijem da svaka osoba Trojstva ima svoje specifične uloge u stvaranju i odgajanju Božjega naroda.¹⁴

Postavivši ovaj temelj, možemo prijeći na glavni dio ovoga članka. Počet ćemo istraživanjem uloge Boga kao onoga koji stvara i odgaja svoj narod. Ovo istraživanje postupno će nas dovesti do toga da shvatimo kako Božji plan za proces učenja utječe na naša nastojanja da stvaramo učenike.

2. Božje djelo u stvaranju učenika

Samo Bog stvara svoj narod, dajući „*duhovni život duhovno mrtvima*“¹⁵. Nisu ljudi Bogu dali kartu do blaga otkupljenja niti su iz čista mira smislili ideju štovanja

13 Kako bih uštedio na prostoru, nisam naveo pregled provedbe ovih načela u Isusovoj zemaljskoj službi stvaranja učenika iako vjerujem da su prisutna. Za pregled uloge Duha u Isusovoj službi temeljenoj na Božjoj riječi, vidi: Ash 2011, 7-32. U pogledu važnosti crkve, vjerujem da se to vidi u početnom obliku u Isusovu pozivanju učenika kao cjeline, kao zajednice (Coleman 2010, 45). Osim toga, crkva je bila rezultat Isusove zemaljske službe. Ne samo da Isus gleda naprijed prema njezinu stvaranju u Mateju 16,13-20; 18,15-20, nego i početak ispunjenja Velikog naloga u Djelima ima u vidu crkvu (a specifično lokalnu crkvu). Za više o tome, vidi: Dever 2016. Na kraju, koncept da je učenje dugotrajan proces očigledan je u Isusovoj zemaljskoj službi s njegovim učenicima. On je znao kakve je ljude, sa svim njihovim silnim manama, pozvao da ga slijede. Podnosio je njihovu nerazumnost i nije očekivao promjenu preko noći. U tom smislu posvećenje prvih učenika bilo je po svojoj naravi progresivno.

14 Za detaljniju raspravu o trinitarnom nauku trebao bih mnogo prostora koji nemam. Za potpunu raspravu o pojedinim ulogama Oca, Sina i Duha u životu Božjega naroda, vidi: Reeves 2012; Jamieson i Wittman 2022.

15 Izraz posuđen od Marka Devera i Grega Gilberta 2012, 27.

Boga. U cijelomu Svetom pismu ljude susrećemo kao one koji su mrtvi u grijehu i koji odbacuju Boga i njegovu dobrotu. Mi se prirodno ne bojimo Boga (Ef 2,1-3). David jadikuje nad tom činjenicom kada kaže: „No, svi skrenuše zajedno, svi se pokvariše: nitko da čini dobro – nikoga nema“ (Ps 14,3; usp. 53,1-3; Rim 3,10-11). Unatoč onom što zaslužujemo, Bog nas je u svojem milosrđu potražio i odlučio spasiti te stvoriti od nas narod na svoju slavu. Kao što apostol Ivan tvrdi, Bog je inicijator u spasenju: „U ovom je ljubav: ne da smo mi ljubili Boga, nego – on je ljubio nas i poslao Sina svoga kao pomirnicu za grijehe naše“ (1 Iv 4,10). Na sličan način, Pavao piše da je Bog onaj koji nas blagoslivlja, bira, posvaja i otkupljuje, kao i onaj koji nam oprašta, po svojoj milosti i na svoju slavu (Ef 1,3-10). Pavao također pojašnjava da smo mi pasivni u Božjemu djelu opravdanja. To je nešto učinjeno nama, a ne nešto što mi činimo (Rim 5,1). Božje je unilateralno djelo stvaranja u spasenju vitalno za učenje, no ipak, njegova uloga u životima vjernika tu ne završava.

Bog također djeluje u onima koje spašava kako bi ih doveo k duhovnoj zrelosti. U Rimljanima 8,1-4 učimo da vjernici po Duhu Svetom postaju sposobni ispunjavati zahtjeve Zakona i hodati na način dostojan Božjih pravednih mjerila. Pavao detaljnije govori o ovom djelu preobrazbe u 2 Korinćanima 3,18: „A svi mi, koji otkrivenim licem odrazujemo slavu Gospodnju, po Duhu se Gospodnjem preobražavamo u istu sliku – iz slave u slavu.“ Bog predano radi u onima koje spašava kako bi promijenio način na koji misle, djeluju, govore i žive. On im ne daje samo novo ime, nego, s vremenom, izrađuje u njima nov, kristolik karakter.

Na temelju ovih zapažanja razumno je zaključiti da učenje postoji u prvom redu zbog Boga i njegova stvaralačkog i razvojnog djelovanja. Nitko ne postaje učenikom odvojeno od Božjega spasonosnog djela u svojem životu. Osim toga, nitko se ne može nadati rastu u kršćanskoj zrelosti bez Božje pomoći. Isusovi učenici duguju stvarnost svojega učenja u prvom redu Bogu i njegovoj suverenoj milosti. Ovo je vitalno za raspravu o stvaranju učenika jer samo ako razumijemo Božju ulogu, možemo ispravno razumjeti svoju.

3. Naše djelo u stvaranju učenika

Iako stvaranje učenika u konačnici ovisi o Bogu, on koristi ljudske slugе kako bi ostvario taj proces. Da ne bi bilo zabune, iako ljudi ne mogu spasiti ljude, Veliki nalog pretpostavlja da Isusovi učenici zaista mogu činiti učenike. Kako bih pojašnio ovaj odnos između Božje suverenosti i ljudske odgovornosti, želim istražiti 1 Korinćanima 3,5-9 i Mateja 28,18-20. Oba teksta pokazuju međudjelovanje između Boga i njegovih ljudskih slugu u procesu učenja. Kao takvi, poučavaju nas da, budući da je učenje u konačnici Božja zamisao i djelo, Božje slugе trebaju činiti učenike u podložnosti Bogu te u ovisnosti o njemu.

Korinška crkva bila je podijeljena, s tim da su se vjernici podijelili na frakcije u kojima su uzdizali svoje omiljene propovjednike. To je pak dovelo do „svađa“ (1 Kor 1,11). Pavao ovako objašnjava bit njihova strančarenja: „Mislim to što svaki od vas govori: ‘Ja sam Pavlov’, ‘A ja Apolonov’, ‘A ja Kefin’, ‘A ja Kristov’“ (1,12). Kako je Pavao oslovio ovaj problem?

Kako bi se borio protiv toga duha strančarenja u 1 Korinćanima Pavao piše: „Ta što je Apolon? Što je Pavao? Poslužitelji po kojima povjerovaste – kako već komu Gospodin daje.“ Dopustite mi da iznesem nekoliko zapažanja. Kao prvo, Pavlove riječi „po kojima povjerovaste“, podsjećaju njegove čitatelje da su ljudi poput Pavla i Apolona bili ključni u njihovu obraćenju. Po njima su Korinćani povjerovali u riječ evanđelja (3,5; usp. 2,1). Kao drugo, korištenjem izraza „poslužitelji“ Pavao želi da crkva shvati koliko su neimpresivni i nevažni propovjednici poput njega i Apolona te koliko je apsurdno hvaliti se njima. Kao treće, Pavao nastavlja sa svojim ispravljanjem dok upućuje vjernike na pravi izvor njihova obraćenja i pravi razlog za hvalu: „Ja zasadih, Apolon zali, ali Bog daje rasti“ (3,6; naglasak moj). Iako su ljudski propovjednici ključni u procesu obraćenja, Bog je nezamjenjiv. Na kraju, Pavao zaključuje učeći Korinćane da trebaju razumjeti sluge poput njega i Apolona kao „Božje suradnike“ (3,9). U samo nekoliko riječi, Pavao učinkovito pokazuje koliko su iracionalne podjele među vjernicima, preusmjerava njihov pogled na Boga i pruža im kategorije unutar kojih mogu razmišljati o propovjednicima kao što su Pavao i Apolon.

Što se naše teme tiče, ovaj tekst pojašnjava Božju upotrebu ljudskih slugu u stvaranju učenika. Prvo, ovaj odlomak otkriva da je Bog partner s ljudima u stvaranju učenika. Bog i ljudi dio su priče o obraćenju Korinćana. Drugo, ovaj odlomak pokazuje uloge svake strane u tom partnerstvu. Iako su Pavao i Apolon bili utjecajni u obraćenju Korinćana, samo je Bog dao rast (3,6), što znači da su strane u tom partnerstvu bile nejednako odgovorne. Bez obzira na to kako su dobro Pavao i Apolon navijestili evanđelje (2,1-4), ljudski naponi bili bi uzaludni bez Božjega djela u Korinćanima. Ovo podrazumijeva da su ljudi ovisili o Bogu u svojim nastojanjima da čine učenike. Povrh toga, čak iako je izraz „suradnici“ (partneri) izraz počasti, Pavao nema previsoko mišljenje o sebi jer istovremeno vidi sebe i Apolona kao Božje sluge (3,5). Iz ovoga učimo da partnerstvo u činjenju učenika koje je Bog postavio s ljudima sadrži poredak odnosa. Pavao i Apolon, a zapravo i svi drugi Božji partneri, u odnosu na Boga nalaze se u podređenom položaju. Ovo podrazumijeva ideju pokoravanja i podčinjavanja. Naime, Bog je gospodar, zapovjednik, a njegovi partneri nastoje činiti učenike.

Veliki nalog u Mateju 28,18-20 pruža nam slične zaključke. Nakon što je uskrsnuo od mrtvih, Isus objavljuje: „Dana mi je sva vlast na nebu i na zemlji!“ (Mt 28,18). Tim riječima Isus tvrdi da je kralj nad svim (Jamieson 2020, 13-15). Prema Isusu, njegovo sveopće kraljevanje podrazumijeva da učenici trebaju činiti još učenika („dakle... učinite mojim učenicima“ 28,19) idući, krsteći i poučava-

jući (28,19-20) (Morris 1992, 746; France 1985, 419). Iz ovoga iščitavamo s jedne strane Isusov kraljevski položaj, a s druge strane podanički položaj njegovih učenika. Kralj izdaje odredbu i daje specifične smjernice kako izvršiti tu odredbu dok podanici slušaju i pokoravaju joj se. Dok čine posao koji im je kralj zadao, on od njih očekuje da to rade unutar granica koje im je odredio. Na kraju krajeva, posao podanika proizlazi iz kraljeve odredbe i zamisli, a ne njihove. Partnerstvu učenitva između Boga i njegova naroda svojstvena je odnosna hijerarhija u kojoj je Bog kralj, a njegov narod mu služi. Zbog toga 1 Korinćanima 3,5-9 i Matej 28,18-20 pojašnjavaju narav kršćanske uloge u stvaranju učenika.

Naša uloga u stvaranju učenika je izvršavanje kraljeve zapovijedi da činimo učenike, ali moramo to činiti u podložnosti našem kralju i u ovisnosti o njemu. Budući da je on inicijator i dizajner stvaranja učenika, Bog određuje kako će izgledati proces učenitva i kako će se odvijati. Bog ne traži naš kreativan doprinos kao da on glavinja okolo, ne znajući kako da postigne svoju volju. Naprotiv, kao oni koje je Bog regrutirao u svoju službu, mi slušamo zapovijedi i slijedimo njegovo vodstvo. Povrh toga, budući da činjenje učenika u konačnici potpuno ovisi o Bogu, mi moramo ovisiti o Bogu u svim svojim nastojanjima. U ovom smislu, ovisnost ne podrazumijeva lijenost jer kao što smo vidjeli, Bog nam je dao zadatak koji trebamo raditi. Naprotiv, ovisnost znači pouzdavanje u Boga da će on učiniti ono što se ne može učiniti odvojeno od njega (naime, stvaranje i odgajanje njegova naroda) kao i traženje vodstva od njega u poslu u kojem želi da sudjelujemo. Ovo je vodstvo posebice važno dok dopuštamo Bogu, zajedno sa sredstvima koja koristi, da oblikuje način na koji radimo na stvaranju učenika. Drugim riječima, Božja načela za stvaranje učenika trebala bi usmjeravati naše postupke u ovom polju. Ne prepoznavamo li to, pogrešno smo shvatili prirodu svoga partnerstva s Bogom. Dakle, koja su to načela i kako ona utječu na naše prakse stvaranja učenika?

4. Kako Bog stvara i odgaja svoj narod

Vjerujem da Bog stvara i odgaja svoj narod (1) svojim Duhom po svojoj Riječi, (2) u odnosu na lokalnu crkvu i (3) tijekom duljega vremena. Želim biti jasan – ne tvrdim da ova tri načela obuhvaćaju *sve* što bi se moglo reći o Božjem procesu stvaranja učenika.¹⁶ Međutim, odlučio sam istaknuti ova specifična načela jer su, kao što će moja studija pokazati, temeljna za Božju ekonomiju stvaranja učenika. Nadalje, bojim se da bi neki mogli previdjeti ova načela zbog lošeg shvaćanja njihova biblijskog temelja i/ili toga što radije biraju alternativne metode. Osim toga, moguće je da neki pojedinci uviđaju važnost ovih načela, ali ih primjenjuju na

16 Na primjer, mogli bismo raspravljati o Božjoj namjeri da vjernike obnovi u Kristovu/Božju sliku ili o ulozi duhovnih praksi poput molitve i osobnog proučavanja Biblije.

načine koji ugrožavaju njihov teološki integritet i jedinstvo kako se shvaćaju u Svetom pismu.¹⁷

Kao podložni i ovisni partneri u činjenju učenika, ne možemo se praviti da ne vidimo gornja načela ili smatrati da nemaju nikakva utjecaja na naše prakse. Umjesto toga, baš kao što imperativi proizlaze iz indikativa, prakse proistječu iz načela. Kako bismo bili dobri u procesu činjenja učenika, moramo dopustiti da nas ta načela vode i upravljaju našim praktičnim pokušajima i djelima, kao što struja rijeke vodi splav. Doista, naša usklađenost s Božjim suverenim poretkom, a ne suprotstavljanje tom poretku, slavi Boga i donosi blagoslove našim bližnjima. Prema tome, u sljedećem dijelu istražiti ću biblijske temelje za svako načelo u Svetom pismu i raspravljati o njihovom utjecaju na praktičnu primjenu naših nastojanja da činimo učenike.

4.1. Svojim Duhom po svojoj Riječi

Na samom svojem početku Biblija nam predstavlja Božju aktivnost dvojakim djelovanjem njegova Duha i njegove Riječi. Nakon izjave: „U početku stvori Bog nebo i zemlju“ (Post 1,1), čitatelji uče kako je Bog to ostvario. Prvo, „duh (רוּחַ/*rûah*) Božji lebdio je nad vodama“ (1,2) i, drugo, Bog govori i riječima dovodi u postojanje kozmos i sva živa bića, što uključuje ljude (1,3.6.9.11.14.20.24.26) (Packer 2021, 67; Lawrence 2023). Bog je svojom izgovorenim riječju stvorio život i sve što koristi njegov Duh. Na ovaj način Postanak postavlja obrazac Božjega stvaranja, o kojemu poslije govore drugi biblijski pisci: „Jahvinom su riječju nebesa sazdana i dahom (רוּחַ/*rûah*) usta njegovih sva vojska njihova“ (Ps 33,6; usp. Ps 104,30; Heb 11,3). Povrh toga, ovaj obrazac nije ograničen na početna djela stvaranja, nego nas priprema za način na koji će Bog ponovno stvoriti duhovno mrtva ljudska bića i pozvati ih u život.¹⁸ Ovo postaje posebice jasno kad ispitamo potrebu za Novim savezom, kao i njegovo očekivanje i inauguraciju.

Od pada u grijeh u Postanku 3 pa nadalje, Sveto pismo jasno pokazuje da čovječanstvu treba ponovno stvaranje. Biblijski autori otvoreno to govore opisujući čovjekovo srce kao temeljito i sasvim pokvareno (Bavinck 2008, 4:30; 46-47). Ovo najprije postaje očigledno u Postanku 6 gdje, nakon što su generacije potomaka Adama i Eve spektakularno pokazale loš utjecaj grijeha, čitamo: „Vidje Jahve kako je čovjekova pokvarenost na zemlji velika i kako je svaka pomisao u njegovoj pameti uvijek samo zloća“ (6,5). Iako je Bog ispravno odgovorio na tu zloću osudom u obliku potopa, te iako je potop bio čin ponovnog stvaranja, problem ljudskoga srca nije bio riješen (Wenham 1994, 66-67; Waltke 2001, 127-

17 Za konkretne primjere spomenutih situacija pogledajte primjere predstavljene u uvodu ovog članka.

18 „Trojedini Bog proizvodi sve stvari u tvorevini i novoj tvorevini svojom Riječju i svojim Duhom“ (Bavinck 2008, 4:29).

130; 143; Dempster 2006, 73). Noa gazi svoju baštinu (Post 9,20-24), čovječanstvo podiže Babel (Post 11,1-9), Abraham se ponaša nepošteno (Post 12,10-20; 20,1-18), patrijarsi postupaju bezumno (Post 27,1-46; 37,3), Božji izabrani narod štuje idole (Izl 32,1-6), Mojsije je neposlušan (Br 20,1-13) i tako dalje. Ovo je sažeto riječima Ponovljenoga zakona 30,6, koje u sebi sadrže obećanje. Ipak, samo njihovo postojanje govori o jednomu stanju čovječanstva: „Jahve, Bog tvoj, obrezat će tvoje srce, srce tvoga potomstva, tako da ljubiš Jahvu, Boga svoga, iz svega srca svoga i iz sve duše svoje i da živiš.“ Na mnogim mjestima u Starom zavjetu, čini se da nitko nije iznimka od potrebe za potpunom reformacijom srca.

Ipak, nada nije nestala. Kao što nizozemski teolog Herman Bavinck (2008, 4:47) piše:

„...kako su otpadništvo, nevjera i tvrdoća ljudskih srca kroz povijest postajali sve očitiji, proroci su sve više naglašavali da je potrebna unutarnja promjena... U tom smislu, ljudska bića sama po sebi ne mogu postići promjenu... No ono što ljudska bića ne mogu sama postići i što ne mogu proizvesti u drugima, Bog će postići u budućnosti.“

Proroci su isticali ovu „unutarnju promjenu“ koja je anticipirala Novi savez, o kojem je Ezekiel mnogo toga rekao.

U Ezekielu 36–37 Božji narod opisan je kao duhovno mrtav. Bolje rečeno, opisani su kao suhe kosti pokopane u grobove (37,3; 11-14) zbog svojeg idolopoklonstva i izgnanstva (36,18-19) (McGregor 1994, 740). Ipak, unatoč svojem mrtvom stanju, Bog ih želi ponovno stvoriti. S početkom u 36. poglavlju Bog obećava dati svojem narodu novo srce i to posredstvom Svetoga Duha: „Dat ću vam novo srce, nov duh udahnut ću u vas! Izvadit ću iz tijela vašega srce kameno i dat ću vam srce od mesa. Duh svoj udahnut ću u vas da hodite po mojim zakonima i da čuvate i vršite moje naredbe“ (Ez 36,26-27). Kao što je jasno iz ovog obećanja, rezultat Božjega djela oživljavanja je sposobnost hodanja njegovim putovima, nešto što Izrael nije bio kadar činiti još od trenutka kad su postali Božji narod. Bog će učiniti da se nanovo rode. Ezekiel 37 opisuje kako će se to odigrati (Leeman 2016, 35-36; Lawrence 2018, 60; Taylor 1969, 228).

Ovdje proces oživljavanja mrtvog Izraela sadrži dva koraka (Taylor 1969, 228-229). Prvo, pošto je vidio krajnju beznadnost situacije (kosti su, zapravo, „sasvim suhe“; 37,2) (Taylor 1969, 230), Bog kaže Ezekielu da prorokuje njegovu riječ kostima (37,4-6). Ta je riječ poziv na život. Baš kao što je Bog u Postanku 1 govorio i tako sve stvorio, kad Ezekiel propovijeda Božju riječ, počinje rasti meso na kostima (37,7-8). Međutim, formirana tijela bila su beživotna (37,8); posao nije bio dovršen (McGregor 1994, 741). Stoga, kao drugo, Bog zapovijeda Ezekielu: „Prorokuj duhu (רוּחַ/rûah) ... da ožive“. Kad to učini, tijela postaju živa. Baš kao što se Duh pridružio Riječi u Postanku 1–2 prilikom stvaranja, tako ovdje, Božjim Duhom i njegovom propovijedanom Riječju, događa se novo stvaranje, a duhovno

mrtvi primaju duhovni život (Dever i Gilbert 2012, 27). Ova scena opisuje kako će Bog izvesti svoj narod iz groba i dati im novo srce (37,11-14). Zbog toga, s ovim obećanjem, Izrael je trebao čekati da Bog izvrši svoje obećanje u Novom savezu.

Ovo nas dovodi u Novi zavjet, gdje načelo Duha i Riječi dosljedno ostaje na snazi dok Isus uspostavlja Novi savez. Isus, nakon svoje smrti i uskrsnuća, ostavlja svoje učenike da mu budu svjedoci i da čine nove učenike (Dj 1,8; Mt 28,18-20; Iv 15,26-27). Posebice u Djelima 1,8 čujemo da biti svjedok uskrsnulomu Kristu ovisi o dolasku Duha na Pedeseticu. Isus je rekao svojim učenicima: „Primit ćete snagu Duha Svetoga koji će sići na vas i bit ćete mi svjedoci.“ Ovo uči da je sposobnost učenika da svjedoče o istini u vezi s Kristom na smislen način bila zasnovana na davanju Duha i sili koju će im on donijeti. Zašto je to bilo tako?

Prvo, prije u Djelima 1,8, Isus tvrdi da će Duh doći kako bi poučio i uveo učenike u istinu.¹⁹ J. I. Packer ima odličnu raspravu u svojemu klasiku *Poznavati Boga*. On sažima ovaj aspekt djelovanja Duha govoreći: „Krist [je] poslao Svetog Duha da ih pouči svakoj istini i sačuva ih od zabluda, da ih podsjeti na ono čemu su već naučeni i da im otkrije sve ostalo čemu ih je Gospodin htio naučiti“ (Iv 12,49-50; 14,26; 16,12-14; 17,8,14). Za naše je razmatranje značajno to što povezuje ideju službe poučavanja Duha sa sposobnošću učenika da djeluju kao Isusovi učenici: „Kada dođe Branitelj koga ću vam poslati od Oca – Duh Istine... on će svjedočiti za mene. I vi ćete svjedočiti“ (Iv 15,26-27). Prema Packeru, ovo je ono što nazivamo djelom Duha u „otkrivanju i nadahnuću“ istine, a krajnji rezultat toga je Novi zavjet (zapisana izvješća apostolskih učenja) i poruka evanđelja (npr. 1 Kor 2,9-13) (Packer 2021, 70-71). Zahvaljujući tome, pošto je Krist uzašao i poslao Duha, učenici su mogli „s jednakom istinitošću govoriti“ (Packer 2021, 70).

Drugo, uloga Duha je uloga *prosvjetljivanja*, odnosno otvaranja slijepih očiju da vide „svjetlost evanđelja slave Krista“ (2 Kor 4,4) (Packer 2021, 71). Ovo se događa kad se istina evanđelja, naime riječ Božja, naviješta. Riječima Anthonyja Hoekeme (1994, 89), Duh postiže ovo djelo „(1) otvarajući srce, omogućujući tako slušatelju da se odazove (Dj 16,14), (2) prosvjetljujući um tako da slušatelj može razumjeti poruku evanđelja (1 Kor 2,12-13; usp. 2 Kor 4,6) te (3) darujući duhovni život tako da se slušatelj može okrenuti Bogu u vjeri (Ef 2,5)“.²⁰ Na ovaj način, dok je Duh uvodio učenike u svu istinu i osposobio ih da naviještaju riječ evanđelja, Duh je također radio u primateljima Riječi kako bi stvorio život od suhih kostiju. Ili, kako Pavao kaže: „Ta Bog koji reče: *Neka iz tame svjetlost zasine!*, on zasnijetli u srcima našim da nam spoznanje slave Božje zasnijetli na licu Kristovu“ (2 Kor 4,6; usp. 1 Kor 2,1-5).

19 Poveznicu između svjedočenja (vidi prethodni odlomak) i učiteljske službe Duha kako je opisana u ovom odlomku preuzeo sam od Packera 2021, 70.

20 Vidi također: Boice i Ryken 2009, 135-154.

Daleko od toga da su bili apstraktne teološke stvarnosti bez ikakva pandana u stvarnom svijetu, ove istine dramatično su pokazane u Djelima 2 na dan Pedesetnice (Lawrence 2023). Tamo se obistinilo ono što su Djela 1,8 anticipirala (kao i odlomci poput Pnz 30,6; Ez 36,26-28; 37,1-14): Duh je sišao i ispunio Božji narod (2,1-4). Iako su se svi prisutni koje je Duh ispunio ponašali kao Kristovi svjedoci govoreći u raznim jezicima (2,4), Luka posebno naglašava Petra (npr. 2,40), koji je propovijedao i navijestio riječ evanđelja (2,14-40). Dok je Petar propovijedao, Luka zapaža da su slušatelji bili „duboko potreseni“. Kao rezultat te propovijedi preko 3000 ljudi odazvalo se na evanđelje pokajanjem i vjerom (što se podrazumijeva u krštenju) i bilo je ubrojeno u Božji narod (2,37.41). Očigledno, nije pretjerivanje povezati ovu duboku potresenost i obraćenje s djelom Duha Svetoga dok se naviještala Riječ. Ono što je Ezekiel anticipirao sada se obistinilo. Riječima Bavincka (2019, 394): „Iako su u pripremnom smislu već prije bili sjedinjeni, Riječ i Duh na dan Pedesetnice bili su potpuno i definitivno sjedinjeni.“ Bog stvara svoj narod svojim Duhom po svojoj Riječi.

Na kraju, Bog stvara sebi ljude istim sredstvima kojima ih dovodi do kristolike zrelosti. Pošto su primili novo srce, vjernici počinju živjeti u skladu sa svojim novim željama i Bogu na čast. To se događa Božjim Duhom po njegovoj Riječi.

Druga Timoteju 3,16-17 kaže: „Sve Pismo, bogoduho, korisno je za poučavanje, uvjeravanje, popravljavanje, odgajanje u pravednosti, da čovjek Božji bude vrstan, za svako dobro djelo podoban.“ Ovdje je dvojno djelovanje Duha i Riječi prisutno u Pavlovu opisu naravi Svetoga pisma: „bogoduho“ (θεόπνευστος/*theopneustos*). Ova riječ kombinacija je grčkih riječi θεός/*theos* ('Bog') i πνέω/*pneō* ('dahnuti'), i među ostalim znači da djelo Duha stoji iza oblikovanja kršćanskoga Svetog pisma te je stoga njegov izvor (Knight 1992, 446-447; Ward 2009, 78-89). Po Pavlovu mišljenju, ova duhovna stvarnost određuje korist Svetoga pisma, a ta korist je da dovede muškarce i žene u stanje sve veće kršćanske zrelosti u kojemu su opremljeni činiti ono što Bog traži od njih (Knight 1992, 450). To se događa dok se Duhom nadahnuti Riječ koristi za poučavanje, uvjeravanje, popravljavanje i odgajanje u pravednosti. Prema tome, svjedočanstvo Svetoga pisma je da Bog stvara svoje ljude, a potom ih odgaja prema zrelosti – svojim Duhom po svojoj Riječi.²¹

Gornje načelo podrazumijeva da se u središtu naših praksi učenja mora nalaziti služba zasnovana na Riječi. Budući da se u učenstvu radi o tome da Bog stvara i odgaja svoj narod svojim Duhom kroz svoju Riječ, logično je da u svojim naporima u stvaranja učenika damo prioritet Božjoj riječi. Ovim ne želim reći da je služba zasnovana na Riječi jedino sredstvo stvaranja učenika, nego da bi služba zasnovana na Riječi trebala s pravom, na temelju teologije Svetoga pisma, imati

21 Za više o tome kako Bog koristi Sveto pismo kako bi svoj narod doveo k zrelosti i kristolikosti, a posebice kako „teološko promišljanje“ o Svetom pismu potiče bolje viđenje Boga i transformaciju u njegovu sliku, vidi: Jamieson i Wittman 2022, 3-40.

istaknuto mjesto u našoj službi i ne biti potkopavana ili smanjena zbog prioritizacije drugih sredstava i metoda. Ipak, koncept službe zasnovane na Riječi mogao bi značiti mnogo toga. Kako ona zapravo izgleda?

U Novom zavjetu nalazimo primjere službe zasnovane na Riječi kojom bi se svaki vjernik trebao baviti i to putem evangelizacije u odnosu na nevjernike i putem izgrađivanja u odnosu na druge vjernike (Griffiths 2017, 45-49). U pogledu evangelizacije, Petar, govoreći kršćanima općenito, podsjeća ih: „A vi ste rod izabrani, kraljevsko svećenstvo, sveti puk, narod stečeni da naviještate silna djela Onoga koji vas iz tame pozva k divnom svjetlu svojem“ (1 Pt 2,9). Poslije, u istom pismu, on opet ohrabruje vjernike koji doživljavaju protivljenje da budu „uvijek spremni na odgovor svakomu koji od vas zatraži obrazloženje nade koja je u vama“ (3,15). Djela također sadrže primjere u kojima apostoli i neapostoli evangelizacijski naviještaju evanđelje (npr. Dj 8,5; 13,1-14,28; 18,24-28). U pogledu izgradnje, vjernici bi trebali dopuštati da Božja riječ u svem bogatstvu prebiva u njima i tako služiti Riječju jedni drugima, urazumljivanjem u svoj mudrosti te pjevajući istinu jedni drugima (Kol 3,16). Kršćani bi trebali govoriti istinu jedni drugima (Ef 4,25), izgrađivati jedni druge i iskazivati jedni drugima milost (Ef 4,29) (Leeman 2016, 166). Iako bi se moglo još mnogo toga reći o službi Riječi svih vjernika, ovo dovoljno pokazuje da svi vjernici imaju svoje mjesto u Božjem planu da čine učenike po njegovu Duhu dok služe njegovu Riječ.²²

No ipak, postoji još jedan oblik službe zasnovane na Riječi koji se razlikuje od općenite službe zasnovane na Riječi svih vjernika: propovijedanje ili *javno naviještanje Božje riječi*.²³ Jonathan Griffiths oštroumno primjećuje da se nijedan grčki glagol korišten za propovijedanje u Novom zavjetu ne koristi kako bi „poslužio kao okvir za pouku, zapovijed ili nalog vjernicima, općenito, da ‘propovijedaju’“.²⁴ Umjesto toga, prema Griffithsu, pojedinci koji propovijedaju, a u nekim slučajevima imaju zapovijed da propovijedaju, ljudi su na položaju priznatog autoriteta, kao što je bio Isus (Mk 1,14-15), apostoli (1 Kor 15,1-14), Timotej (2 Tim 4,2) te, implicitno, pastori (2 Tim 2,2).²⁵ Ova činjenica razdvaja propovijedanje kao poseban oblik službe Riječi koji samo neki vjernici (dakle ne svaki vjernik) trebaju činiti.²⁶

22 Za više, vidi: Griffiths 2017, 46-47; Leeman 2016, 159-170.

23 Ovo je Griffithova „radna definicija“ propovijedanja koja, iako ne obuhvaća sve njegove značajke o naravi propovijedanja, ipak dostatno sažima na što mislim u ovom članku. Za puniju ideju o tome što propovijedanje znači prema Novom zavjetu te u biblijsko-teološkim okvirima, preporučam da pročitate: Griffiths 2017, 17, 120-133.

24 Ovo se temelji na grčkim glagolima u Novom zavjetu koji se koriste za propovijedanje, a koje je Griffiths pregledao u svojem leksičkom proučavanju. Za više, vidi: Griffiths 2017, 36.

25 Griffiths 2017, 35-36, 47-49.

26 Za detaljnu i nijansiranu raspravu o interakciji između službe riječi svih vjernika i službe propovijedanja kao određene u Novom zavjetu nekim vjernicima, vidi: Griffiths 2017, 47-49.

Baš kao što općenita služba zasnovana na Riječi svih vjernika služi za svrhu evangelizacije i izgradnje, isto vrijedi za službu propovijedanja zasnovanu na Riječi. Osim primjera Ezekijela i Petra u mojem gornjem pregledu Duha i Riječi, lako nalazimo i druge primjere u Svetome pismu gdje je propovijedanje dovelo do obraćenja. Primjerice, Pavao, pričajući o svojem iskustvu u Solunu, podsjeća crkvu: „Jer evanđelje naše nije k vama došlo samo u riječi nego i u snazi, u Duhu Svetome i mnogostrukoj punini... I vi postadoste nasljedovateli naši i Gospodini: sve u nevolji mnogoj prigrliste Riječ s radošću Duha Svetoga“ (1 Sol 1,5-6; usp. Tit 1,1-3; 1 Kor 2,1-5). Povrh toga, Biblija pokazuje da se propovijedanje Riječi koristilo na okupljanju lokalnih crkava u svrhu izgradnje i rasta. Ovo je jasno iz odlomaka kao što su 2 Timoteju 4,2 gdje, odmah iza komentara o naravi i korisnosti Svetoga pisma (2 Tim 3,16-17), Pavao zapovijeda svojem štićeniku: „Propovijedaj Riječ, uporan budi – bilo to zgodno ili nezgodno – uvjeravaj, prijeti, zapovijedaj sa svom strpljivošću i poukom.“ Ova je zapovijed bila „precizan način“ (Griffiths 2017, 55-56) na koji je Timotej, kao vođa crkve u Efezu, trebao koristiti Sveto pismo za dobrobit okupljene crkve.²⁷ Ukratko, Bog koristi propovijedanje kao specifičan oblik službe zasnovane na Riječi dane prepoznatim kršćanskim vođama²⁸ da stvaraju, a potom odgajaju njegov narod.²⁹

Iz toga slijedi: ako Bog stvara i odgaja svoj narod svojim Duhom preko službe propovijedanja zasnovane na Riječi, onda tip propovijedanja koji oblikuje učenike ima Sveto pismo kao svoj izvor. Drugi naziv za ovo je „ekspozitorsko (izlagačko) propovijedanje“. Izložiti nešto znači izvući ono što se već tamo nalazi, odnosno, razotkriti to. Kada se to stavi u kontekst propovijedanja Svetoga pisma, mislim da je definicija Davida Helma od najveće pomoći: „Ekspozitorsko propovijedanje je osnaženo propovijedanje koje ispravno podlaže oblik i naglasak propovijedi obliku i naglasku biblijskoga teksta“ (Helm 2014, 13). Helm želi reći da, kako bi propovijedanje bilo „izlagačko“, struktura biblijskog teksta i ono što biblijski autor tvrdi u tekstu moraju diktirati strukturu i tvrdnju propovjednikove propovijedi. On nastavlja: „Na taj način ono vadi iz teksta ono što je Sveti Duh tamo stavio... i

27 Primijetite kako opis korisnosti Svetoga pisma ide usporedo sa zapovijedima koje slijede nakon „propovijedaj Riječ“. Ovo primjećuje i Griffiths 2017, 55-56.

28 Ovdje specifično mislim na pastore/starješine u postapostolskom dobu. Prostor mi ne dopušta da ovo dalje razvijem. Za više, vidi: Griffiths 2017, 53-55.

29 Zbog ograničenja prostora i činjenice da ovo nije članak koji se u prvom redu bavi propovijedanjem, nisam pisao o tome zašto propovijedanje nije samo specifičan oblik službe zasnovane na Riječi nego ključan oblik ekonomije Božjeg učenitstva. Nadam se da će zapovijed za neapostolske propovjednike kao što je bio Timotej da propovijedaju, činjenica da je Timotej trebao prenijeti tu službu na druge vjerne muškarce (2 Tim 2,2) i puka stvarnost sveopće prisutnosti propovijedanja kao redovne prakse vođa među Božjim narodom biti dovoljna da vas uvjeri da je propovijedanje (bilo da vi sami propovijedate ili slušate propovijedi) ključno za prehranu svakoga Kristova učenika. Ipak, bojim se da nekima ovo nije dovoljno. Za više o ključnoj naravi propovijedanja i činjenici da Bog želi da se njegova pisana Riječ propovijeda, vidi: Ash 2010, 23-34.

ne stavlja u tekst ono što propovjednik misli da bi se tamo moglo nalaziti“ (Helm 2014, 13). Drugim riječima, ekspoziorski pristup ne samo da potvrđuje biblijski tekst nego također štiti propovjednika od učitavanja u tekst ili unošenja svojih ciljeva u biblijski tekst i tako ga potencijalno iskoristi za svrhe koje padaju izvan dosega originalne svrhe teksta. Drugačije rečeno, ekspoziorsko propovijedanje, po svojoj naravi, sidri sadržaj propovjednikova propovijedanja u Božju riječ i čuva ga od propovijedanja vlastite poruke, koja ne može ostvariti ono što samo Božja Duhom osnažena Riječ može.³⁰ Iako bi se mnogo toga moglo reći o praktičnim aspektima pripreme ekspoziorske propovijedi (a mnoge bih resurse o ovoj temi mogao preporučiti),³¹ ovdje ipak želim naglasiti sljedeće: ako želimo činiti učenike, moramo se uključiti, bilo kao propovjednici ili slušatelji, u *ekspoziorsko* propovijedanje Svetoga pisma.

Ukratko, prvo načelo stvaranja učenika je to da Bog stvara i odgaja svoj narod svojim Duhom po svojoj Riječi. Sveto pismo svjedoči o ovoj stvarnosti i to bi nas svjedočanstvo trebalo potaknuti da se uključimo u službu zasnovanu na Riječi općenito i propovijedanje posebno, u našim nastojanjima da činimo učenike. Specifično govoreći, vrsta propovijedanja koju trebamo prakticirati i slušati trebala bi biti ekspoziorske naravi jer takvo propovijedanje pomaže nam da govorimo Božju riječ, koja, kad se poveže sa Svetim Duhom, daje život Božjemu narodu i odgaja ga prema kristolikoj zrelosti. Sve nas ovo prirodno dovodi do sljedeće točke.

4.2. U odnosu na lokalnu crkvu

Reći da „Bog stvara i odgaja *svoj narod* svojim Duhom po svojoj Riječi“ samo je još jedan način da se opiše kako Bog oblikuje crkvu. Naziv „Božji narod“ sinonim je za crkvu. On se specifično odnosi na ono što teolozi nazivaju „univerzalnom crkvom“, naime, sve Božje ljude u raznim vremenima i prostorima. Povrh toga, univerzalna crkva u ovom trenutku nije vidljiva stvarnost.³² Kršćanima je to poznato iz osobnog iskustva. Svi Božji ljudi svih vremena i prostora nisu okupljeni zajedno na ovoj zemlji. Kako bi se ta stvarnost obistinila, čekamo dan kad će se otkupljeni iz svakoga jezika, plemena i puka okupiti na novim nebesima i novoj zemlji (Otk 7,9-10). Nasuprot tome, ono što sada vidimo samo su tračci ove nevidljive stvarnosti kroz ono što nazivamo „lokalnim crkvama“.³³ Baš kao što

30 Za argument o propovijedanoj riječi kao Božjoj stvarnoj riječi, vidi: Leeman 2016, 39-41; Griffiths 2017, 58-60.

31 Posjeti: <https://simeontrust.org/>; vidi također: Helm 2014; Dever i Gilbert 2012.

32 Ovdje i u ostatku ovog odlomka crpim iz Deverovih misli (2016, 9-10).

33 Za korisnu raspravu o lokalnoj crkvi kao vidljivom prikazu univerzalne crkve i lokalnoj crkvi kao konceptu u Novom zavjetu, vidi: Leeman 2020, 41-97.

dvojno djelovanje Duha i Riječi stvara Božji narod i sjedinjuje vjernike s Kristom na mističan, nevidljiv način, tako ovo dvojno djelovanje oblikuje lokalne crkve.

U svojoj kratkoj, ali vrlo upečatljivoj knjizi *Understanding the Great Commission* Mark Dever tvrdi da diljem Djela apostolskih „kamo god evanđelje dođe, pojave se crkve“ (Dever 2016, 18). Ovo započinje u Djelima 2 nakon Petrove propovijedi, poslije koje se preko 3000 ljudi nije samo priključilo univerzalnom tijelu Kristovu, nego se i geografski priključilo crkvi u Jeruzalemu (Dj 5,11; 8,1). Propovijedanje i posljedična formacija crkava potom se nastavlja u Djelima, pa vidimo osnivanje crkve u Antiohiji (11,20-26), Listri i Ikoniju (14,1.7.21.23), Korintu (18,8) i Efezu (vidi 19,1-9.17-20 i usporedi s 20,17) (Dever 2016, 18-19). Čak i izvan knjige Djela, čitamo novozavjetna pisma napisana lokalnim crkvama koje su se osnovala tijekom povijesti prve crkve propovijedanjem evanđelja (npr. 1 Kor 1,2; Gal 1,2; Fil 1,1; 1 Sol 1,1). Duh koji djeluje po Riječi neizbježno stvara lokalne crkve.³⁴ No ipak, osnivanje crkava ne prestaje završetkom knjige Djela apostolskih. Kako Riječ i dalje ide naprijed kako bi stvarala i odgajala Božji narod te osnivala lokalne crkve?

U Božjemu poretku stvari vjerujem da Bog koristi službu zasnovanu na Riječi lokalnih crkava kao glavno sredstvo stvaranja učenika i osnivanja crkava. Kao što je već rečeno, služba Riječi nije samo za apostole, ili samo za vođe, nego za sve Božje ljude. Povrh toga, budući da je služba zasnovana na Riječi sredstvo koje Bog koristi kako bi stvorio i odgojio svoj narod, možemo zaključiti da Bog koristi službu zasnovanu na Riječi svega svojega naroda kako bi to postigao. U ovom smislu možemo reći da Bog koristi službu zasnovanu na Riječi lokalne crkve kako bi osnovao druge crkve. Ovo se događa dok pastori lokalnih crkava poučavaju Riječ i opremaju članove tih crkava da služe Riječ jedni drugima.³⁵ To pak održava rast u kristolikoj zrelosti i teološkom razumijevanju, što onda vodi do više stvaranja

34 Istina, postojanje lokalne crkve zahtijeva mnogo više od ispravnog propovijedanja Riječi. Kao što su mnogi kroz povijest tvrdili, obilježja prave crkve su: „ispravno propovijedanje riječi Božje i ispravno dijeljenje krštenja i Večere Gospodnje“ (Dever 2012, 21). Konkretnije rečeno, univerzalna crkva prvo postaje vidljiva najprije kad je stvorena i okupljena Riječju, a potom sudjelovanjem u odredbama krštenja i Večere Gospodnje. Sveto pismo svjedoči da krštenje i Večera Gospodnja djeluju kao Bogom određene prakse koje razlikuju Božji narod od onih koji nisu njegov narod. Pod „razlikuju“ ne želim reći da te prakse imaju spasonosnu funkciju jer one samo ukazuju na stvarnosti evanđelja koje vjerujemo po vjeri i tako postavljamo dio Božjega naroda. Umjesto toga, te odredbe, kad se ispravno prakticiraju, čine Božji narod vidljivim u javnom smislu. To su uočljiva djela u kojima Božji narod sudjeluje, a koja ih razlikuju od onih koji u njima ne sudjeluju. Kada se prakticiraju zajedno s ispravnim propovijedanjem Božje riječi, lokalne crkve imaju jasne granice i postaju vidljive. Dok je ovo ključno za razumijevanje onoga što čini lokalnu crkvu crkvom, radi sažetosti skratit ću i reći da je moja poanta u ovom članku pokazati da postoji izravna poveznica između univerzalne crkve i lokalne crkve kao njezine privremene i vidljive manifestacije. Za više o ovim odredbama i vidljivosti crkve, vidi: Jamieson 2015; Dever 2012, 21-38; Schreiner 2015a, 91-106; Schreiner 2015b, 131-144.

35 Ovo je glavna Leemanova tvrdnja 2016.

učenika i osnivanja crkava, gdje se taj proces dalje nastavlja. Ova ciklična narav službe zasnovane na Riječi Božji je plan za stvaranje učenika. Dopustite da to detaljnije objasnim.

U Novom je zavjetu Bog ustanovio da određeni muškarci, koje obično nazivamo pastorima, vode i nadgledaju lokalne crkve.³⁶ Kako to čine? Jedna od njihovih glavnih odgovornosti i kvalifikacija koje ih razlikuju od sviju drugih je praksa poučavanja („treba stoga da nadglednik bude... sposoban poučavati“ 1 Tim 3,2; usp. Tit 1,9; Dj 20,17-35). Također, kako sam već rekao, to se poučavanje u najvećoj mjeri odigrava putem redovnog propovijedanja Božje riječi u okupljanjima lokalne crkve (npr. 2 Tim 4,2). Prema tome, bez obzira na to što mi mislimo da mjesto pastora u crkvi obuhvaća, biblijski govoreći, njegovo vodstvo izraženo je službom Riječi koja uključuje propovijedanje.

Ipak, formalno propovijedanje nije jedini način na koji pastori obavljaju svoju učiteljsku ulogu u crkvi.³⁷ Poučavanje može različito izgledati. Pavao potiče Timoteja da poučava s autoritetom (1 Tim 4,11). Potom u istom dahu kaže: „Nitko neka ne prezire tvoje mladosti, nego budi uzor vjernicima u riječi, u vladanju, u ljubavi, u vjeri, u čistoći“ (4,12). Timotej je trebao poučavati riječima, ali također vizualno, svojim primjerom pobožnog življenja. Na sličan način, životno poučavanje i obučavanje koje je definiralo zemaljsku službu našega Gospodina (Mk 8,38) odraženo je u službi vođa diljem Novoga zavjeta. Primjerice, Pavao često poziva vjernike da ga oponašaju dok on oponaša Krista (1 Kor 4,16; 11,1; Fil 3,17; 1 Sol 1,6). Stoga, oponašanje je oblik poučavanja koji ide uz usmenu komunikaciju. Osim toga, Pavao nije poučavao samo u javnosti nego i u privatnom okruženju. Kad je odlazio iz Efeza, Pavao je podsjetio efeške starješine: „Ništa korisno nisam propustio navijestiti vam i naučiti vas – *javno i po kućama*“ (Dj 20,20; naglasak moj). Ovi primjeri pokazuju da pastorska služba zasnovana na Riječi nije ograničena na javna crkvena okupljanja, nego je „neizbježno osobna i kućna“ (Marshall i Payne 2021, 107). Pastorska služba poučavanja holističke je naravi i izražava se putem jasnog propovijedanja, privatnih ohrabrenja i svakodnevnog življenja.

Pastorska pouka iz Riječi prema članove crkve za djelo službe. U Efežanima 4,11 Pavao tvrdi da je Bog crkvi dao raznolike darove, uključujući pastore/učitelje, radi specifične svrhe: „da opremi svete za djelo služenja, za izgrađivanje Tijela Kristova dok svi ne prispijemo do jedinstva vjere i spoznaje Sina Božjega, do čovjeka savršena, do mjere uzrasta punine Kristove...“ (Ef 4,12-13). Dok pastor(i) lokalne crkve vodi kroz službu zasnovanu na Riječi, to obučava članove te crkve

36 Uvjerena sam da se riječi „nadglednik/ἐπισκοπή“, „starješina/πρεσβύτερος“ i „pastor/ποιμήν“ koriste kao istoznačnice u Novom zavjetu u odnosu na istu službu koju većina kršćana danas naziva pastorskom. Povrh toga, također držim da je biblijska vizija da samo muškarci imaju ovu službu te tako nadgledaju i vode lokalne crkve.

37 „Propovijedi su nužne, ali ne dovoljne... riječ evanđelja je dovoljna, a ne neki određeni oblik njenog izlaganja“ (Marshall i Payne 2021, 102-103). Vidi također: Coleman 2010, 47.

da izvršavaju dužnosti službe koju im je Bog dodijelio. Ovo svakako uključuje služenje Riječi jednih drugima, kao što je već spomenuto. Na ovaj način pastorova služba zasnovana na Riječi služi kao gorivo za službe zasnovane na Riječi lokalnih crkvenih članova. To se pak odvija u dvije sfere; unutar i izvan redovnih javnih okupljanja.

U cijeloj Bibliji Bog određuje i zapovijeda kako bi trebalo izgledati štovanje njegova naroda.³⁸ U Novom zavjetu posebice mnogi su se kroz povijest složili da Riječ treba voditi i prožimati svaki aspekt zajedničkog štovanja crkve. Kršćanima je zapovjedbno i pokazano da javno propovijedaju Riječ (2 Tim 4,2; Rim 10,14-17; Dj 20,27; Lk 24,46-49; 1 Sol 5,27), čitaju Riječ (1 Tim 4,13), pjevaju istine Riječi (Kol 3,16; Ef 5,19), mole se u svjetlu Riječi (1 Tim 2,1-3; 8; 1 Kor 11,2-15) te da vide Riječ evanđelja javno izloženu u odredbama krštenja (Dj 2,38; 41) i Večere Gospodnje (1 Kor 11,17-34) (Duncan III 2011b, 65-69; Lawrence i Dever 2009, 236-240). Primijetite da većina ovih službi Riječi ne pripada isključivo pastorima, nego su to produžeci cijele zajednice koja služi Riječ samoj sebi radi svoje izgradnje.

Praktično, ovo utječe na svakoga crkvenog člana i oprema ga da naviješta Riječ izvan nedjeljnog bogoštovlja. Nakon što se crkva okuplja kako bi se kupala u Riječi, ona se potom rasprši, noseći sa sobom miris Riječi. Drugim riječima, crkva koja se okuplja oko Riječi priprema crkvu da živi u odazivu na Riječ i oprema crkvu da govori istine Riječi. Članovi sudjeluju u životima jedni drugih (Dj 2,42-47; Rim 12,3-13; Kol 3,12-17; Ef 4,25-5,2) i drže jedni druge odgovornima (1 Kor 5,1-13; Mt 18,15-20). Članovi također potiču jedni druge da bježe od grijeha (Heb 3,13), tješe one koji pate Božjim obećanjima (1 Sol 4,18) i savjetuju Božjom mudrošću one koji su zbunjeni ili koji su zastranili (1 Sol 5,14). Roditelji su sposobni odgajati svoju djecu u brizi i stezi Gospodnjoj (Ef 6,4; Kol 3,21). Stariji muškarci trebaju imati resurse koje će potom uložiti u mlađe muškarce (Tit 2,2.6), a starije žene trebaju voditi mlađe žene (Tit 2,3-5). Kad autoritet i služba Riječi upravljaju okupljanjem crkve, kao što Colin Marshall i Tony Payne (2021, 100) kažu: „Kongregacijsko okupljanje postaje ne samo teatar za službu... nego i podstrek i poticaj za štovanje i službu kojom će se svaki učenik baviti u tjednu koji dolazi.“

Na kraju, zajednica koja je opremljena Riječju spremna je dijeliti Radosnu vijest evangelizacijski. Samo kad vjernici razumiju evanđelje bit će sposobni naviještati ga i, kao što Petar kaže, biti „uvijek spremni na odgovor svakomu koji od vas zatraži obrazloženje nade koja je u vama“ (1 Pt 3,15). Dok članovi lokalne crkve služe Riječ jedni drugima i rastu u pobožnosti, njihov zajednički život u tijelu njegovat će jedinstvo, a jedinstvo rezultira evangelizacijskim svjedočanstvom: „Zapovijed vam novu dajem: ljubite jedni druge; kao što sam ja ljubio vas, tako i vi

38 Za više o ovome, vidi: Duncan III 2011a, 17-50; Carson 2002, 11-63.

ljubite jedni druge. Po ovom će svi znati da ste moji učenici: ako budete imali ljubavi jedni za druge“ (Iv 13,34-35) (Dever i Dunlop 2015, 38-39). Iako bi se mnogo toga moglo napisati o praktičnom djelovanju službe zasnovane na Riječi lokalne crkve, mislim da ovo dostatno pokazuje da je lokalna crkva od ključne važnosti u Božjoj ekonomiji učenja. Prema tome, možemo ustvrditi da Bog stvara i odgaja svoj narod svojim Duhom po svojoj Riječi *u odnosu na lokalnu crkvu*.

Ovo načelo ima svoje implikacije za naše prakse stvaranja učenika. Istaknut ću nekoliko. Prvo, dok kao kršćani nastojimo činiti učenike, naši pokušaji ne bi smjeli isključivati crkvu. Iako se mnoge službe bave evangelizacijom (što je sasvim razumljivo i potrebno), nekima je obraćenje krajnji cilj, pri čemu isključuju vitalnu ulogu lokalne crkve u životu obraćenika. Posao učenja ne prestaje kad Božji Duh ponovno stvori pojedinca po svojoj Riječi. Naprotiv, to je samo početak. Kako bi bilo koji učenik nastavio rasti, mora biti povezan s lokalnom crkvom. Trebali bismo naviještati evanđelje kako bismo vidjeli spasenja mnogih, a ako nam je uistinu stalo do njih, hodat ćemo s njima i pobrinuti se da postanu članovi crkve.

Drugo, sveobuhvatna služba zasnovana na Riječi trebala bi imati središnje mjesto u životu lokalne crkve. To počinje time da pastori posvećuju svoje vrijeme proučavanju i poučavanju Božje riječi, i javno i privatno. Dok se crkva okuplja na Dan Gospodnji, njezino zajedničko bogoštovlje treba biti usredotočeno na Riječ. Čak i pjesme koje crkva zajedno pjeva trebale bi biti teološki ispravne i bogate jer je njihova funkcija kateheza Božjega naroda (Kol 3,16-17). Izvan nedjeljnih okupljanja pastori i članovi trebaju poticati aktivnosti kao što su: proučavanje Biblije u malim grupama, čitanje kršćanske literature, pastoralni programi obuke, učenje jedan na jedan, savjetovanje i slično, a sve s ciljem da se vidi kako Riječ biva gorivom života i rasta crkve.³⁹ Božji narod je Knjiga, a to bi se moralo odražavati u životu lokalne crkve.

Na kraju, članovi crkve trebali bi dati sve od sebe da oslobode svojeg pastora i podrže ga kako bi mogao provesti svoje vrijeme i energiju proučavajući Božju riječ i poučavajući Božji narod. Zašto? Radi vlastite koristi i rasta u kristolikoj zrelosti! Ovo može biti putem (ako je crkva sposobna za to) financiranja pastora kako bi on mogao posvetiti vrijeme ovom poslu (1 Tim 5,17). To može biti putem članova koji stoje uz svojeg pastora u duhu solidarnosti, radujući se zbog njega dok se on bavi teološkom obukom kako bi bolje služio Božjem narodu. Bez obzira na to koji bi se oblik moglo uzeti, članovi bi općenito trebali čeznuti za tim da ih njihov pastor (ili pastori) vodi kroz Riječ i da se bori za njih.

Ukratko, drugo načelo je da Bog stvara i odgaja svoj narod u odnosu na lokalnu crkvu. Božji Duh stvara univerzalnu i lokalnu crkvu po svojoj Riječi. Ovo se isto sredstvo potom koristi za rast lokalnih crkava u duhovnoj zrelosti. To se odvija od vrha prema dolje dok pastori služe Riječ, a članovi se međusobno bave službom zasnovanom na Riječi. Povrh toga, dok Riječ prožima život crkve, to će prirodno voditi do

39 Za više o ovom konceptu, vidi: Leeman 2016.

širenja evanđelja, novih obraćenika te mogućnosti novih lokalnih crkava. To znači da služba zasnovana na Riječi i crkvi treba uvijek biti dio naših praksi stvaranja učenika.

4.3. *Tijekom duljega razdoblja*

Dok Riječ upravlja životom lokalne crkve i utječe na duhovni rast Božjega naroda, može biti šokantno otkriti da Božji narod ne izgleda uvijek kako bi trebao i ne čini uvijek ono što bi trebao. Oni koji su kategorički promijenjeni od grešnika u svece još uvijek znaju sagraješiti: potreban je duhovni rast. Kako to može biti? Naše kršćansko iskustvo i, još važnije, Sveto pismo, pred nas stavlja napetost bivanja i postajanja.⁴⁰

Pavlovo prvo pismo Korinćanima opisuje crkvu koja se ubraja u Božji narod unatoč svojim značajnim moralnim padovima. U cijelomu tom pismu možemo vidjeti njihove neuspjehe. Neki njihovi grijesi uključuju strančarenje (1,10-4,21), toleriranje incesta (5,1-13), tuženje po sudovima (6,1-11), seksualno nemoralno ponašanje (6,12-20), vrijeđanje savjesti drugih vjernika (8,1-11), idolopoklonstvo (10,14-22) i zloupotrebu Večere Gospodnje (11,17-34).⁴¹ Gotovo nevjerojatno, ali unatoč njihovu postupanju, Pavao govori o identitetu korinćanskih vjernika prije obraćenja („nepravednici“; 6,9) u prošlom vremenu („To, evo, *bijahu* neki od vas“; moj naglasak, 6,11). Jednako je šokantno da Pavao predstavlja njihov identitet poslije obraćenja kao sadašnju i trajnu stvarnost: „Ali oprali ste se... posvetili ste se... opravdali ste se u imenu Gospodina našega Isusa Krista i u Duhu Boga našega“ (6,11). Korinćanski vjernici bili su duhovno ponovno stvoreni Božjim Duhom po riječi evanđelja koje im je Pavao propovijedao (2,1-5) i zato su se doista mogli nazvati svetima (1,2) iako nisu uspijevali živjeti u skladu s tim.⁴² Unatoč svojem grijehu, mnogi u korinćanskoj crkvi bili su pravi vjernici. No ipak, to nije značilo da su trebali biti zadovoljni svojim nedosljednostima.

Kroz cijelu knjigu Pavao potiče korinćansku crkvu da se pozabavi svojim nedostacima na temelju svojeg sjedinjenja s Kristom (npr. 1 Kor 5,7; 6,11; 7,29-35; 10,11; 11,26; 15,1-2.10-11.49-54). Jasan primjer toga nalazi se u 1 Korinćanima 5,7 gdje Pavao zapovijeda: „Očistite stari kvasac da budete novo tijesto, kao što i jeste beskvasni.“ Pavao naglašava identitet korinćanskih vjernika u Kristu i njihovu potrebu da žive prema tom identitetu. Pozvani su suočiti se s kvascem grijeha prisutnim među njima jer su zaista beskvasno tijesto i slobodni od grijeha u Kristu. To ilustrira kako Pavao koristi izjave o njihovu identitetu (indikative) kako bi ih motivirao na djela (imperative). Kao što ističu Roy Ciampa i Brian Rosner (2010, 6): „Da je crkva u Korintu Božja crkva ponavlja se tri puta. Pa ipak, Korinćani su

40 Ovaj sam koncept izveo iz Morrisova „biti i postajati“ (2008, 90).

41 Za odličan pregled ovih pitanja i Prve poslanice Korinćanima općenito, vidi: Naselli 2018, 98-114.

42 Za odličnu i dugu diskusiju o ovome, vidi: Waters 2016, 202-206.

se i dalje ponašali kao da pripadaju svojem gradu! Pavao ih želi pisanjem potaknuti da usvoje način života koji je više usklađen s njihovim pravim identitetom.“ Poziva korinćke vjernike da se pokaju, sazriju u Kristu i prihvate ono što zaista jesu zbog Božjega djela spasenja u svojim životima.

Ovaj primjer predstavlja postupnu narav rasta u kristolikosti, koji definira kršćansko iskustvo. Tehnički naziv za ovo je „progresivno posvećenje“. Vjernici, pošto su postali novo stvorenje u Kristu dvojnim djelovanjem Duha i Riječi, preobražavaju se Duhom po Riječi u Kristovu sliku tijekom duljega razdoblja tako da se njihovi životi sve više suobličuju njihovu sjedinjenju s Kristom. Drugim riječima, kršćani se u hipu mijenjaju što se tiče kategorije (grešnici postaju sveci; 2 Kor 5,17), a postupno što se tiče naravi. Ovo ima barem dvije posljedice.

Prvo, doktrina progresivnog posvećenja stvara kategoriju za kršćane koji griješe. Svaki vjernik suočit će se s nedosljednošću između svojeg jedinstva s Kristom i svojih stavova i djela (npr. Rim 7,7-25). Ovo nije isprika da budemo neozbiljni u vezi s grijehom (Rim 6,1-14). Umjesto toga, ovo znači da će učenici na svojem putovanju prema većoj sličnosti s Kristom neizbježno naići na prepreke, pa čak i sami stvoriti neke rupe na cesti.

Drugo, doktrina progresivnog posvećenja tiče se sudjelovanja vjernika u vlastitom putovanju prema osobnoj svetosti. Sveto pismo jasno kaže da je Bog djelatnik u svakom vjerniku i da čini da se suobličuje slici Krista (2 Kor 3,18). No ipak, ovo ne isključuje vjernikovo dragovoljno sudjelovanje u Božjem radu u kojem on odbacuje grijeh i bezbožnost te vodi život koji je Bogu na slavu. Iz ovog razloga Pavao može zapovjediti vjernicima u Filipima da „sa strahom i trepetom rad[e] oko svoga spasenja“, a istovremeno tvrditi da „Bog u svojoj dobrohotnosti izvodi u vama i htjeti i djelovati“ (Fil 2,12-13). Prema tome, Bog djeluje u nama da nas učini nalik Kristu, tako da radimo zajedno s njim s istim ciljem na umu.

Ovo načelo da Bog odgaja svoj narod tijekom duljega razdoblja utječe na naše prakse stvaranja učenika postavljajući nam realistična očekivanja. Prije svega, to utječe na to kako gledamo na one koje činimo učenicima.⁴³ Dok činimo učenike, možemo očekivati da će se oni boriti s grijehom i da će ih ponekad trebati ukoriti. Trebali bismo također očekivati da će se vjernici pokajati kad sagriješe i da će se truditi živjeti Bogu na slavu u svakom području svojega života (1 Kor 10,31). Osim toga, ova očekivanja razlog su više zašto svaki kršćanin treba biti intimno uključen u život lokalne crkve, sudjelujući u transformacijskom djelu Duha putem službe Riječi. Progresivno posvećenje pomaže nam da one koje činimo učenicima vidimo kako ih Bog vidi – kao radove u tijeku.

S druge strane, ovo treće načelo također utječe na to kako se nosimo s dugotrajnim procesom kršćanskog rasta. Dok bolje shvaćamo posljedice progresivnog

⁴³ Ipak, ova očekivanja vrijede za sve vjernike budući da je svaki kršćanin učenik u procesu postajanja sličnijim Kristu. Za odličnu raspravu s bogatim pastoralnim uputama o tome kako Krist postupa sa svojim narodom u svjetlu doktrine progresivnog posvećenja, vidi: Sibbes 2021.

posvećenja, primamljivo je zapitati se postoji li neki problem u našim praksama činjenja učenika. Posebice bismo mogli dovesti u pitanje središnju ulogu službe zasnovane na Riječi u odnosu na lokalnu crkvu budući da progres i rast naizgled traže previše vremena da bismo riješili probleme pred nama. U kušnji smo misliti da bi sve bilo drugačije kad bismo samo našli pravi model službe ili neku pravu glazbenu produkciju. Možda se vjernici tada ne bi toliko mučili s grijehom? Možda bi bili predaniji crkvi, možda onda ne bi morali rasti u teološkoj mudrosti, možda bi onda revnije evangelizirali? Pastor bi posebice mogao biti u kušnji da pripremanje nedjeljne propovijedi na temelju knjige Levitskoga zakonika smatra besmislenim, pa čak i bezumnim, dok u srijedu sluša kako je par u njegovoj crkvi na rubu razvoda, a u petak kako neki član crkve ne može platiti račune. Kako bi uopće propovijed o starozavjetnom žrtvenom zakonu mogla pomoći ovim ljudima? Problem s ovim načinom razmišljanja u tome je što ne prepoznaje ove situacije kao pitanja učenitva. Bez obzira na poteškoće i nedostatke s kojima se Božji narod suočava, sve to na kraju rezultira njihovom potrebom za rastom u kristolikoj zrelosti i prisvajanju Božjih obećanja. Ono što najviše treba paru s bračnim problemima, siromašnoj samohranom majci, plašljivom novom vjerniku i posrćućem bivšem alkoholičaru su redovna sredstva kojima Bog potiče rast u svojem narodu, a ona uključuju službu Riječi u kontekstu lokalne crkve. Doktrina progresivnog posvećenja onda nas podsjeća da je djelo Duha koji Božji narod odgaja putem ovih sredstava samo po sebi dugotrajan proces u kojemu nema prečaca ili lakih, brzih rješenja. U obilju patnje i nedostataka, ono što vjernicima najviše treba nije da crkva uvodi neke inovacije, nego da nastavi raditi ono na što je pozvana putem službe Riječi u kontekstu lokalne crkve. Bog je zamislio da se upravo tako raste. Prema tome, kad se čini da napredak u kršćanskoj zrelosti već predugo traje, ne smijemo preispitivati načela Božje riječi, nego čvrsto odlučiti vjerovati da Bog najbolje zna što nam treba i ustrajno trčati utrku koja nam je dodijeljena (Heb 12,1; 2 Tim 4,7).

U sažetku, treće načelo stvaranja učenika glasi da Bog svoj narod odgaja tijekom duljega razdoblja. Postavši novim stvorenjima Božjim Duhom po njegovoj Riječi, vjernici bivaju progresivno posvećeni tako da njihov karakter počinje biti sličan njihovom jedinstvu s Kristom. U ovom smislu kršćani su osobe čiji su radovi u tijeku. Kao takvi, oni će nastaviti griješiti, ali bi također trebali biti aktivni sudionici u svojem rastu u svetosti kako bi živjeli Bogu na čast. Osim toga, u kombinaciji s prvim dvama načelima učenitva, ispravno gledište na progresivno posvećenje služi kako bi moderiralo naša očekivanja dok se bavimo poslom stvaranja učenika. Ne smije nas iznenaditi da je posao učenitva dugotrajan proces i trebali bismo ustrajati radeći upravo ono što nas je Bog pozvao da činimo.

Na kraju ovoga dijela želim ponoviti svoju tvrdnju da Bog stvara i odgaja svoj narod (1) svojim Duhom po svojoj Riječi, (2) u odnosu na lokalnu crkvu i (3) tijekom duljega razdoblja. Iako ovo nije sve što bi se moglo reći o procesu učenitva

tva, vjerujem da biblijski podaci dokazuju da su ova načela temeljna u Božjemu poretku procesa učenja. Osim toga, kao podložni i ovisni partneri s Bogom u ovom poslu, ova načela nameću nam primjenu (ili, dakako, odbacivanje) određenih praksi. Specifično, kako bismo činili učenike, trebamo zastupati središnje mjesto službe zasnovane na Riječi, važnost lokalne crkve i usvajanje ispravnih očekivanja.

5. Principijelne prakse i jednostavnost

Prakse stvaranja učenika koje proistječu iz Božjih načela stvaranja učenika očituju se u podložnosti onome koji je osmislio učenje te u ovisnosti o njemu. Ovaj stav pojednostavljuje nam sliku učenja time što definira uspjeh, pojašnjava biblijsku filozofiju službe i pruža nam granice i slobodu. Sve ćemo to pogledati zasebno.

Često procjenjujemo uspjeh u evangelizaciji i učenju na temelju pokazatelja kao što su broj obraćenja ili veličina crkve. To je pogrešno. Da ne bi bilo zabune, trebali bismo željeti vidjeti žetvu duša radi evanđelja. Ipak, mjerenje uspjeha službe na taj način sasvim pogrešno shvaća narav našega partnerstva s Bogom u stvaranju učenika. Spasenje i preobrazba započinju s Bogom, a ne s nama. Ovo znači da su rezultati u konačnici u Božjim rukama.⁴⁴ Kad se u svojem radu za evanđelje podložimo Božjoj suverenosti i ovisimo o njoj, ona nas lišava osjećaja neuspjeha kad stvari ne ispadnu onako kako bismo mi htjeli. To je zato što je moguće činiti Božji posao na Božji način i ne vidjeti rezultate u roku ili na način koji bismo željeli (kao da mi imamo sposobnost zamisliti što će se dogoditi i kad će se dogoditi). Podložnost Bogu i ovisnost o njemu također nas čuvaju od posezanja za pragmatičnim trikovima kako bismo proizveli plodove. Učvršćuju nas u Božjim načelima usred plime i oseke, poplava i suša učenja.⁴⁵ Ukratko, uspjeh u stvaranju učenika ne mjeri se prvenstveno ishodima nego našom vjernošću načelima Božje riječi. U ovom smislu, podložan i ovisan stav u našem partnerstvu s Bogom pomaže nam da ispravno definiramo i izmjerimo uspjeh u stvaranju učenika.

44 „Ako zaboravimo da je Božje posebno pravo dati rezultate kad se propovijeda evanđelje, počet ćemo misliti da je naša odgovornost osigurati ih... Nije u redu da sebe držimo odgovornima za pribavljanje obraćenika i da na temelju svojih nastojanja i tehnika želimo postići ono što samo Bog može postići. Na taj se način guramo u službu Svetoga Duha i uzvisujemo se kao agenti novoga rođenja ... *samo dopuštajući da naše znanje o Božjoj suverenosti upravlja načinom na koji donosimo planove, molimo se i radimo u njegovoj službi, možemo izbjeći da postanemo krivi za ovu pogrešku.* Jer tamo gdje se ne oslanjamo svjesno na Boga, neizbježno ćemo se oslanjati na sebe. Duh samodostatnosti mrlja je na evangelizaciji“ (Packer 2008, 32-34).

45 „Ako bismo smatrali svojim poslom ne samo predstaviti Krista, nego i zaista proizvesti obraćenike... naš pristup evangelizaciji postao bi pragmatičan i proračunat... Moramo imati... neodoljivu tehniku za izazvati odgovor“ (Packer 2008, 32).

U korelaciji s ovim, stav podložnosti i ovisnosti pojednostavljuje stvaranje učenika tako što nam pojašnjava gdje bismo trebali uložiti najviše energije. Neki su u kušnji iznova i iznova izmišljati toplu vodu učenništva, stalno reformirajući način da dosegnu izgubljene. No ipak, Božji suvereni poredak procesa učenništva skida teret inovacije s naših ramena. Kad na temelju Svetoga pisma razumijemo kako Bog radi da bi stvarao i odgajao svoj narod, bolje znamo kako činiti učenike na način koji će biti uspješan prema gornjoj definiciji. Ne moramo naslijepo pogađati kako izgleda vjerna služba evanđelja i ne pitamo se hoće li nam tehnike biti uspješne. S pouzdanjem u Božja načela možemo uložiti kako i gdje Bog želi, znajući da naš trud nije uzaludan bez obzira na rezultate. U ovom smislu, Božje djelo učinjeno na Božji način uklanja potrebu za pogađanjem kako riješiti jednadžbu stvaranja učenika i pruža nam jasnu, jednostavnu i biblijsku filozofiju službe: uredi svoje prakse prema Božjim načelima.

Na kraju, podložnost Bogu i ovisnost o njemu u stvaranju učenika daje nam granice i slobodu. Kad su naše prakse vođene načelima, one nam pružaju zaštitne ograde koje služe za naše dobro. Primjerice, kao što smo prije raspravljali pod prvim načelom stvaranja učenika, budući da Bog stvara i odgaja svoj narod svojim Duhom po svojoj Riječi, iz toga slijedi da je služba Riječi središnje važna za stvaranje učenika. Neki to možda smatraju negativnim, kao svojevrsno ograničenje, ali moje je mišljenje da je to pozitivno. Kao što zaštitna ograda služi kako bi nam pokazala našu traku dok vozimo i kako bi nas održala na pravom putu, tako nam načela pomažu da znamo svoju ulogu i odgovornosti te vjerno izvršavamo Božju volju. No ipak, iako imaju ulogu ograničenja, načela nam istovremeno pružaju određenu mjeru slobode. Da nastavimo s prvim načelom, dok Sveto pismo postavlja viziju onoga kako ovo načelo izgleda u praksi i time nam daje granice (npr. vjernici služe Riječ jedni drugima u kontekstu lokalne crkve, pastori vode kroz ekspozitorsko propovijedanje i poučavanje, kao i druge stvari koje smo gore naveli), ova je vizija ograničena u svojem preskriptivnom opsegu, čime nam dopušta da koristimo mudrost kako bi kontekstualizirali njezinu primjenu. Neki će pastor možda propovijedati jednu propovijed radeći pregled cijele Poslanice Rimljanima dok će drugi možda provesti godinu dana propovijedajući kroz tu poslanicu sporijim tempom. Oboje može biti legitiman oblik ekspozitorskog propovijedanja, a izbor između toga dvoga nije nužno pitanje vjernosti. Uzmite u obzir također da i služenje Riječi svih vjernika jednih drugima također može uzeti mnoge oblike. U nekim kontekstima najprikladniji izbor može biti mala skupina za biblijsko proučavanje i biti odgovoran nekome dok u drugim situacijama mogu biti bolji sastanci jedan na jedan radi međusobnog ohrabrenja. Obje ove prakse djeluju kao mehanizmi koji olakšavaju službu zasnovanu na Riječi. Iako nam Sveto pismo pruža općenitu viziju za to kako se prvo načelo treba primijeniti, Sveto pismo ne daje odgovor na svako moguće pitanje koje su vjernici u raznim situacijama i kontekstima tijekom povijesti mogli postaviti. Prema tome, nužno

je imati stupanj mudre slobode u našim praksama. Po mojem mišljenju, Bog nam daje taj stupanj mudre slobode. Ono što iz ovoga učimo je da načela ne specificiraju pragmatične i ustaljene procese koje nam pružaju neki resursi za učenje.⁴⁶ Umjesto toga, načela, nakon što nam postavljaju granice koje nam valja poštovati, ostavljaju prostora da mudro biramo kako ih primijeniti. Imamo određenu mjeru slobode odlučiti što nam ima najviše smisla u našem specifičnom kontekstu i okolnostima. S obzirom na to, načela nam pojednostavljaju stvaranje učenika jer otvaraju cijeli niz primjena umjesto da nas vežu za usko definiran program koji se pokušava primijeniti na sve situacije. Ukratko, s postavljenim granicama jasno nam je u kojim bi područjima trebale boraviti naše prakse stvaranja učenika. Moramo ostati unutar tih područja! Ipak, unutar tih područja mogućnosti primjene su veoma velike. Često, ako se pridržavamo propisanih i implicitnih zapovijedi u Svetom pismu, primjena je pitanje mudrosti i konteksta. U ovom smislu, podložnost i ovisnost o Bogu – uređivanje naših praksi prema Božjim načelima – pojednostavljaju proces učenja dajući nam smjer i sposobnost da promijenimo svoje prakse prema onome što traži kontekst, a da pritom i dalje ostanemo vjerni Bogu i njegovim načelima.

Zaključak

Kada dopustimo da nauk oblikuje naše razumijevanje učenja, uviđamo da je biti dio procesa stvaranja učenika pitanje vjere. Mi sami po sebi nismo kadri oživjeti mrtve ili učiniti da učenik raste u zrelosti. Da bismo to postigli, moramo se podložiti Bogu i ovisiti o njemu, dopuštajući njegovim načelima stvaranja učenika da vode naše prakse. Moramo vjerovati da će Bog ispuniti svoja obećanja putem svojega poretka, čak i kada se to čini bezumnim iz naše ograničene perspektive.

S obzirom na ovo, bitno je razumjeti kako Bog stvara i odgaja svoj narod jer to značenje pruža smjernice našem nastojanju da činimo učenike. Prvo, Bog stvara i odgaja svoj narod svojim Duhom po svojoj Riječi. To znači da bismo trebali biti marljivi u službi Riječi, vjerujući da se ona neće vratiti prazna, već će ispuniti svrhe za koje je Bog šalje (Iz 55,10-11). Drugo, Bog ostvaruje svoje djelo u odnosu na lokalnu crkvu. Stoga bismo trebali usmjeriti svoje napore na život lokalne crkve, vjerujući da Bog stvara i odgaja svoj narod dok služe Riječ jedni drugima. Na kraju, Božje djelo odgajanja prema zrelosti događa se tijekom duljega razdoblja. To postavlja realna očekivanja za sve uključene u proces učenja i potiče nas da vjerujemo da, unatoč sporom tempu rasta, Bog aktivno djeluje po sredstvima koja je uspostavio.

Ukratko, Bog nam je pružio jasan obrazac i plan koji trebamo slijediti. Kada ga se pridržavamo, naša podložnost Bogu i ovisnost o njemu vode do jednostavnosti.

⁴⁶ Za primjer vidi: Watson i Watson 2014.

Možemo počiniti u Božjoj suverenosti, osloboditi se tereta inovacija i učinkovito služiti u bilo kojem kontekstu u koji nas je stavio. Želite li pojednostaviti svoju strategiju stvaranja učenika? Želite li raditi za evanđelje s povjerenjem u Božju moć? Jeste li umorni od traženja novih modela i metoda za ispunjenje Velikog naloga? Ako ste na bilo koje od ovih pitanja odgovorili potvrdno, potičem vas da se pouzdate da su Božji putevi najbolji i da hodite njima.

Popis literature

- Ash, Christopher. 2011. *Hearing the Spirit: Knowing the Father through the Son*. Fearn, Ross-shire: Christian Focus; London: Proclamation Trust Resources.
- . 2010. *The Priority of Preaching*. Fearn, Ross-shire: Christian Focus; London: Proclamation Trust Resources.
- Bavinck, Herman. 2008. *Reformed Dogmatics: Holy Spirit, Church, and New Creation*. Ur. John Bolt. Preveo John Vriend. Sv. 4. Reformed Dogmatics. Grand Rapids: Baker Academic.
- . 2019. *The Wonderful Works of God: Instruction in the Christian Religion According to the Reformed Confession*. Preveo Henry Zylstra. Glenside, Pennsylvania: Westminster Seminary Press.
- Boice, James Montgomery, i Philip Graham Ryken. 2009. *The Doctrines of Grace: Rediscovering the Evangelical Gospel*. Wheaton: Crossway.
- Buser, Brad. 2018. „Church Planting Movement Model vs the Proclamational Model“. *Radius International*. <https://radiusinternational.org/church-planting-movement-model-and-the-proclamational-model-debate/>.
- Carson, D. A. 2002. „Worship Under the Word“. U: *Worship by the Book*, ur. D. A. Carson, 11-63. Grand Rapids: Zondervan.
- Castleman, Robbie F. 2007. „The Last Word: The Great Commission: Ecclesiology“. *Themelios* 32, br. 3: 68-70.
- Carter, Joe. 2018. „9 Things You Should Know About the Bethel Church Movement“. *The Gospel Coalition*. <https://www.thegospelcoalition.org/article/9-things-you-should-know-about-the-bethel-church-movement/>.
- Ciampa, Roy E., i Brian S. Rosner. 2010. *The First Letter to the Corinthians*, ur. D. A. Carson. The Pillar New Testament Commentary. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Co; Nottingham, England Apollos.
- Coleman, Robert E. 2010. *The Master Plan of Evangelism*. 2. skraćeno izdanje. Grand Rapids, MI: Revell.
- . 2020. *The Master Plan of Discipleship*. Grand Rapids, MI: Revell.

- Debeljuh, Josip. 2024. „Model učenja T4T“. *Kairos: Evanđeoski teološki časopis* 18, br. 1: 45-54.
- Dempster, Stephen G. 2006. *Dominion and Dynasty: A Biblical Theology of the Hebrew Bible*. Repr. New Studies in Biblical Theology 15. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Dever, Mark. 2012. *The Church: The Gospel Made Visible*. Nashville: B&H Academic.
- . 2016. *Understanding the Great Commission*. Nashville: B&H Publishing Group.
- Dever, Mark, i Jamie Dunlop. 2015. *The Compelling Community: Where God's Power Makes a Church Attractive*. Wheaton: Crossway.
- Dever, Mark, i Greg Gilbert. 2012. *Preach: Theology Meets Practice*. Nashville: B & H Books.
- Duncan III, Ligon J. 2011a. „Does God Care How We Worship“. U: *Give Praise to God: A Vision for Reforming Worship*, ur. Philip Graham Ryken, Derek W. H. Thomas i J. Ligon Duncan III, 17-50. Phillipsburg: P & R Publishing.
- . 2011b. „Foundations for Biblically Directed Worship“. U: *Give Praise to God: A Vision for Reforming Worship*, ur. Philip Graham Ryken, Derek W. H. Thomas i J. Ligon Duncan III, 51-73. Phillipsburg: P & R Publishing.
- France, R. T. 1985. *Matthew: An Introduction and Commentary*. Ur. Leon Morris. Tyndale New Testament Commentaries, Sv. 1. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Griffiths, Jonathan I. 2017. *Preaching in the New Testament: An Exegetical and Biblical-Theological Study*. Sv. 42. New Studies in Biblical Theology. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Helm, David R. 2014. *Expositional Preaching: How We Speak God's Word Today*. 9Marks: Building Healthy Churches. Wheaton: Crossway.
- Hoekema, Anthony A. 1994. *Saved by Grace*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Jamieson, Bobby. 2015. *Going Public: Why Baptism Is Required for Church Membership*. Nashville: B&H Academic.
- . 2020. *Why Should I Be Baptized?* Wheaton: Crossway.
- Jamieson, R. B., i Tyler R. Wittman. 2022. *Biblical Reasoning: Christological and Trinitarian Rules for Exegesis*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Knight, George William. 1992. *The Pastoral Epistles: A Commentary on the Greek Text*. New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids: W. B. Eerdmans; Carlisle: Paternoster Press.

- Lawrence, Michael. 2018. *Ezekiel: A 12-Week Study*. Ur. J. I. Packer i Lane T. Dennis. Knowing the Bible. Wheaton: Crossway.
- . 2023. „Session 1: God’s Word Creates“. Northwest Worship Conference 2023. <https://www.northwestworshipconference.org/season-2-podcast-episodes/session-2-what-we-sing-eric-mcallister-xrlmz-6srtf-wbnrl-3j5gx-xplr-k-rnd4y-dkydl> (pristupljeno 28. listopada 2024.).
- Lawrence, Michael, i Mark Dever. 2009. „Blended Worship“. U: *Perspectives on Christian Worship: Five Views*, ur. Matthew Pinson, 218-268. Nashville: B&H Academic.
- Leeman, Jonathan. 2016. *Don’t Fire Your Church Members: The Case for Congregationalism*. Nashville, TN: B&H Publishing Group.
- . 2020. *One Assembly: Rethinking the Multisite and Multiservice Church Models*. Wheaton: Crossway.
- . 2017. *Word-Centered Church: How Scripture Brings Life and Growth to God’s People*. Chicago: Moody Publishers.
- Marshall, Colin, i Tony Payne. 2021. *The Trellis and the Vine: The Ministry Mind-Shift That Changes Everything*. Sydney: Matthias Media.
- McGregor, John L. 1994. „Ezekiel“. U: *New Bible Commentary: 21st Century Edition*, ur. D. A. Carson, R. T. France, J. A. Motyer i G. J. Wenham, 4. izd., 716-744. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Morris, Leon. 2008. *1 Corinthians: An Introduction and Commentary*. Tyndale New Testament Commentaries, Sv. 7. Downers Grove: IVP Academic.
- . 1992. *The Gospel According To Matthew*. Ur. D. A. Carson. The Pillar New Testament Commentary. Grand Rapids: W. B. Eerdmans.
- Naselli, Andrew David. 2018. „The Structure and Theological Message of 1 Corinthians“. *Presbyterion: Covenant Seminary Review* 44, br. 11: 98-114.
- Packer, J. I. 2008. *Evangelism and the Sovereignty of God*. Downers Grove: IVP Books.
- . 2021. *Knowing God*. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Reeves, Michael. 2012. *Delighting in the Trinity: An Introduction to the Christian Faith*. Downers Grove IL: InterVarsity Press.
- Roberts, Ed. 2015. „Book Review: Contagious Disciple Making, by David and Paul Watson“. 9Marks. <https://www.9marks.org/review/book-review-contagious-disciple-making-by-david-and-paul-watson/>.
- Schreiner, Thomas R. 2015a. „Baptism in the Bible“. U: *Baptist Foundations: Church Government for an Anti-Institutional Age*, ur. Jonathan Leeman, James Leo Garrett i Mark Dever, 91-106. Nashville: B&H Academic.

- . 2015b. „The Lord's Supper in the Bible“. U: *Baptist Foundations: Church Government for an Anti-Institutional Age*, ur. Jonathan Leeman, James Leo Garrett i Mark Dever, 131-144. Nashville: B&H Academic.
- Shead, Andrew G. 2018. „Burning Scripture with Passion: A Review of The Psalms (The Passion Translation)“. *Themelios* 43, br. 1: 58-71.
- Sibbes, Richard. 2021. *The Bruised Reed*. Puritan Paperbacks. Edinburgh: Banner of Truth Trust.
- Tarrants, Thomas A. 2014. „Are You a Christian or a Disciple? Is There a Difference? Why It Matters!“ C.S. Lewis Institute (blog) <https://www.cslewisinstitute.org/resources/are-you-a-christian-or-a-disciple-is-there-a-difference-why-it-matters/> (pristupljeno 18. listopada 2024.).
- Taylor, John B. 1969. *Ezekiel: An Introduction and Commentary*. Sv. 22. Tyndale Old Testament Commentaries. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Thacker, Jason. 2022. „How to Read the Bible Accurately with Dr. Tyler Wittman and Dr. R.B. Jamieson“. *Digital Public Square*. <https://jasonthacker.com/podcast/a-conversation-with-dr-tyler-whittman-and-dr-r-b-jamieson-on-how-to-read-the-bible-accurately/> (pristupljeno 5. ožujka 2025.).
- Vallotton, Kris. 2024. „God Is Raising Up Prophets and Kings“. *Bethel Redding Sermon of the Week*. <https://www.podcastics.com/podcast/episode/god-is-raising-up-prophets-and-kings-310616/> (pristupljeno 14. travnja 2025.).
- Waltke, Bruce K. 2001. *Genesis: A Commentary*. Grand Rapids: Zondervan.
- Ward, Timothy. 2009. *Words of Life: Scripture as the Living and Active Word of God*. Downers Grove: IVP Academic.
- Waters, Guy Prentiss. 2016. „1–2 Corinthians“. U: *A Biblical-Theological Introduction to the New Testament: The Gospel Realized*, ur. Michael J. Kruger, 195-248. Wheaton: Crossway.
- Watson, David L., i Paul D. Watson. 2014. *Contagious Disciple-Making: Leading Others on a Journey of Discovery*. Nashville, TN: Thomas Nelson.
- Wenham, G. J. 1994. „Genesis“. U: *New Bible Commentary: 21st Century Edition*, ur. D. A. Carson, R. T. France, J. A. Motyer i G. J. Wenham, 4. izdanje, 54-91. Leicester; Downers Grove: InterVarsity Press.

Benjamin D. Spector

A Theological Vision for Discipleship: How Principles and Practices Work Together to Simplify Our Disciple-Making

Abstract

In this article, I employ doctrine to understand the concept of discipleship from a theological standpoint and the practical outworking of the Great Commission in Matthew 28:18-20. My work suggests that disciple-making begins with the triune God as the one who creates and matures his people in Christlikeness. When rightly understood, this serves to shape how we, God's people, partner with God in making disciples. Specifically, seeing that discipleship is ultimately God's design and work, it follows that God's people should make disciples in submission to and dependence on him. This sort of posture looks like allowing the principles by which God has ordered the disciple-making process to govern our disciple-making practices. In this article, I frame God's disciple-making principles in this way: God creates and matures his people (1) by his Spirit through his Word, (2) in relation to the local church, and (3) over a long period of time. In response to these principles, God's people should uphold the centrality of Word-based ministry, the importance of the local church, and the espousal of accurate expectations in their disciple-making practices. This ordering of principles and practices serves to simplify disciple-making for us by defining success, clarifying a biblical philosophy of ministry, and providing us with boundaries and freedom. Consequently, the theological vision for discipleship I present in this article is something that Christians desperately need to comprehend and appropriate as we are constantly presented with an assortment of new methods and models for fulfilling the Great Commission.

Poezija patnje u Tužaljka – književna analiza¹

Kotel Dadon

ORCID: 0000-0002-3542-3754

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za židovske studije

kdadon@m.ffzg.hr

UDK: 26-246.7:2-185.2

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

DOI: <https://doi.org/10.32862/kl.19.2.3>

Sažetak

Knjiga Tužaljki od velikog je značaja za židovsku kulturu. Budući da odražava opetovane nesreće i tragične događaje koji su oblikovali židovsko nacionalno iskustvo tijekom povijesti, njezin utjecaj proteže se izvan njezinih religioznih dimenzija. U ovom članku autor nudi razrađenu književnu i teološku analizu Knjige Tužaljki, naglašavajući njezinu važnost unutar židovske kulture i religijske tradicije. Knjiga se istražuje ne samo kao izraz žalosti nad traumatičnim razaranjem Jeruzalema i Prvoga Hrama u 6. stoljeću pr. n. e. nego i kao strukturirano pjesničko djelo koji sadrži edukativne, didaktičke i moralne poruke. Članak je podijeljen na tri glavna dijela. Prvi dio pruža općenit i sažet uvod koji čitatelju može pomoći u razumijevanju raznih vidova knjige, uključujući njezinu povijesnu pozadinu, porijeklo njezina naslova, tradiciju njezina nastanka kao i mjesto u kanonu Hebrejske Biblije. Drugi i glavni dio članka analizira strukturu i književni žanr knjige kao i tematsku organizaciju njezinih pet poglavlja. Tu se ističu jedinstvena jezična obilježja Tužaljki i njihov utjecaj na hebrejski jezik i književnost, kako staru tako i modernu. Posljednji dio bavi se teološkim paradoksom vjere u pravednoga Boga usred patnje i nepravde, što je središnji motiv Knjige Tužaljki. Autor istražuje pravce nastojanja rabinske književnosti da stekne uvid u odgovor judaizma na pitanje patnje i nevolja u svijetu. Analiza uključuje odlomke rabinskih tekstova, povezujući klasičnu židovsku misao sa suvremenim raspravama. Članak spaja književne i teološke uvide, nudeći višeslojno razumijevanje Tužaljki kao kulturnoga, povijesnoga i religijskog artefakta.

1 Ovaj je članak napisan za znanstveni skup „Narativi muke u Psaltiru“ Biblijskog instituta u Zagrebu, koji je održan 25. siječnja 2025. u Zagrebu.

Ključne riječi: uništenje, hebrejski, Jeruzalem, Tužaljke, književna analiza, Talmud

Uvod

Knjiga Tužaljki zauzima važno mjesto u židovskoj kulturi. Doseg njezina utjecaja širi je od njezina religijskoga konteksta budući da je gruba povijesna stvarnost tijekom mnogih generacija nakalemila nesreće i teške događaje u kolektivno nacionalno iskustvo židovskog naroda. U judaizmu je običaj čitati Knjigu Tužaljki uoči dana koji se naziva Tiša B'Av² poslije večernje molitve dok kongregacija sjedi na podu u žalosti.³ U nekim tradicijama ovo se čitanje obavlja u mraku, a tužaljke se pjevaju u molskoj ljestvici. Od otprilike sedmoga stoljeća običaj je počeo uključivati posebne tužaljke tijekom večernjih i jutarnjih molitava Devetog Ava. U tim se tužaljka govori o uništenju Hrama i patnji koja je tom događaju prethodila te koja mu je uslijedila. Također se komemoriraju tragični događaji kao što je pogubljenje „deset mučenika“⁴ i progonstvo tijekom različitih križarskih ratova. U Knjizi Tužaljki, *Kí sionska* plače zbog bolnoga Božjeg odlaska i postavlja mnoga pitanja o tome kako se i zašto to dogodilo, što da sada čini, kako da sada živi u Božjem odsustvu te kako da podnese traumatične, dramatične događaje uništenja.

Ovaj članak nastojat će književnom analizom pet poglavlja Knjige Tužaljki istražiti duboki teološki paradoks u kojem ljudi ustraju u vjeri u moralnoga Boga dok u isto vrijeme trpe patnju, zlo i nepravdu koja dolazi od toga istog Boga. Istražit ćemo namjeru knjige i ustvrditi da su nakane njezina autora nadilazile puko izražavanje patnje. Cilj je bio prenijeti čitatelju edukativnu poruku, postignutu stvaranjem jedinstvene književne strukture. Naše će proučavanje također obraditi jedinstvene hebrejske riječi koje potječu iz Knjige Tužaljki, hrvatske prijevode određenih naziva, književne motive i različite jezične pojave koje biblijski pjesnik uvrštava u biblijsku poeziju Tužaljki. Ovi motivi nisu samo utjecali na stari hebrejski jezik Mudraca nego dan-danas postoje kao sastavan dio suvremenoga hebrejskog.

- 2 Tiša B'Av – Deveti Av dan je posta, koji se održava u žalosti zbog raznih nevolja koje su u povijesti zadesile židovski narod, s naglaskom na uništenju Prvoga i Drugoga Hrama, što se, prema tradiciji, dogodilo na taj datum. Vidi: Dadon 2009, 232-234.
- 3 Ovu praksu prvi put spominju izvori iz gaonskog razdoblja: *Tractate Soferim* 1937, gl. 14, Halacha 3.
- 4 Deset mučenika (hebr. *Asara Haruge Malkhut*) – desetorica su vodećih rabina koje je rimska vlast okrutno pogubila u Izraelu zato što se nisu pokorili naredbama rimske vlasti, nego su nastavili proučavati i poučavati Toru. Ta desetorica rabina postali su dio židovske svijesti protivljenja rimskim zapovijedima kojima se htjelo uništiti judaizam. Vidi: *Babilonski Talmud* 1961, Baba Batra 10b; *Babilonski Talmud* 1961, Sota 48b; *Babilonski Talmud* 1999, Berachot 61b; *Babilonski Talmud* 1961, Sanhedrin 14a.

Prije nego što se počnemo baviti književnom analizom teksta i započnemo raspravu o filozofskim implikacijama patnje, započet ćemo kratkim općim uvođom. Taj će nam predgovor pomoći da kontekstualiziramo različite aspekte knjige, uključujući njezinu pozadinu, njezin naziv, tradiciju njezina nastanka te njezino mjesto u hebrejskoj Bibliji. U našoj ćemo analizi usvojiti holistički pristup utemeljen u židovskoj tradiciji u pogledu nastanka i kanonskog statusa Knjige Tužaljki. Metodologija primijenjena u ovom djelu kombinira tumačenja iz klasične i moderne rabinske literature s analizom književnih motiva prisutnih u Knjizi Tužaljki.

1. Opći uvod u Knjigu Tužaljki

Pozadina tragičnih događaja opisanih u Knjizi Tužaljki prvenstveno se može naći u Knjizi o Kraljevima (2 Kr 24-25) i Jeremiji (posebice gl. 39-44). Babilonsko kraljevstvo naslijedilo je Asirsko Carstvo, a uništenje i izgnanstvo Jude došli su kao posljedica opetovanih pobuna kraljeva Jude protiv Babilona. Godine 604. pr. n. e., za vrijeme vladavine Jojakima, Nabukodonozor je pokorio kraljevstvo Jude (2 Kr 24,1). Tri godine poslije Jojakim se pobunio protiv Nabukodonozora, na što su Babilonci oštro odgovorili (2 Kr 24,1-2). Ta je vojna kampanja kulminirala babilonskom opsadom Jeruzalema, pri čemu je Jojakin bio izgnan, Hram opljačkan, a cvijet judejskog plemstva deportiran (2 Kr 24,4-17). Nakon Jojakinova izgnanstva kralj Babilona postavio je Jojakinova strica Mataniju za kralja Jude, mijenjajući mu ime u Sidkija (2 Kr 24,17). Sidkija se također pobunio protiv babilonskoga kralja zbog čega je Nabukodonozor sa svojom vojskom udario na Jeruzalem i započeo opsadu grada desetoga dana mjeseca Teveta, 587. pr. n. e. Teška opsada trajala je dvije godine, a za to je vrijeme među stanovnicima Jeruzalema vladala glad i širile su se razne bolesti. Devetog dana mjeseca Tamuza Babilonci su probili zidine Jeruzalema. Otprilike mjesec dana poslije, sedmoga dana mjeseca Ava, Babilonci su zapalili Hram, kraljevsku palaču i naposljetku cijeli grad, deportirajući ostatak stanovništva u Babilon. Kralj Sidkija odveden je u Babilon, gdje je svjedočio pogubljenju svojih sinova prije nego što je sâm bio oslijepljen (2 Kr 25,8; Jer 52,12). Uništenje Hrama predstavlja nacionalnu traumu jer označava kraj Judine religijske i političke neovisnosti. Tužaljke u Knjizi Tužaljki živo opisuju duboku patnju naroda tijekom opsade i njegove snažne emocionalne reakcije na katastrofalne događaje uništenja.

U modernomu hebrejskom naziv knjige je Eicha, što potječe od njezinih prvih riječi: „Eicha jašva badađ“ („Jao! Osamljen sjedi grad“).⁵ Poznato je da knjige

5 Navodi iz Biblije preuzeti su iz online izdanja *Biblija Kršćanska sadašnjost*. Kada se u prijevodu koristi tetragram JHVH, autor ga je zamijenio imenima Gospodin ili Gospod, jer u židovstvu nije dopušteno izgovarati Božje ime JHVH. Sve vrste naglašavanja djelo su autora, osim ako nije drukčije navedeno.

židovske Biblije, naime Tanaka, na hebrejskom nose nazive dobivene iz prvih riječi ili izraza na početku teksta (Postanak – *Berešit*, tj., „*Berešit Bara*“; Izlazak – *Šemot*, tj., „*VeEle Šemot*“; *Levitski zakonik* – *Vajikra*, tj., „*Vajikra Hašem el Moše*“; Pjesma nad pjesmama – *Šir HaŠirim*, tj., „*Šir HaŠirim ašer liŠlomo*“ itd.) ili su nazvane prema središnjem biblijskom liku u knjizi, kao što su: Jošua, Jeremija, Ezra ili Estera. Nadalje, nazivi nekih knjiga odražavaju narav tadašnjeg vodstva, primjerice, Knjiga o Sucima ili Knjiga o Kraljevima. Povrh toga, neke knjige nose imena svojih književnih žanrova, kao što je slučaj s Knjigom Ljetopisa ili pak Psalmima. Međutim, naziv „Megillat Eicha“ (Svitak Eicha) ili samo „Eicha“ javlja se u židovskim izvorima samo od srednjeg vijeka naovamo (*Tractate Soferim* 1937, gl. 14, Halacha 1). U Talmudu i rabinskoj literaturi knjiga se spominje kao „Megillat Kinot“ (Svitak tužaljki)⁶ ili „Sefer Kinot“ (Knjiga Tužaljki)⁷. Ponekad se također javlja u skraćenom obliku kao „Kinot“⁸. Nasuprot tome, u starim i modernim prijevodima Biblija, kao što je običaj s drugim biblijskim knjigama, naziv Knjiga Tužaljki prirodno je vezan uz svoj sadržaj i žanr, a ne uza svoju početnu riječ. Prema tome, još od antike knjiga se većinom naziva Kinot, odnosno Tužaljke.

Što se tiče autorstva i datiranja knjige, to je pitanje i dalje otvoreno. Knjiga Tužaljki ne navodi ime svojeg autora. U Talmudu židovska predaja knjigu pripisuje proroku Jeremiji.⁹ Ta je predaja bila široko rasprostranjena među židovskim komentatorima i misliocima u srednjem vijeku, a to je mišljenje dijelio i Majmonid (Majmonid 1974, Hilchot Teshuva 5:3). Međutim, moderna biblijska znanost većim dijelom osporava Jeremijino autorstvo Tužaljki. Većina znanstvenika tvrdi da lingvistički stil, tematski fokus i struktura sugeriraju da je knjigu sastavio neki drugi autor ili skupina autora, po svoj prilici u neko kasnije vrijeme (Klein 1999, Vol. *Megillot*, 116). Na početku Septuaginte piše da je Jeremija sastavio ovu tužaljku nad Jeruzalemom: „I dogodilo se, nakon zarobljavanja Izraela i pustošenja Jeruzalema, (da je) Jeremija sjedio plačući i tugovao ovu tužaljku nad Jeruzalemom...“

6 *Jeruzalemski Talmud* 1523, Šabat, gl. 16, Halacha 1, 79a; *Midraš Lekah Tov - Pesikta Zutreta* 1880, gl. 31, 143b.

7 *Babilonski Talmud* 1999, Chagigah 5b; *Babilonski Talmud* 1999, Moed Katan 26a; *Tractate Soferim* 1937, gl. 18, Halacha 5.

8 *Babilonski Talmud* 1961, Baba Batra 14b; *Babilonski Talmud* 1999, Berachot 57b; Majmonid 1974, Hilchot Beit HaBechirah 5:2; vidi također: *Tractate Soferim* 1937, gl. 18, Halacha 5.

9 *Babilonski Talmud* 1961, Baba Batra 15a; *Babilonski Talmud* 1999, Joma 38b; *Babilonski Talmud* 1961, Gitin 58a. Talmud također povezuje Tužaljke sa „svitkom“ koji je spalio kralj Jojakim (605. pr. n. e.), kao što je opisano u Jeremiji 36. Kako je navedeno u Talmudu: „I kako bi Jehudi pročitao tri-četiri stupca, kralj bi ih rezao pisarskim perorezom i bacao u vatru na žeravnice sve dok cio svitak ne bi uništen u vatri žeravnice...“ (Jeremija 36,23). Što se misli pod 'tri-četiri stupca'? Oni su rekli Jojakimu: Jeremija je napisao svitak tužaljki. Upitao ih je: 'Što u njemu piše?' ... Odgovorili su: 'Gospodin ga ucivilo zbog grijeha njegovih premnogih (Tužaljke 1,5)' Oni su odmah izbrisali svako spominjanje Boga i bacili to u vatru“ (*Babilonski Talmud* 1999, Moed Katan 26a; vidi također *Midraš Eicha Raba* 1878, 3:1 i *Midraš Lekah Tov - Pesikta Zutreta* 1880, uvod).

U ovom pogledu sve su kršćanske predaje slijedile isti pravac. Čini se da pripisivanje Knjige Tužaljki proroku Jeremiji proizlazi iz želje rabina da tekstu daju ljudsko lice, slično kao što se Psalmi pripisuju kralju Davidu, a Mudre Izreke, Pjesma nad pjesmama i Propovjednik kralju Salomonu. Osim toga, činjenica da je Jeremija poznat kao prorok uništenja, dakle prorok koji je bio aktivan tijekom toga razdoblja, doprinosi tom pripisivanju. Još jedan razlog zašto se Jeremiju navodi kao autora mnoge su jezične sličnosti između Knjige proroka Jeremije i Knjige Tužaljki.¹⁰ U starim prijevodima, kao što su Septuaginta i sirijska Pešita¹¹, Knjiga Tužaljki smještena je unutar dijela posvećenog velikim prorocima, pored Jeremijine knjige. To je vjerojatno zato što su prve predaje pripisivale pisanje svitka Jeremiji. Nasuprot tome, u židovskoj predaji, u Talmudu (*Babilonski Talmud* 1961, Baba Batra 14b) i raznim rukopisima Hebrejske Biblije prema mazo- retskoj tradiciji¹², Knjiga Tužaljki javlja se među pet svitaka (Megillot) u dijelu Hebrejske Biblije koji sadrži Pisma (Ketuvim), a ne među knjigama proroka. Ovo je unatoč činjenici da Talmud tvrdi da je Jeremija autor Knjige Tužaljki i da ju je napisao tijekom razdoblja uništenja Prvoga Hrama. Pet svitaka (Megillot) čitalo se javno za židovskih blagdana, s tim da je njihov unutarnji redosljed vjerojatno pratio kronološki slijed njihova recitiranja za vrijeme židovskih blagdana tijekom godine. Knjiga Tužaljki (koja se čita na Tiša B'Av) javlja se nakon knjiga Pjesme nad pjesmama (koja se pak čita na Pashu, u mjesecu Nisanu) i Rute (koja se čita na Šavuot, u mjesecu Sivanu), a prije knjiga Propovjednika (koja se čita na Sukot, u mjesecu Tišriju) i Estere (koja se čita na Purim, u mjesecu Adaru).

2. Književna analiza Knjige Tužaljki

2.1. Književni žanr i struktura Knjige Tužaljki

Na staromu Bliskom istoku tužaljke su se pisale kako bi se oplakivalo uništenje koje se već dogodilo, ali i kako bi se spriječilo buduće uništenje. Postoje tužaljke iz raznih gradova stare Mezopotamije, a nalazimo sličnosti između tih tužaljki i onih koje nalazimo u Knjizi Tužaljki. Sličnosti su zapravo vrlo očigledne te sugeriraju neki oblik kulturne ili književne povezanosti unatoč dugom razmaku od

10 Primjerice, usporedi: Tužaljke 1,1; 3,28 s Jeremijom 15,17; Tužaljke 2,13 s Jeremijom 14,17; Tužaljke 2,22 s Jeremijom 52,17; Tužaljke 3,47 s Jeremijom 48,43; Tužaljke 3,48 s Jeremijom 8,21-23 i Tužaljke 5,21 s Jeremijom 31,18.

11 Pešita – je standardna verzija Biblije koja se koristi u sirijskoj kršćanskoj tradiciji. Napisana je na sirijskom aramejskom jeziku i dijalektu, a potječe još od prvih stoljeća kršćanstva.

12 Mesora se odnosi na opus djela židovskih učenjaka koji su pažljivo sačuvali tekstualni integritet Hebrejske Biblije od otprilike 6. do 10. stoljeća. Njihov rad osigurao je prijenos točnoga biblijskog teksta, zajedno s samoglasničkim oznakama (*nikud*), oznakama kantilacije (*te'amim*) te bilješkama kako bi se sačuvala dosljednost u prepisivanju rukopisa. Vidi: Dadon 2009, 483.

preko tisuću godina između sumerskih tužaljki i Knjige Tužaljki te unatoč teološkim razlikama na kojima se tužaljke temelje.¹³

Tužaljka je pjesnički izraz oplakivanja, kategoriziran kao biblijski žanr. U Bibliji nalazimo i pojedinačne tužaljke i zajedničke tužaljke. U pojedinačne tužaljke spada Davidova tužaljka za Šaulom i njegovim sinom Jonatanom (2 Sam 1,17-27), njegova tužaljka za Abnerom ben Nerom (2 Sam 3,33-34) i njegova tužaljka za Abšalomom (2 Sam 19,1). Zajedničke tužaljke upućene su izraelskom narodu (Am 5,1-2; Iz 22,1-3) ili drugim narodima (Egiptu: Ez 32,16). Tužaljke u Knjizi Tužaljki spadaju u kategoriju zajedničkih tužaljki. Književna obilježja tipična za biblijske tužaljke uključuju hvale o preminulima ili o uništenom gradu (2 Sam 1,22-24; Ez 19,10-11; Tuž 2,15), kontrastnu usporedbu dobre prošlosti i nesmišljene sadašnjosti (Tuž 1,1.7; 4,5 itd.) te naglasak na neprijateljevu radovanju zbog propasti (2 Sam 1,20; Iz 14,7-8; Tuž 1,7.21; 2,16-17).

Traumatičan događaj uništenja grada i Hrama, smrt mnogih njegovih stanovnika i izgnanstvo nalaze svoj odjek u nekoliko psalama, posebice u Psalmima 74, 79 i 137.¹⁴ Psalm 74 napisan je kao odgovor na izvanredno bolan dojam koji je ostavilo oskvrnuće Hrama kao i druge nesreće koje su ga pratile – uništenje grada i smrt njegovih stanovnika: „Bože, pogani, evo, provališe u baštinu tvoju, tvoj sveti hram oskvrnuše, pretvoriše Jeruzalem u ruševine. Trupla tvojih slugu dadoše za hranu pticama nebeskim, meso tvojih pobožnika zvijerima zemaljskim. Krv im ko vodu prolijevahu oko Jeruzalema i ne bijaše nikoga da ih pokopa“ (Ps 79,1-3).¹⁵

Pjesništvo u Bibliji karakteriziraju tri glavne značajke: paralelizam, metar i ritam. Pjesnički stihovi tipično se sastoje od dvaju dijelova koji održavaju specifičan odnos: ponavljanje, dovršenje ili objašnjenje. Poezija Knjige Tužaljki bogata je slikama i metaforama. Sadrži bogat rječnik, aluzije, ponavljanje, kontrast i druge osobitosti biblijske poezije, sugerirajući visoku kvalitetu književnog umijeća. Istaknuto književno sredstvo u Tužaljka upotreba je personifikacije i mijenjanja glasova između poglavlja, što im pridaje dramsku kvalitetu. Lik *Kćeri sionske* predstavlja stanovnike grada Jeruzalema, u kontrastu s općenitim lamentatorima. *Čovjek* predstavlja pojedinačne ljude i njihove nedaće. U trećem poglavlju također se čuje glas *mudrosti* i glasovi zajednice. Veličina autora leži u stvaranju ovih različitih govornika, koji su zapravo osebujni književni likovi koji zajedno čine dovršeno i složeno djelo – Knjigu Tužaljki (Assis 2020, 8-9).

Knjiga Tužaljki podijeljena je na pet poglavlja, a svako poglavlje predstavlja neovisnu tužaljkicu o uništenju Jeruzalema i Hrama, govori o tragičnoj sudbini njegovih stanovnika te o izgnanstvu Jude. Tužaljka odražava dubok teološki šok i

13 Za daljnje proučavanje izvanrednih sličnosti i razlika između sumerskih naricaljki i biblijske Knjige Tužaljki, vidi: Samet 2012, 95-110.

14 Za detaljnu analizu ovih točaka, vidi: Zakovitch i Shinan 2017, 15.

15 Prema djelu *Tractate Soferim* 1937, gl. 18, Halacha 4, Psalmi 74, 79 i 137 trebaju se recitirati na Tiša B'Av.

nacionalnu krizu koju je narod doživio nakon uništenja, zajedno s religijskom krizom koja je rezultirala silnom tugom i žalošću. Ova kriza značajno mijenja tijek židovske povijesti. Pet poglavlja napadno nalikuju podjeli Tore na pet knjiga, a slični su i podjeli knjige Psalama na pet dijelova.

Prvo, drugo i četvrto poglavlje stilski su i strukturno slični. Svi počinju tužnim uzvikom *eicha* i svi sadrže 22 stiha.¹⁶ Poglavlja 2 i 4 slična su i po sadržaju i po obliku. Oba poglavlja opisuju uništenje grada i tešku glad sličnim izražavanjem i stilom. . U tim poglavljima javljaju se izrazi „שָׁרַר בֵּית עַמִּי“ („slom kćeri naroda mojega“) i „רֹאשׁ כָּל חוּצוֹת“ („glavama (uglovima) ulica“), koji naglašavaju zajedničku temu uništenja, patnje i kaosa koji su doživjeli stanovnici grada pod opsadom. S druge strane, poglavlja 1 i 5 opisuju posljedice uništenja koristeći jedinstvene motive i zajednički vokabular. Ova poglavlja ističu osjećaj srama i gubitka dostojanstva među izgnanicima (vidi: Tuž 1,6 i 5,12). Međutim, među njima postoje i značajne razlike. Prvo poglavlje karakterizira pesimistično ozračje očaja dok peto poglavlje sadrži tračak nade u bolju budućnost. Prvo poglavlje ne sadrži molitvu Gospodinu za spasenje dok peto poglavlje počinje i završava molitvom. Prekretnica između očaja i njegovih posljedica, kako su predstavljeni u prvim dvama poglavljima, i nade vidljive u posljednjim dvama poglavljima nalazi se u trećem poglavlju. To poglavlje označava promjenu iz očaja u nadu, s vrhuncem u molbi upućenoj izravno Bogu u petom poglavlju. Ovaj razvoj odražava kretanje iz duboke patnje i beznađa prema mogućnosti otkupljenja i božanske intervencije. Treća tužaljka razlikuje se od ostalih tužaljki na dva glavna načina. Kao prvo, u pogledu strukture, napisana je alfabetskim redom kao i ostale tužaljke, ali sadrži tri puta više stihova – 66 stihova, za razliku od uobičajena 22. Svako slovo alfabeta zastupljeno je tri puta, što stvara složenu no ipak urednu strukturu. Drugo, u pogledu sadržaja, ova tužaljka ne spominje uništenje Jeruzalema ili Jude. Umjesto toga, to je osobna tužaljka u kojoj govornik sebe naziva „čovjekom“, čime izražava osobnu patnju pojedinca i groznu kaznu koju mu je, po njegovu uvjerenju, zadala božanska volja. Za razliku od ostalih tužaljki koje se bave zajedničkom patnjom, ova je tužaljka duboko osoban izraz boli. U kontrastu s tim, peta tužaljka, iako sadrži 22 stiha poput drugih alfabetskih tužaljki, nije organizirana alfabetski. Ona završava Knjigu Tužaljki javnom molbom i molitvom. Odražava tugu i odsustvo, ali i žurnu molbu Bogu da vrati svoj narod i skine s njih kaznu koju im je nametnuo.

U zaključku ovoga dijela razmatrat ćemo jedinstveno književno obilježje prisutno u prvim četirima poglavljima Knjige Tužaljki, naime, razmještaj alfabetskog

16 Vrijedi napomenuti da se u Bibliji nalaze psalmi koji nisu napisani u formi akrostiha, ali još uvijek sadrže 22 stiha, što odgovara broju slova u hebrejskom alfabetu. Takav su primjer: Psalmi 33, 38 i 103.

akrostiha¹⁷ i njegovu važnost u ovom kontekstu.¹⁸ Mudraci su predložili nekoliko razloga za upotrebu alfabetske strukture u Tužaljka, među ostalim i da služi kao mnemotehničko sredstvo: „Zašto je Knjiga Tužaljki napisana u alfabetu? Kako bi je ožalošćeni mogli zapamtiti“ (*Midraš Eicha Raba* 1899, 43). Još jedan razlog koji se spominje u Midrašu objašnjava da je upotreba alfabetskog akrostiha izraz dovršenosti: „Htio sam ih blagosloviti od alefa do tava... ali su sagriješili i bili kažnjeni od alefa do tava“ (*Midraš Eicha Raba* 1899, 43).¹⁹ „Zašto je Knjiga Tužaljki napisana redoslijedom alfabeta? Rabin Yehuda, rabin Nehemiah i Rabini (Mudraci) imaju različita mišljenja. Rabin Yehuda kaže da su ljudi sagriješili od alefa do tava... te je stoga knjiga napisana alfabetskim redom. Rabin Nehemiah kaže da je to zbog toga što su prekršili Toru, kao što je pisano: ‘Sav je Izrael prestupio Toru Tvoju’ (Dn 9,11), pa je stoga napisana po alfabetskom redu. Rabini kažu da je to zato što su prestupili od alefa do tava“ (*Midraš Eicha Raba* 1899, 56).²⁰

Međutim, dublja analiza otkriva posebnu vezu između upotrebe akrostiha i sadržaja i svrhe knjige. Duboki emocionalni izrazi tipično se javljaju spontano i bez suzdržavanja, ne prateći nikakav poseban red. Nasuprot tome, upotreba forme akrostiha stvara napetost između emocija i krute strukture. Ovaj proračunat stil pisanja šalje edukativnu poruku čitateljima i sugerira da su Tužaljke napisane s dubokim, racionalnim promišljanjem o tragičnim događajima uništenja. Umjetnička forma akrostiha ne šalje samo emotivnu, nego i intelektualnu poruku. Kao rezultat toga pjesnik Tužaljki sastavio je didaktično, poučno djelo s porukom za čitatelja, dakle, nije samo izrazio spontanu žalost i tugu nad gubitkom, smrću i uništenjem.²¹

2.2. Tužaljke, prvo poglavlje

Ovo je poglavlje strukturirano kao alfabetski akrostih koji se sastoji od 22 stiha. Svaki stih odgovara jednom slovu hebrejskog alfabeta. Svaki stih unosi novu potresnu sliku uništenja. Poglavlje počinje opisom teških okolnosti u gradu nakon

17 Akrostih – (od grčkoga: *ἀκρο* u značenju ‘krajnji’ + *στίχος* u značenju ‘stih’; na latinskom: *acrostichis*) književna je tehnika koja se koristi u poeziji i prozi, u kojoj prvo slovo svake riječi, stiha ili kitice predstavlja riječ, izraz, ime ili slijedi specifičan slijed kao što je alfabet.

18 Drugi psalmi koji sadrže akrostih u Hebrejskoj Bibliji uključuju Psalam 119 (zbirku osam stihova za svako slovo), Psalam 145 ili pjesmu „Ešet Hajil“ („Vrsna žena“) na kraju knjige Mudrih izreka (31,10-31). Ovo stilsko sredstvo također se može naći u drugim djelima iz razdoblja Drugog Hrama, kao što su: Sirahova knjiga i Svi s Mrtvoga mora, kao i u liturgijskoj poeziji srednjovjekovnih španjolskih Židova.

19 Vidi također: *Midraš Kohelet Raba* 1878, 7:18; *Midraš Lekah Tov - Pesikta Zutreta*, 1880, 1:1.

20 Vidi također: *Babilonski Talmud* 1999, Šabat 55a; *Babilonski Talmud* 1961, Avoda Zara 4a; *Midraš Vajikra Raba* 1993, 818 i *Midraš Rut Zuta* 1894, 54.

21 Za daljnju raspravu o poveznici između upotrebe akrostiha i sadržaja i svrhe knjige, vidi: Assis 2020, 14-15.

uništenja. Razvija se jasan motiv – Jeruzalem se opisuje kao usamljena žena koju nema tko utješiti. Poglavlje je podijeljeno na dva dijela: prvi (1-11) predstavlja tužaljku nad Jeruzalemom napisanu u trećem licu dok u drugom dijelu (12-22) Jeruzalem govori u prvom licu. Opis je toliko živ da se čini kako autor piše iz osobnog iskustva. Središnji motivi u tužaljci uključuju: pad Jeruzalema u ruke neprijatelja, porobljenje stanovnika Siona, opće klanje, oskvrnuće Hrama i pljačku hramskoga blaga, tešku glad u gradu nakon opsade, izdaju saveznika kraljevstva Jude i ruganje neprijatelja nad teškim stanjem Jude.

Tužaljka započinje opisom usamljenosti Jeruzalema nakon izgnanstva njegove djece. Autor uspoređuje usamljenost Jeruzalema s usamljenošću udovice koja sjedi sama i napuštena: „Jao! Kako osamljena sjedi prijestolnica, nekoć naroda puna; postade kao udovica, nekoć velika među narodima“ (Tuž 1,1). Udovice i siročad smatrali su se najranjivijim članovima društva na staromu Bliskom istoku, budući da je otac pružao zaštitu obitelji i skrbio za nju. Prema tome, Tora iznova i iznova upozorava da se ne smije loše postupati prema udovicama i siročadi.²² Judina situacija jednako je bespomoćna i beznadna kao situacija udovice jer su je izdali susjedi i saveznici: „Svi je prijatelji iznevjeriše i postaše joj neprijatelji“ (Tuž 1,2). Od kraljevstva s političkom, vojnom i ekonomskom neovisnošću Juda je postala kolonija prisilnih radnika primoranih plaćati danak babilonskom osvajaču. Ulice i vrata grada, koja su bila „nekoć naroda puna“ (Tuž 1,1), sada su opustošeni: „Putovi sionski tuguju jer nitko ne dolazi na svetkovine. Sva su vrata razvaljena“ (Tuž 1,4). Autor koristi antitetičan paralelizam – Jeruzalem, nekoć dupkom pun ljudi tijekom blagdanskih svečanosti, sada stoji napušten.

Autor opisuje Jeruzalem kao נידה-*nida*: „Teško sagriješi Jeruzalem, postade kao *nida*. Svi što ga štovahu, sada ga preziru: jer vidješe golotinju njegovu. On samo plače i natrag se okreće“ (Tuž 1,8). Izraz „*nida*“ može se različito protumačiti i, doista, komentatori se ne slažu oko njegova značenja u ovom kontekstu. Po jednom tumačenju Jeruzalem je nečist kao nečistoća žene u stanju menstrualne odvojenosti,²³ što sugerira da, kao što se mora izbjegavati kontakt sa ženom tijekom njezina menstrualnog ciklusa kako bi se izbjeglo obredno onečišćenje, tako sada ljudi izbjegavaju kontakt s Jeruzalemom. Ovo tumačenje podupire sljedeći stih: „Skuti su mu uprljani“ (Tuž 1,9), gdje pjesnik govori da su Jeruzalem umrljali njegovi grijesi, kao što bi žena bila onečišćena tijekom menstruacije. Još jedno tumačenje, koje se zasniva na korijenu נד (u značenju 'lutati'), sugerira da se „*nida*“ odnosi na Jeruzalemovo izgnanstvo ili lutanje jer je sada zarobljen i rasijan (Raši 1859, Tužaljke 1,8). Još jedno moguće tumačenje temelji se na korijenu נד u

22 Izlazak 22,21-23; Ponovljeni zakon 14,29; 24,17; Majmonid 1974, Hilchot Deot, gl. 6; HaLevi 1999, Zapovijed 65; *Mišna* 1987, Švuot 7:7; *Babilonski Talmud* 1961, Gitin 37a; *Babilonski Talmud* 1961, Baba Kama 37a.

23 Vidi: Levitski zakonik 15,19-24; HaLevi 1999, Zapovijed 181; Dadon 2009, 278. U ovom je smjeru prevedeno na hrvatski: „kao nečistoća ženina“.

smislu „ruganja“ – što znači da se narodi koji su ga nekoć poštovali sad okreću i podruguju izgnanstvu njegove djece (Ibn Ezra 1859, Tužaljke 1,8).

Pjesnik također opisuje bolno i ponižavajuće pljačkanje hramskoga blaga od strane Kaldejaca: „Neprijatelj poseže rukom za svim dragocjenostima njegovim. Gledao je gdje pogani provaljuju u njegovo Svetište, oni kojima si zabranio i pristup u svoj zbor“ (Tuž 1,10). Kako bi istaknuo silinu poniženja, pjesnik naglašava da su pljačkaši došli iz naroda kojima Tora specifično zabranjuje da uđu u Izraelovu zajednicu.²⁴ Upravo su ti ljudi ušli u Hram, oskvrnuli ga i opljačkali. Kao što smo prije spomenuli, u drugom dijelu poglavlja (stihovima 11-22, izuzev stiha 17), pjesnik mijenja lice u kojem govori i govori u ime Jeruzalema. Jeruzalem moli za samilost od prolaznika, pitajući ih: „Ima li boli kakva je bol kojom sam ja pogođen?“ (Tuž 1,12). Kazna i božanska srdžba ne mogu se podnijeti, a pogađaju čak i nevine: „Moji svećenici i starješine pogiboše u gradu“ (Tuž 1,19). Međutim, Jeruzalem prihvaća grubu božansku osudu i priznaje svoju krivnju: „Gospodin, on je pravedan; jer riječi se njegovoj protivih“ (Tuž 1,18). Na kraju tužaljke Jeruzalem moli da Bog vidi opakost njegovih neprijatelja koji su se pretvarali da su mu prijatelji i moli da prema njima postupi kako su oni postupili prema njemu.

2.3. Tužaljke, drugo poglavlje

Drugo poglavlje slijedi istu strukturu akrostiha kao prvo. Međutim, dok se prvo poglavlje bavi teškim i degradiranim stanjem Jeruzalema nakon uništenja, drugo poglavlje specifično progovara o samom uništenju, gubitku časti Jeruzalema i teološkoj krizi u kojoj se narod nalazi. Gubitak časti izražen je u stihu: „Jetra mi se na zemlju prosula“ (Tuž 2,11) jer je jetra u davnini simbolizirala sjedište života i osjećaja. Ovo odražava duboku muku i vrtlog emocija u govorniku budući da se jetra, koja se smatrala vitalno važnom za ljudsko postojanje i emocionalno dobrostanje, metaforički opisala kao razbijena i prosuta.²⁵ Okolni narodi podruguju se časti Jeruzalema: „Nad tobom plješću rukama svi koji putem prolaze, zvižde i vrte glavom zbog Kćeri jeruzalemske: ‘Je li to grad na glasu ljepotom, radost svemu svijetu?’“ (Tuž 2,15). U Bibliji je pljeskanje rukama znak poruge (Job 27,23) ili ljutnje (Br 24,10).

Teološka se kriza izražava s jedne strane odsutnošću Tore i duhovnog vodstva: „Zakona (hebr. Tora) nema! Ni u prorokâ više se ne nalaze viđenja Gospodina“ (Tuž 2,9). Odsutnost proroštva i smrt ili izgnanstvo mnogih učenjaka nakon uni-

24 Amonci i Moapci – vidi: Ponovljeni zakon 23,4-6 i Raši 1859, Tužaljke 1,10.

25 Vidi: „jetru u prašinu baci“ (Ps 7,6) kao živu biblijsku sliku koja simbolizira poniženje, sramotu ili potpuni poraz. Imati jetru „u prašini“ sugerira najnižu točku na koju čovjek može doći – fizički, emocionalno ili duhovno. Ova metafora podudara se s temom krajnjeg oskvrnuća ili obeščašćenja, što je koncept koji se često koristi u biblijskoj poeziji kako bi pokazao duboku žalost, pokajanje ili posljedice božanskog suda.

štenja vide se kao uzroci duhovne praznine. S druge strane, dubina krize nadalje se odražava u posljednjim stihovima poglavlja, gdje se pjesnik Bogu obraća grubim riječima.

Prvi dio poglavlja (stihovi 1-9) teškim izrazima opisuje uništenje i naglašava da je Bog izvršio i dopustio brutalno razaranje. Drugi dio (stihovi 10-12) prebacuje se na ljudske odgovore na tragediju, fokusirajući se na rituale oplakivanja mrtvih *Kćeri sionske*, a posebice jeruzalemskih starješina. Pjesnik opisuje tradicionalne običaje oplakivanja preminulih kao što su: sjedenje na zemlji, posipanje pepela po glavi i nošenje kostrijeti (2,10). Ove prakse oplakivanja mogu se naći na mnogim mjestima u Hebrejskoj Bibliji, a i dan-danas mogu se vidjeti u židovskim tradicijama oplakivanja (Dadon 2025, 37-59; Avi-Yona i Malamet, 1959, II. 164; Dadon 2009, 452-460).

Vrhunac ljudske patnje i degradacije opisan u ovom poglavlju nalazimo u opisu teške gladi i njezinih strašnih posljedica. Pjesnik pripovijeda o prvoj fazi u prvom poglavlju: „Svi daju blago za hranu da bi ponovno živnuli“ (1,11), gdje vidimo da su ljudi prodali sve što im je bilo najvrjednije ne bi li izdržali glad. Hrvatski prijevod na mjestu „blaga“ ima „dragulje“, ali tradicionalna i moderna tumačenja sugeriraju da se izraz „blago“ (hebr. מחמדיהם) odnosi na malu djecu, koja su vjerojatno bila prodana u ropstvo u zamjenu za hranu. Ovo se dalje naglašava u stihu: „Ubijajući sve što mu drago bijaše (hebr. מחמדי עין)“ (Tuž 2,4).²⁶

U drugom poglavlju okolnosti se pogoršavaju i dosežu vrhunac šokantnim opisom žena koje jedu svoju djecu: „Zar žene da jedu porod svoj, djecu što njišu u naručju?“ (Tuž 2,20). Ovo je neshvatljiv kontrast između majčine samilosti prema svojoj djeci i brutalnosti jedenja svojeg djeteta. Opis nas podsjeća na odlomak o prokletstvima u Levitskom zakoniku: „Jest ćete meso od svojih sinova, jest ćete meso od svojih kćeri“ (Lev 26,29), a također se javlja u istom takvom dijelu Ponovljenog zakona: „U tjeskobi i jadu, kojima će te neprijatelj tvoj pritisnuti, jest ćeš plod utrobe svoje – meso sinova svojih i kćeri svojih koje ti dadne Gospodin, Bog tvoj“ (Pnz 28,53). Ova dva odlomka predstavljaju proročka upozorenja koja su se, tragično, doista obistinila.²⁷ Slične se strahote mogu naći na drugim mjestima u Bibliji (npr. 2 Kr 6,28-30).

Osim toga, prorok opisuje ubijanje svećenika i proroka – koji simboliziraju nevine pravedne ljude: „Zar moradoše biti poklani u svetišu Gospodnjem svećenici i proroci?“ (Tuž 2,20). U pogledu ovoga stiha u Midrašu se smrt Zaharije ben Jehoiade tumači dijalogom između Jeremije i Svetoga Duha:

„Jest ćete meso od svojih sinova, jest ćete meso od svojih kćeri“ (Lev 26,29) (ovaj je stih protumačen u kontekstu): Doega ben Yosefa, koji je preminuo i iza sebe ostavio mladog sina. Svake bi godine majka mjerila rast svojeg djeteta

26 Vidi slično u Hošei 9,16. Također vidi: Zakovitch i Shinan 2017, 50.

27 Za daljnje istraživanje ispunjenih biblijskih proročanstava, vidi: Dadon 2020, 395-428.

u dlanovima i Nebesima prinijela njegovu težinu u zlatu. Međutim, kada je Jeruzalem bio pod opsadom, svojim ga je rukama zaklala i pojela. U pogledu ove tragedije Jeremija je naricao, govoreći: „Gospodaru Svemira, jao, žene jedu svoj vlastiti plod, svoju novorođenčad!...“ Božanska je Prisutnost odgovorila: „Jao, svećenik i prorok zaklan je u Svetišću Gospodnjem“, što se odnosi na Zahariju, sina svećenika Jojade (*Midraš Sifra* 1862, Behukotai, Paraša 2).

Ovaj midraš upečatljivo ilustrira iskustvo duboke patnje i moralnog sunovrata za vrijeme opsade Jeruzalema. Povezuje ispunjenje strašnih biblijskih proročanstava i oskvrnuće svetinja, predloženo ubojstvom svećenika Zaharije u Hramu. Suprotstavljanje majčinske ljubavi i nezamislivih djela ističe ekstremnu narav gladi i društvenog sloma.

U trećem dijelu tužaljke (13-19) pjesnik pokušava utješiti *Kćer sionsku* u njezinoj velikoj boli, pozivajući je da plače i traži Boga svim srcem: „Ustani, viči noću za svake promjene straže. K'o vodu izlij srce pred licem Gospodnjim, k njemu podiži ruke i traži milost za svoju nejačad“ (Tuž 2,19). Ipak, unatoč ovom pozivu, narod Siona, potučen silnim gubicima i patnjom, i dalje ne želi priznati svoje grijehe. Umjesto toga iskaljuje se na Bogu, kriveći ga za svoje nedaće (Tuž 2,20.22).

2.4. Tužaljke, treće poglavlje

Treće poglavlje značajno se razlikuje od ostalih tužaljki u knjizi. Za razliku od drugih poglavlja, ovdje se ne žali nad uništenjem Jeruzalema ili nad tragičnim događajima koji su mu prethodili. Umjesto toga, pjesnik se fokusira na svoje osobne boli i nevolje. Ovo poglavlje podiže važna teološka pitanja o božanskoj pravdi i odnosu između grijeha i kazne. Ta nas pitanja podsjećaju na Knjigu o Jobu i njezino istraživanje ljudskoga duhovnog putovanja. Na ovaj način poglavlje jedinstveno uspijeva uhvatiti intimne i osobne dimenzije uništenja.

S književne i stilske perspektive ovo je poglavlje posebno po svojim razlikama: ne započinje riječju *eicha* ('kako'), što je zaštitni znak ostalih poglavlja. Struktura sadrži jedinstven trostruki alfabetski akrostih. Stihovi su kraći i sažetiji, čime se intenziviraju emocije oplakivanja.

Poglavlje započinje eskalirajućim opisom patnje pjesnika (1-18). U drugom dijelu (19-39) pjesnik nadilazi svoju beznadnost i stječe duhovne uvide u svoje stanje unatoč početnom očaju. Potvrđuje svoju vjeru u Boga, moli se s novim poletom, prihvaća svoje nevolje kao pravednu kaznu i priznaje pravednost božanske osude. U trećem dijelu (40-47) lamentator počinje govoriti o kolektivnoj nevolji svojeg naroda i zaklinje ih da razmisle o svojim postupcima i vrte se Bogu. Nastavlja opisivati strahote uništenja, naglašavajući patnju naroda i skrivenost Božje prisutnosti. U četvrtom dijelu (48-66) lamentator opet govori u jednini, oplakuje svoje osobne patnje i zajedničke patnje svojeg naroda. Siguran je da Bog

vidi njegove nedaće i da će ga u konačnici izbaviti. Poglavlje završava zazivanjem božanske osvete protiv pjesnikovih dušmana.

Poglavlje počinje izrazom: „Ja sam čovjek što upozna bijedu pod šibom gnjeva njegova“ (Tuž 3,1). O identitetu govornika u ovim početnim stihovima vode se duge i žustre rasprave. On se spominje kao čovjek (hebr. גבר), koji plače nad svojom sudbinom. Raši smatra da je „čovjek“ zapravo prorok Jeremija, budući da je bio svećenik iz obitelji izabrane za služenje Bogu te zbog njegove jedinstvene uloge kao svjedoka uništenja:²⁸ „Ja sam čovjek što upozna bijedu – plače Jeremija, govoreći: ‘Ja sam čovjek koji je pretrpio više patnje negoli svi proroci koji su proricali uništenje Hrama. Hram nije bio uništen u njihovo vrijeme, nego u moje’“ (Raši 1859, Tužaljke 3,1). Neki pak drugi tvrde da ova tužaljka odražava kolektivnu patnju židovskog naroda tijekom uništenja (Ibn Ezra 1859, Tužaljke 3,1). Govornik predstavlja židovski narod kao cjelinu. Midraševsko tumačenje „čovjeka“ identificira kao Joba: „Rabin Yehoshua ben Levi rekao je: ‘Ja sam čovjek – Ja sam Job, kao što je pisano: ‘Zar gdje čovjeka ima poput Joba koji porugu pije kao vodu’ (Job 34,7)’“ (Midraš Eicha Raba 1878, 3). Možemo pretpostaviti da se ovo tumačenje temelji na tome što se naziv ge'ever javlja četiri puta u ovom poglavlju, a to je čest epitet za Joba. Povrh toga, tom se zaključku možda došlo zbog tematskih paralela između Tužaljki 3 i Knjige o Jobu, dviju knjiga koje istražuju duboko trpljenje i potragu za božanskom pravdom.

Treće poglavlje Tužaljki stoji zasebno kao intimno i duhovno promišljanje o patnji za vrijeme nacionalne katastrofe. Zbog svoje osebujne strukture i fokusa na osobnim nevoljama ono može služiti kao bolno propitivanje božanske pravde i ljudske otpornosti. Bez obzira na to simbolizira li „čovjek“ Jeremiju, Joba ili kolektivno židovsko iskustvo, poglavlje nadilazi svoj povijesni kontekst i odjekuje univerzalnim pitanjima vjere, patnje i otkupljenja.

2.5. *Tužaljke, četvrto poglavlje*

Četvrta tužaljka bavi se opisima opsade i uništenja, po čemu je slična drugom poglavlju. Ovo poglavlje postupno navodi faze opsade i razaranja. Po svojoj književnoj strukturi ono je alfabetski akrostih koji sadrži 22 stiha.

U prvom dijelu (1-10) vidimo živopisan i izuzetno uznemirujući opis trpljenja zbog opsade Jeruzalema, kao i šokantan opis opće gladi u gradu. Posebice je upečatljiv opis djece i dojenčadi, koji su najranjiviji tijekom opsade: „Jezik dojenčeta za nepce se lijepi od žeđi. Djeca vape za kruhom, a nikog da im ga pruži“ (Tuž 4,4) te poslije: „Žene, tako nježne, kuhaše djecu svoju“ (Tuž 4,10). Lamentator radi dvostruku paralelu između bespoštednog postupanja roditelja prema djeci i ponašanja dviju životinja: šakala i noja. „Čak i šakali pružaju dojke i doje mla-

28 Nekoliko stihova u poglavlju (3,52-57) aludira na događaj Jeremijina zatočenja (Jer 37).

dunčad, ali kćeri naroda moga postaše okrutne kao nojevi u pustinji“ (Tuž 4,3). Čak i grabežljivac poput šakala pokazuje suosjećanje dojeći svoju mladunčad. Nasuprot tome, djeca Jeruzalema podvrgnuta su nemilosrdnom zanemarivanju jer je majčinsku brigu pobijedila želja za preživljavanjem. Usporedba s nojevima odražava ideju o njihovu navodnom okrutnom ponašanju prema mladuncima, koje ostavljaju u pustinji, što je metafora raspada društvene povezanosti u Izraelu.²⁹ Autor prelazi s patnje djece na gubitke među prvacima naroda: „Njezini izabranici (hebr. nazirejci³⁰ – što se odnosi na ljude plemenita roda) bijahu nekoć čišći od snijega, bjelji od mlijeka, od koralja rumenija bijahu im tijela, lice glatko k'o safir“ (Tuž 4,7).

U drugom dijelu (11-20) lamentator opisuje Jeruzalemovo poniženje koje se očituje u grijehu, gubitku političke autonomije i ponašanju njegovih neprijatelja. On uzrok uništenju nalazi u korupciji među vođama naroda: „Zbog grijeha svojih proroka, zbog bezakonja svećenikâ koji usred grada prolijevahu krv pravednikâ!“ (Tuž 4,13). Svećenici i lažni proroci optuženi su za moralnu iskvarenost i neizvršavanje svojih dužnosti. Umjesto da se pouzdaju u Boga, oslanjali su se na saveze sa susjednim narodima i to je pridonijelo njihovoj propasti. Na kraju ovoga dijela spominje se povijesni događaj – zatočenje jednoga kralja iz Davidove loze: „Naši gonitelji bijahu brži od orlova na nebu; u planini nas ganjahu, u pustinji dočekivahu u zasjedi. Naš životni dah, Gospodinov pomazanik, pade u njihove jame – on za koga govorasmo: ‘U sjeni njegovoj živjet ćemo među narodima’“ (Tuž 4,19-20). Identitet ovoga „Gospodinova pomazanika“ (משיח ה') predmet je rasprave. Talmudski izvori³¹ predlažu kralja Jošiju, a podršku za to nalaze u stihu: „I Jeremija je protužio za Jošijom. I svi pjevači i pjevačice spominju u tužbalicama Jošiju do danas; uveli su ih u običaj u Izraelu, i eno su zapisane u Tužbalicama“ (2 Ljet 35,25). Drugi tvrde da se radi o kralju Sidkiji, kojega su Babilonci zarobili i mučili.³²

U trećem i posljednjem dijelu (21-22) lamentator završava molitvom za božanskom osvetom nad kraljevstvom Edoma, koje se raduje zbog uništenja Jeruzalema i napastuje one koji bježe iz grada: „Raduj se i veseli se, Kćeri edomska, ti koja živiš u zemlji Usu: doći će i do tebe čaša, opit ćeš se i razgoliti. Tvoj grijeh je iskupljen, Kćeri sionska, neće te više u izgnanstvo voditi. Kaznit će opaćinu tvoju, Kćeri edomska, razotkriti grijehe tvoje“ (Tuž 4,21-22). Ovaj fenomen srdžbe prema narodima koji se raduju padu Izraela također se vidi u drugim biblijskim proro-

29 Vidi: Raši 1859, Tužaljke 4,3; vidi također: Klein 2017, Tužaljke 4,3.

30 Raši pojašnjava nazirejce: „Knezovi njezini, kao כָּהֵן וְנָזִיר (=kruna). No, osobno smatram da se radi o stvarnim nazirejcima, koji su imali dugu kosu i bili pristala izgleda, a prethodi im ‘mojeg naroda’“ (Raši 1859, Tužaljke 4,7). Ovaj je izraz u prijevodu Kršćanske sadašnjosti preveden kao „njeni mladići“.

31 *Babilonski Talmud* 1999, Taanit 22b; *Jeruzalemski Talmud* 1523, Šabat 16:1; vidi također Raši 1859, Tužaljke 4,20.

32 Vidi: 2 Kraljevima 25,4-6. Vidi također: *Midraš Lekah Tov - Pesikta Zutreta* 1880, 4:20.

čanstvima (Ob 1,12-13). Međutim, mjesto Edoma u ovom kontekstu predstavlja neke interpretativne izazove. U rabinskoj literaturi Edom se često poistovjećuje s Rimskim Carstvom.³³ Ipak, uništenje Prvog Hrama isključivo je vezano uz Babilon. Raši se pozabavio ovim očitim nesuglasjem predlažući da se Jeremijino proročanstvo u Tužaljka odnosilo na uništenje Drugoga Hrama, što je bilo djelo Rimljana (Raši 1859, Tužaljke 4,21). Također je moguće tvrditi da se Edom ovdje odnosi na povijesne Edomce – susjedno kraljevstvo koje se nalazilo na jugoistoku od kraljevstva Izraela tijekom razdoblja Prvog Hrama. To je kraljevstvo izdalo Jeruzalem tijekom toga razdoblja, što razaznajemo iz psalmistovih riječi: „Ne zaboravi, Gospodine, sinovima Edoma kako su u dan kobni Jeruzalemov vikali oni: ‘Rušite! Srušite ga do temelja!’“ (Ps 137,7). Dakle, povezanost s Edomom u ovom stihu nosi dvostruko ili simbolično značenje tako što premošćuje povijesni kontekst Prvog Hrama s kasnijim događajima koji se tiču Rima.

2.6. *Tužaljke, peto poglavlje*

Peto poglavlje Tužaljki, kojim knjiga završava, stubokom se razlikuje od prethodnih odlomaka i to na dva načina. Književna struktura: za razliku od ostalih poglavlja ovo poglavlje ne prati slijed alfabetskog akrostiha i ne počinje riječju „אֵיכָה“, što vrijedi i za treće poglavlje. Nadalje, stihovi su kratki. U svakom se nalaze samo po dvije nezavisne rečenice, što ovo poglavlje čini najkraćim u knjizi. Sadržaj i stil: poglavlje u potpunosti predstavlja zajedničku molitvu Bogu i izražava duboku žalost naroda. Po svojoj tematskoj srži i književnom obliku, koji podsjeća na klasične psalme prošnje, ovo bi se poglavlje lako moglo svrstati u Psalme.

Molitvu u petom poglavlju možemo podijeliti na tri dijela: Početni zaziv (1-14) – prošnja zajednice Bogu da vidi njihovu patnju i da ne ostane ravnodušan pred njom: „Spomeni se, Gospodine, što nas je snašlo, pogledaj, vidi sramotu našu!“ (Tuž 5,1). Tekst opisuje narod sveden na krajnje ranjivo stanje: siročad i udovice, čija su imanja opljačkali stranci i čiji su uvjeti života postali užasni. Drugi dio (15-18) iznosi tužaljku nad strašnim uništenjem Hrama, simbolički prikazanog kao kruna naroda: „Pala je kruna³⁴ s naše glave“ (Tuž 5,16). Žalost nad Sionom dirljivo je izražena: „Evo zašto nam srce boluje, evo zašto nam oči se zastiru: zato što gora sionska opustje i po njoj se šuljaju šakali“ (Tuž 5,17-18). Živu sliku još više pojačava fizička i duhovna bol zbog rušenja Hrama. Treći je dio (19-22) molitva za obnovu, prošnja Bogu da nikada ne zaboravi svoj narod i da im vrati slavu

33 *Babilonski Talmud* 1961, Gitin 57b; *Babilonski Talmud* 1961, Avoda Zara 10a-b; *Babilonski Talmud* 1999, Joma 10a; *Midraš Berešit Raba* 1878, Parašat Toledot, paragraf 67; *Midraš Pirkei DeRabi Eliezer* 1948, gl. 38; i *Midraš Kohelet Raba* 1878, paragraf 5.

34 Ibn Ezra tumači „krunu“ kao metaforu za Hram (Ibn Ezra 1859, Tužaljke 5,16). Ovo je na hrvatski prevedeno kao „vijenac“.

koju su prije imali. Ovoj prošnji prethodi potvrda Božje vječne vladavine: „Ali ti, Gospodine, ostaješ zauvijek, tvoj je prijesto od koljena do koljena“ (Tuž 5,19).

Lamentator priznaje vječnu narav Božje suverenosti stavljajući je u kontrast s vremenitim postojanjem Hrama. Ova razlika sugerira da odnos između Boga i Izraela nadilazi fizičku strukturu Hrama, što je tema čiji odjek nalazimo na drugim mjestima.³⁵ Ovo poglavlje sažeto izražava psihološku progresiju pripovijesti knjige i emocionalno putovanje onih koji su živjeli u vrijeme uništenja. Započinje sirovim prkosom i nijekanjem, veoma nalik Jobovu protestiranju protiv onoga što ga je zadesilo. Nakon toga slijedi proces prihvatanja i priznavanja božanske pravde, koji dolazi do vrhunca u trećem i četvrtom poglavlju. Peto poglavlje svojevrsan je zaključak jer je u potpunosti molitva prožeta nadom u otkupljenje i obnovu. U posljednjim stihovima nalazimo jednako zastupljenu nadu i realizam: mogućnost obnove, ali i dalje prisutan strah od odbacivanja: „Vrati nas k sebi, Gospodine, obratit ćemo se, obnovi dane naše kao što nekoć bijahu. Il' nas hoćeš sasvim zabaciti i na nas se beskrajno srditi?“ (Tuž 5,21-22). Stoga poglavlje odražava duboku složenost vremena poslije uništenja Hrama, spajajući očaj i trajnu težnju za pomirenjem i obnovom.

2.7. Jezična obilježja Knjige Tužaljki

Knjiga Tužaljki sadrži nekoliko jezičnih obilježja koja odražavaju narav biblijskog pjesništva. U nastavku slijedi kratak pregled nekih od njih:

2.7.1. Doprinos modernim hebrejskim izrazima

Mnogi idiomi i izrazi koji su danas u uobičajenoj upotrebi u modernom hebrejskom jeziku potječu iz Tužaljki. Ove su fraze opstale kroz mnoga stoljeća, što pokazuje dubok utjecaj ove knjige na hebrejski jezik.

- „יעִיב“ (*ja'iv*): izraz se javlja u stihu: „Kako oblakom zastrije Gospod u svom gnjevu“ (Tuž 2,1). Ova rijetka riječ izvedena je od „עֵב“ (‘av), u značenju ‘oblaka’, i znači ‘zamračiti’. To je primjer evokativnoga i jedinstvenog rječnika Tužaljki.
- „קֶרֶן“ (*keren*): ovaj naziv javlja se u stihu: „U rasplamtjelom gnjevu svojem razbi sav rog Izraelov“ (Tuž 2,3). Riječ קֶרֶן („rog“) književni je motiv izveden iz životinjskog carstva. U biblijskoj upotrebi rog često simbolizira snagu (Mih 4,13) ili čast (Ps 112,9).
- „נֶפֶלַח עֶטְרֶת רֹאשׁנוּ“ (*nafla 'aṭeret rošenu*): ovo se javlja u stihu: „Pala je kruna s naše glave“ (Tuž 5,16). Ovaj je frazem postao moderan način izražavanja dubokoga gubitka ili ožalošćenosti, a često se koristi u osmrtnicama.

35 Primjerice, vidi Jeremiju 3,16.

2.7.2. Utjecaj kasnobiblijskoga hebrejskog i aramejskog

Tekst u Tužaljnama odražava jezične pojave karakteristične za kasnobiblijski hebrejski, pod utjecajem aramejskog, koji je bio u govornoj upotrebi u to vrijeme. Neke od tih pojava su:

- nastavci u množini na „יִם“ umjesto na „י“, primjerice:
 - „כל שַׁעֲרֵיהָ שׁוּמְמִין“ („Sva su vrata razvaljena“, 1,4).
 - „גַּם תִּנִּין חֲלָצוּ שָׁד“ („Čak i šakali pružaju dojke“, 4,3). Ova zamjena, u skladu s aramejskom upotrebom, upućuje na promjenjivi lingvistički krajolik razdoblja nakon izgnanstva.
- upotreba „אֲנִי“ (*ani*) za zamjenicu u prvom licu umjesto „אֲנֹכִי“ (*anokhi*): Ova upotreba odražava aramejski „אָנָה“ (*'ana*). Primjeri uključuju:
 - „Za tim plačem“ (אֲנִי בֹכִיָּה *ani bokhiyah*, 1,16).
 - „Čuli su kako stenjem“ (נִאֲנַחָה אֲנִי *n'anakhah ani*, 1,21). Slični oblici javljaju se u 3,1 i 3,6, u čemu također vidimo odraz utjecaja aramejskog na biblijski hebrejski.

Knjiga Tužaljki također pokazuje druge utjecajne značajke, no to je izvan dosega i okvira ovog članka.³⁶

3. Židovsko gledište na problem patnje

Analiza Knjige Tužaljki otkriva bolne i uznemirujuće opise ljudske patnje, što sugerira da tekst ne nudi jednostavna objašnjenja. Teološko i egzistencijalno pitanje zašto postoji patnja u ovoj knjizi nalazi složen odgovor. S jedne strane Tužaljke izražavaju duboku vjeru u Božju pravdu: „Gospodin, on je pravedan“ (Tuž 1,18). Patnja je opisana kao rezultat ljudskoga grijeha, kao što je istaknuto u rečenici: „Teško sagriješi Jeruzalem“ (Tuž 1,8). Tekst podupire ideju da svijetom upravlja božanska pravda te da ljudska djela neizbježno imaju svoje posljedice. Ovo uvjerenje izraženo je u stihovima poput ovoga: „Dobrota Gospodinova nije nestala, milosrđe njegovo nije presušilo. Oni se obnavljaju svako jutro: tvoja je vjernost velika!“ (Tuž 3,22-23).

S druge strane patnja opisana u Tužaljnama također potječe od božanskoga gnjeva, koji je prikazan kao silan i neselektivan. Tekst opisuje Božji gnjev kao destruktivnu silu koja podjednako pogađa krive i nevine: „Pogledaj, Gospodine, i vidi kome si to učinio. Zar žene da jedu porod svoj, djecu što njišu u naručju? Zar moradoše biti poklani u svetišu Gospodnjem svećenici i proroci?“ (Tuž 2,20). Silina kazne čini se nerazmjernom jer pravednici pate zajedno s grešnicima. Posebice je dirljivo trpljenje djece i dojenčadi, koji podnose najveći teret nesreće iako

³⁶ Za daljnje istraživanje jezičnih obilježja u Tužaljnama, vidi: Kogut 1971, 213-219.

su sasvim nevini. Konačan izraz ove tragedije je glad zbog koje su roditelji primorani jesti vlastitu djecu.

Knjiga ne zazire od osjećaja nepravde koji je sastavan dio ljudske patnje. S ljudskoga gledišta uništenje i bol čine se okrutnima i neopravdanima. Ipak, Tužaljke ustraju na čuvanju koncepta božanske pravde, čak i kad je ona smrtnicima nedokučiva. To vodi do dubokoga teološkog paradoksa: s jedne strane čovječanstvo se drži uvjerenja da postoji moralan i pravedan Bog. S druge pak strane isti taj Bog shvaća se kao izvor patnje i zla. Mudraci rabinske tradicije hrvali su se s napetošću između patnje i božanske providnosti, pokušavajući pružiti okvire za razumijevanje.

Talmud istražuje poveznicu između djela osobe i kazne koju zbog njih prima. Budući da je posebno važan za našu raspravu, citirat ćemo sljedeći odlomak:

Rav Ami je rekao: Nema smrti bez grijeha i nema patnje bez krivice. Nema smrti bez grijeha, kao što je pisano: „Onaj koji zgriješi, taj će i umrijeti. Sin neće snositi grijeha očeva, ni otac grijeha sinovljega. Na pravedniku će biti pravda njegova, a na bezbožniku bezbožnost njegova“ (Ezekiel 18,20). Također, nema patnje bez krivice, kao što je pisano: „Šibom ću kazniti nedjelo njihovo, udarcima ljutim krivicu njihovu“ (Psalam 89,33). Službujući anđeli rekli su pred Svetim, Blagoslovljen bio: Gospodaru Svemira, zašto si kaznio Adama, prvog čovjeka, smrtnom kaznom? On im je odgovorio: Dao sam mu jednostavnu micvu³⁷, a on ju je prekršio. Oni su mu rekli: Nisu li Mojsije i Aron, koji su držali cijelu Toru u njezinoj punini, ipak umrli? (On) im reče: „Svima je ista kob, pravednomu kao i opakom, čistomu i nečistomu...“ (Izgleda da smrt ne ovisi o djelima osobe. Svi umiru?). On (Rav Ami) ustvrdio je u skladu s ovom tanom³⁸, kako se uči: Rabbi Shimon ben Elazar rekao je: čak su i Mojsije i Aron umrli zbog svojega grijeha, kao što je rečeno: „Potom će Gospodin Mojsiju i Aronu: Budući da se niste pouzdavali u me...“ (Brojevi 20,12). Da ste se pouzdavali u Me (i progovorili stijeni kako sam zapovjedio), ne bi još došlo vrijeme da napustite ovaj svijet (izgleda da su čak i Mojsije i Aron umrli zbog svojih grijeha). četvero (ljudi) je umrlo zbog (Adamova grijeha u pogledu) zmije, (zbog čega je smrt određena cijelom čovječanstvu iako su sami bili slobodni od grijeha). Oni su: Benjamin, sin Jakovljevi; Amram, Mojsijev otac; Jišaj, Davidov otac i Kileab, sin Davidov... Nauči iz toga da postoji smrt bez grijeha i da postoji patnja bez krivice (*Babilonski Talmud* 1999, Šabat 55a, 55b).

37 Micva – vjerska obveza, pobožno djelo; *tarjag micvot*: 613 micvot; naziv za 365 zabrana i 248 zapovijedi iz Tore, koje religiozan Židov mora držati; riječ *tarjag* izgovor je broja 613 napisan slovima hebrejskog alfabeta (tav=400, resh=200, yud=10, gimel=3). Jedan dio bavi se odnosom osobe s Bogom dok se drugi dio bavi odnosom osobe s ljudima. Obveza ispunjavanja micvota odnosi se na žene starije od 12 godina i jednog dana (*bat micva*) te na muškarce starije od 13 godina i jednog dana (*bar micva*) (Dadon 2009, 335).

38 Tana'im (aramijski: *tana'im*, jednina: *tana*) – „oni koji uče i ponavljaju što su naučili“; rabini iz razdoblja Mišne, budući da se za njihova vremena Tora još uvijek usmeno prenosila, morali su ju učiti napamet i ponavljati naglas jedni drugima. Vidi također: Dadon 2009, 512-515.

Talmud nedvosmisleno podrazumijeva da postoje pojedinci koji su umrli, a da nisu učinili nikakvo nedjelo. Prema zaključku Talmuda, moguće je da osoba koja nije počinila nikakva grijeha ipak podnese patnju i umre. Drugim riječima, ne mora nužno postojati izravna poveznica između nečijeg ponašanja i nedaća koje nju ili njega zadese. Zbog ovoga se postavlja pitanje kako to pomiriti s tvrdnjom u Propovjedniku: „Na zemlji nema pravednika koji, čineći dobro, ne bi nikad sagriješio“ (Prop 7,20).

*Tosafot*³⁹ predlaže da autor Propovjednika govori o većini ljudi. Većina ljudi zaista su grešnici, ali postoje iznimni slučajevi pravednika koji nemaju grijeha. U svojem pravnom kodeksu Majmonid (Majmonid 1974, Hilchot Berachot 2:8; Majmonid 1974, Hilchot Šabat 2:3)⁴⁰ presuđuje, u skladu s Talmudom, da se smrt može dogoditi bez grijeha, a patnja bez krivice. Međutim, u svojem filozofskom djelu *Guide for the Perplexed*, Majmonid zauzima naizgled suprotan stav:

Međutim, mi vjerujemo da se svim ovim ljudskim stvarima upravlja pravedno; daleko bilo od Boga da čini zlo, da kazni bilo koga osim ako je kazna potrebna i zaslužena. U Zakonu jasno piše da se sve čini u skladu s pravdom i da riječi naših Mudraca općenito izražavaju istu ideju. Oni jasno kažu: „Nema smrti bez grijeha, nema patnje bez prijestupa“ (*Babilonski Talmud* 1999, Šabat, 55a.). Također su rekli: „Čovjekove zasluge dodijeljene su mu istom mjerom koju sam koristi“ (*Mišna* 1987, Sota, 1:7). Ovo su riječi Mišne. Kad god imaju za to prigodu, naši Mudraci kažu da ideja Boga nužno podrazumijeva pravdu; da će On nagraditi najpobožnije za sva njihova čista i čestita djela iako im prorok nije dao nikakvu izravnu zapovijed; i da će On kazniti sva zla ljudska djela iako ih prorok nije zabranio, ako zdrav razum upozorava na njih, kao što su, primjerice, nepravda ili nasilje. Stoga naši Mudraci vele: „Bog ne lišava nijedno biće pune nagrade (za dobro djelo)“ (*Babilonski Talmud* 1961, Pesahim 118a, Baba Kama 38b) i opet: „Onaj tko kaže da Bog oprašta dio kazne, bit će teško kažnjen; On je strpljiv, ali će sigurno tražiti naplatu“ (*Babilonski Talmud* 1961, Baba Kama 50a, *Berešit Raba* 67:4)... Isto je načelo izraženo u svim izrekama naših Mudraca (Majmonid 2005, III:17, 311-312).

Proučavanjem ovih Majmonidovih izjava postaje jasno da njegov filozofski pogled na božansku providnost proturječi stavu predstavljen u njegovu halahičkom kodeksu. Vrijedi naglasiti da on to gleda detaljno i sustavno razrađuje u svojem filozofskom djelu, jasno dajući do znanja da se ne radi o pogrešci. Zašto onda u svojem filozofskom djelu tvrdi da je božanska pravda apsolutna, ne ostavljajući mjesta smrti bez grijeha ili patnji bez prijestupa?

Neki objašnjavaju da se, prema Majmonidu, filozofska i teološka pitanja nalaze izvan područja talmudskih halahičkih presuda. Stoga se zaključci Talmuda ne bi

39 Vidi: *Tosafot* Komentar na *Babilonski Talmud* 1999, Šabat 55b, paragraf „Arba'ah metu bee'tjo šel Nahaš“.

40 Slično je presudio Rabbi Josef Karo u svojem kodeksu *Šulhan Aruh*, Jore De'a 376:1.

smjeli smatrati obvezujućima u takvim pitanjima (HaMeiri 1974, Šabat 55a). Talmudski diskurs koji smo pregledali nije teološke ili filozofske naravi, nego se u potpunosti temelji na tumačenju biblijskih stihova i talmudskih izjava o načelu božanske providnosti. Prema tome, Majmonid se u svojem filozofskom djelu ne osjeća vezanim talmudskih položajem. Nahmanid, s druge strane, drukčije tumači talmudske zaključke. Po njegovu mišljenju, zaključak nije da nema pravde na svijetu, nego da ponekad smrt i patnja koji zadese neku osobu nisu rezultat njezinih postupaka, već su povezani uz djela njezinih predaka. Primjerice, čovječanstvo je kažnjeno smrtnošću zbog istočnoga grijeha Adama i Eve (Nahmanid 1963, 118).

Prevladavajući stav židovskih mislilaca u pogledu božanske providnosti, kako je predstavljena u biblijskim stihovima i rabinskoj literaturi, nedvosmislen je: božanska pravda apsolutna je i neupitna. Međutim, osobna i povijesna iskustva ponekad nas navode na propitivanja koja ljudski um nije sposoban razriješiti. Pristup Mudraca je da moramo vjerovati u Božju providnost čak i kada se stvarnost tome naizgled protivi. Bitno je shvatiti da sreća neke osobe ne upućuje na njezinu pravednost te da njezine patnje ne upućuju na njezinu zloću (Dadon 2009, 650-661). Ova dvojnost – priznavanje boli bez gubljenja nade – odražava rabinski pristup patnji, koji traži smisao i otkupljenje čak i usred velike tragedije. Dakle, židovski odgovor na patnju nije razrješivanje paradoksa, nego življenje u njemu. Valja nam potvrditi vjeru dok se istovremeno borimo s njezinom slojevitosti. Ova je poruka središnja tema Knjige o Jobu, ali je također vrlo relevantna za Knjigu Tužaljki.

Zaključak

Knjiga Tužaljki s jedne strane opisuje teške okolnosti tijekom uništenja, a s druge strane nam pokazuje kako se valja nositi, i teološki i psihološki, s posljedicama nacionalne katastrofe. Na Tužaljke se može gledati kao na vrstu drame u kojoj se više puta javlja nekoliko različitih govornika. U prvom redu tu su likovi lamentatora i žene, Kćeri sionske, koja predstavlja izgnane Jeruzalemce, naraštaj uništenja. Lamentator u Knjizi Tužaljki na jedinstven se način razlikuje od „biblijskog pripovjedača“ kojeg susrećemo u drugim knjigama. Tipičan biblijski pripovjedač uvijek ima uvid u sve detalje, ali sam nije dio pripovijesti, nego stoji izvan nje. Međutim, lamentator u Tužaljka duboko je uključen u priču. On osobno proživljava nedaće i patnju. Nečija reakcija na neočekivanu nesreću obično je odgovor sastavljen od niza reakcija. Te reakcije uključuju: šok, nijekanje, tišinu, oplakivanje, borbu ili prihvaćanje i pokoravanje nepravdi ili sudbini. Reakcija također može biti nada ili pad u bezdan očaja. U poglavlja knjige, a posebice u trećem poglavlju, nalazimo u lamentatoru niz reakcija. One su ponekad proturječne, što zapravo otkriva dubinu njegove boli. U svojem posljednjem odgovoru, kojim

završava molba za osvetom protiv neprijatelja koji su mu uništili dom i poharali zemlju, također vidimo dubinu njegove žalosti.

Na početku ovog članka naveli smo pregled pozadine pisanja Knjige Tužaljki, njezina imena, njezina autorstva i njezina mjesta u Hebrejskoj Bibliji. Potom smo analizirali knjigu s književnog stajališta, naglašavajući književni žanr tužaljki u biblijskoj poeziji kao i strukturni sastav knjige. U našem proučavanju istražili smo pet poglavlja knjige, ističući jedinstvena jezična, stilska i književna obilježja koja upućuju na, među ostalim, prijenos edukativne i didaktičke poruke čitatelju, koja ide mnogo dalje od spontanog izražavanja boli nad gubitkom, smrću i uništenjem. Knjiga Tužaljki sadrži duboka i racionalna promišljanja o razornim događajima uništenja, čija poruka nije samo emocionalne, već i intelektualne naravi. Osim toga, vidjeli smo da su razne jezične pojave u knjizi utjecale i na stari i na moderni hebrejski jezik. U završnom dijelu članka, s ciljem pomirenja ljudske percepcije nepravde s božanskom pravdom koja upravlja svijetom – što čini središnji motiv Knjige Tužaljki – ispitali smo rabinsku literaturu kako bismo razjasnili stav judaizma o pitanju patnje i nevolje u svijetu. Ova duboka ljudska patnja, koju je biblijski autor tako dirljivo predočio u Knjizi Tužaljki putem prikaza strahota uništenja Jeruzalema, potiče važna teološka pitanja. Unutar judaizma, božanska pravda i providnost zaista postoje u svijetu iako se tijekom povijesti ili pak u svojim životima susrećemo s izazovnim situacijama, koje naizgled stvaraju teološki paradoks. Sreća ili patnja bilo koje osobe ne služi kao dokaz njezine pravednosti ili opakosti.

Popis literature

- Avi-Yona, Mihael i Avraham Malamet, ur. 1959. *Pne Olam HaMikra*. Jerusalem: HaHevra habenleumit lehocaa Laor.
- Assis, Eliyahu. 2020. *Eicha: Miyeush LeTfila*. Alon Shvut: Tvunot.
- Babilonski Talmud*. 1999. Berahot, Šabat, Joma, Hagiga, Sanhedrin. Ur. Steinsaltz. Jerusalem: HaMahon HaIsraeli LePirsumim Talmudiyim.
- Babilonski Talmud*. 1961. Avoda Zara, Baba Kama, Baba Batra, Gitin, Pesachim, Sanhedrin, Sota. Bnei Brak: Machon Tevel.
- Babilonski Talmud*. 1999. Tosafot Komentar na Talmud. Ur. Steinsaltz. Jerusalem: HaMahon HaIsraeli LePirsumim Talmudiyim.
- Babilonski Talmud*. 1961. Tosafot Komentar na Talmud. Vilnius. Ur. Bnei Brak: Machon Tevel.
- Dadon, Kotel. 2009. *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*. Zagreb: Profil.
- Dadon, Kotel. 2020. „Židovski narod između iseljavanja i useljavanja“. *Crkva u svijetu* 55, br. 3: 395-428.

- Dadon, Kotel. 2025. „Književna i komparativna analiza pripovijesti o Amnonu i Tamari (2 Sam 13,1-22)“. *Nova Prisutnost* 23, br. 1: 37-59.
- HaLevi R. Aharon of Barcelona. 1999. *Sefer HaChinuch*. Jerusalem: Shay LaMora.
- HaMeiri, Rabbi Menachem ben Solomon. 1974. *Beit HaBechira*. Zikhron Zikhron Ya'aqov: ha-Makhon le-hotsa'at sefarim ye-khitve yad sheleyad haMerkaz lehinukh torani Zikhron Ya'aqov.
- Ibn Ezra, R. Abraham b. Meir. 1859. *Ibn Ezra Komentar*. Mikra'ot Gedolot. Jerusalem, Vienna: s. n.
- Jeruzalemski Talmud*. 1523. Venice: s. n.
- Kehati, Pinhas. 1987. *Mišna s komentaron*. Jerusalem: Eliner Library, Dept. for Torah Education and Culture in the Diaspora of the World Zionist Education.
- Karo, R. Josef. 1992. *Šulhan Aruh*. Jerusalem: Ketuvim.
- Klein, Rabbi Meir, Friedland Ben-Arza, Sarah and Rabbi Ben-Arza Yosef, ur. 2017. *HaTanakh HaMevoar jim Perush HaRav Adin Even-Israel Steinsaltz*. Jerusalem: Koren Publishers.
- Klein, Yaakov. 1999. *Olam HaTanakh*. Tel Aviv: Divrei HaYamim Press.
- Kogut, Simcha. 1971. „Leshona shel megilat Eichä“. *Leshonenu La'am* 22, br. 8: 213-219.
- Majmonid, R. Moshe ben Maimon. 2005. *More Nevuhim*. S arapskog na hebrejski preveo rabin Joseph Kapach. Reprint Vilnius, 1909. Jerusalem: Mossad Harav Kook.
- Majmonid. 1974. *Mišne Tora*. Reprint Warsaw 1881. Jerusalem: s. n.
- Midraš Berešit Raba*. 1878. Reprint Vilnius. Jerusalem: s. n.
- Midraš Eichä Raba*. 1878. Reprint izdanja iz Vilnusa. Jerusalem: s. n.
- Midraš Eichä Raba*. 1899. Ur. Buber. Vilnius: s. n.
- Midraš Kohelet Raba*. 1878. Reprint Vilnius. Jerusalem: s. n.
- Midraš Lekah Tov - Pesikta Zutreta*. 1880. Ur. Buber. Vilnius: ha-Almanah veha-ahim Reem.
- Midraš Pirkei DeRabi Eliezer*. 1948. Ur. Higger. New York: s. n.
- Midraš Rut Zuta*. 1894. Ur. Buber. Berlin: s. n.
- Midraš Sifra*. 1862. Ur. Weiss. Vilnius: s. n.
- Midraš Vajikra Raba*. 1993. Ur. Margalioth. New York: Jewish Theological Seminary.

- Nahmanid. 1963. *Kitvei Haramban*, (Torat HaAdam, Shaar HaGemul). Ur. Bernard Chavel. Jerusalem: Mosad HaRav Kuk.
- Raši, Shelomo Jitzchaki, R. 1859. *Raši Komentar*. Mikra'ot Gedolot. Jerusalem, Vienna: s. n.
- Samet, Nili. 2012. „The Laments of Sumerian Cities and the Book of Lamentations: Toward a Comparative Theological Study (Heb)“. *Yearbook for Biblical and Ancient Near Eastern Studies* 21: 95-110.
- Teractate Soferim*. 1930-1937. Ur. Higger. New York: s. n.
- Zakovitch, Yair, and Shinan, Avigdor. 2017. *Megilat Eicha: Perush Israeli Chadash: HaMegilah uReshameha beAron HaSfarim Hayehudi LeDorotav*. Rishon LeZion: Miskal (Yedioth Sfarim).

Kotel Dadon

The Poetry of Suffering in Lamentations: A Literary Analysis

Abstract

The Book of Lamentations is significant in Jewish culture, extending far beyond its religious dimensions, because it reflects the recurring disasters and tragic events that have shaped the Jewish national experience throughout history. In this article, the author offers an in-depth literary and theological analysis of the Book of Lamentations, emphasizing its significance within Jewish culture and religious tradition. The book is investigated not merely as an expression of grief over the traumatic destruction of Jerusalem and the First Temple in the 6th century BCE, but also as a structured poetic work that delivers educational, didactic, and moral messages. The article is divided into three main parts. The first part provides a general and concise introduction assisting the reader in understanding various aspects of the book, including its historical background, the origin of its title, the tradition of its composition, and its placement within the canon of the Hebrew Bible. The second and core part of the article dissects the book's structure, literary genre, and the thematic organization of its five chapters. It highlights the unique linguistic features of Lamentations and their impact on Hebrew language and literature, both ancient and modern. The final section addresses the theological paradox of faith in a just God amidst suffering and injustice, a central motif in the Book of Lamentations. The author examines the pathways of rabbinic literature to gain insight into Judaism's perspective on the question of suffering and affliction

in the world. This analysis includes excerpts of rabbinic texts, bridging classical Jewish thought with contemporary discussions. The article integrates literary and theological insights, offering a nuanced understanding of Lamentations as a cultural, historical, and religious artifact.

Razvoj i djelovanje Kristove crkve braće u Zagrebu

Iva Đaković

ORCID: 0009-0006-6632-2506

Evangeosko teološko veleučilište, Osijek

idjakovic@bizg.hr

UDK: 279.228(497.521.2)

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

<https://doi.org/10.32862/k1.19.2.4>

Sažetak

Kristova crkva braće u Zagrebu od svog osnutka 1946. godine pa do početka sedamdesetih bila je jedna od najvećih i najaktivnijih zajednica na području Hrvatske. Smještena u samom centru u blizini glavnog zagrebačkog trga u Gajevoj 9a, brojila je oko stotinjak članova. Članovi crkve bili su aktivni u evangelizaciji, najviše putem dijeljenja traktata, osobnim svjedočenjem i obilaženjem okolnih mjesta, unatoč ograničenjima ondašnjeg režima. Dva puta godišnje održavale su se konferencije na kojima su se okupljale sve bratske zajednice iz bivše Jugoslavije. Crkvu su posjećivali poznati inozemni propovjednici poput Bakhta Singa i Rogera T. Fostera. Posjete raznih inozemnih misionara, posebice iz Švicarske i Engleske, kasnije i Njemačke, otvorilo je već tijekom šezdesetih godina nove mogućnosti, posebice mladima, za sudjelovanje u kršćanskim događanjima i izvan zemlje. Uz putovanja i konferencije redovito su se organizirali izleti za mlade te kampovi u Gorskom kotaru, blizu Lokvarskog jezera, ali i odlasci u Englesku, što je sve ostavilo veliki pečat na životima mladih. Izdavaštvo je zauzimalo bitno mjesto u evangelizaciji te ohrabrivanju, učeništvu i podizanju vjernika. Dr. Branko Đaković, jedan od starješina Kristove crkve braće u Zagrebu, iza sebe je ostavio značajan broj prijevoda kršćanske literature, a njegovo najveće prevoditeljsko djelo predstavlja prijevod cjelokupnog Svetog pisma. Također, njegov Biblijski rječnik prvi je biblijski protestantski rječnik na području tadašnje Jugoslavije, a njegovi su biblijski prijevodi prvi standardni protestantski prijevodi na području Hrvatske. U prvom djelu donosi se pregled nastanka bratskih crkava u Europi, kako se taj pokret proširio na područje bivše

Jugoslavije te nastanak i razvoj Kristove crkve braće u Zagrebu. Drugi dio govori o organizacijskoj strukturi Kristove crkve braće u Zagrebu, a u trećem dijelu razmatra se njezin rad, djelovanje i izdavaštvo. Od izdavaštva, malo поближе se govori o Bratskom vjesniku, biblijskim prijevodima te nastanku Biblijskog rječnika. Također se donosi životopis starješine Branka Đakovića i još nekih važnih osoba za život zajednice.

Ključne riječi: *Kristova crkva braće u Zagrebu, bratski pokret, Bratski vjesnik, Biblija, Branko Đaković*

Uvod

Kristova crkva braće bila je jedna od najaktivnijih i najvećih evangeoskih zajednica sredinom 20. st. u Zagrebu. Povijest i djelovanje Kristove crkve u Zagrebu do sada nije opsežnije istražena i zapisana, osim u nekoliko zapisa u sljedećim izdanjima: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, Frid, Zlatko, ur. (1970.), *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj*, S. Jambrek (2003.), *Ekumenska trilogija*, J. Kolarić (2005.) i *Vjerske zajednice u Hrvatskoj*, Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov, ur. (2008.). Također, što se tiče izdavaštva, o biblijskim prijevodima Branka Đakovića prilično je opsežno pisao Ruben Knežević u svojoj knjizi *Hrvatski bezimpramturni biblijski prijevodi* (2019.), dotaknuvši djelomično i denominacijske značajke, ali ne i cjelokupno izdavaštvo i djelatnost crkve.

Cilj je ovog članka upoznati javnost s djelatnošću i razvojem Kristove crkve braće u Zagrebu te istražiti tijek nastanka nekih od značajnih knjižnih izdanja. Ključna je osoba u njezinom izdavaštvu Branko Đaković, a među izdanjima ističu se prijevod Biblije, kao jedan od prvih cjelovitih prijevoda na hrvatski jezik, te *Biblijski rječnik*, kao jedan od prvih rječnika te vrste izdanih na hrvatskom jeziku. Činjenica je da ne postoje konkretni zapisi te nisu napravljena sustavna istraživanja o djelovanju i izdavaštvu ove zajednice. Ipak, većina je izdanja te zajednice sačuvana te još postoje živi svjedoci, posebice članovi zajednice, koji su sudjelovali u njenim zbivanjima od samih početaka.

U prvom djelu donosi se pregled nastanka bratskih crkava u Europi, širenja tog pokreta na području bivše Jugoslavije te osnutka i razvoja Kristove crkve braće u Zagrebu. Drugi dio govori o organizacijskoj strukturi Kristove crkve braće u Zagrebu, a u trećem dijelu razmatra se njezin rad, djelovanje i izdavaštvo. Od izdavaštva, malo поближе se govori o *Bratskom vjesniku*, biblijskim prijevodima te nastanku *Biblijskog rječnika*. Također se donosi životopis starješine Branka Đakovića i još nekih važnih osoba za život zajednice. U zaključku se donosi osvrt na provedeno istraživanje, uključujući prepreke izazove i stečene spoznaje, kao i sveukupni utjecaj te ostavštinu koju je Kristova crkva braće u Zagrebu imala i ostavila na ovom području.

1. Povijesni pregled Kristove crkve braće

1.1. Počeci i širenje pokreta u Irskoj i Engleskoj

U 19. st. pokrenuo se novi val probuđenja i reforme crkve na području Velike Britanije.¹ Nakon religioznog zahlađenja unutar formalnih zajednica ponovno se javlja ideja o Crkvi kao „tijelu Kristovom“ vođenom Duhom Svetim. Između 1812. i 1825. godine na temu vraćanja zemlje Izraelu i ponovnog Kristova dolaska izlazi nekoliko knjiga koje su bile vrlo čitane u kršćanskim krugovima. Time se pokrenula tema potrebe da Crkva bude spremna kao „Njegova zaručnica“, čista i neokaljana od svijeta. Na temu tisućljetnog kraljevstva i drugog Kristova dolaska počinju se organizirati redoviti sastanci na kojima se počinje sve više razmatrati pitanje: „Što to čovjek naziva Crkvom i kako bi ona zapravo trebala izgledati prema novozavjetnim zapisima?“ Takve skupove pohađaju i braća, iako oni tada još nisu postojali kao skupina. Prema A. Milleru sve je krenulo u Dublinu, gdje su se nakon puno razmatranja Pisma i molitve godine 1827. – 1828. četvorica braće počela okupljati kako bi u nedjeljno jutro „lomili kruh“ vjerujući da je Gospod s njima. To su bili: John Nelson Darby, Edward Cronin, John Gifford Bellett i Francis Hutchinson (My Bretheren. s. a.). Oni su se nakon pomnog razmatranja i uspoređivanja zapisa u Svetom pismu odlučili odvojiti od dotadašnjeg crkvenog sistema, koji se po njihovom mišljenju nije poklapao s novozavjetnim primjerom. Tako su se počeli nalaziti samo u ime Gospodina Isusa, pozivajući prisutnost i vodstvo Duha Svetoga (Miller 1992, 11-12).

Uskoro im se pridružuje sve veći broj vjernika koji su bili žedni Duha Svetoga i kršćanskog zajedništva, a što nisu nalazili u svojim matičnim denominacijama. Okupljali su se i tražili da ih Gospod prosvijetli i usmjeri. Uskoro su 1828. godine izdali svoj prvi traktat pod naslovom *Priroda i jedinstvo Kristove crkve* koji je napisao Darby (Miller 1992, 17). Taj je traktat sadržavao osnove njihovog vjerovanja i djelovanja temeljenih na Božjoj riječi te je bio informativnog karaktera, a ne poput kreda.² Tih načela braća se drže još i danas. Spomenuti traktat imao je veliki odjek te su mnogi nezadovoljni „suhim“ stanjem napuštali svoje crkve kako bi se pridružili braći. Uskoro je uslijedilo još traktata i knjiga, a evanđelje se žarko

1 Kao glavni izvor informacija o povijesnom razvitku pokreta braće korištena je knjiga: Andrew Miller, *The Bretheren: Commonly so-called, a brief sketch*. A. Miller (1810. – 1883.) bio je priznati član pokreta braće koji je napisao nekoliko vrijednih radova na temu povijesti Crkve. Također je surađivao s C. H. Machintoshom i poticao njegov rad te napisao uvodnu riječ u njegovom poznatom serijalu biblijskih komentara *Notes on Genesis, Exodus, etc.* Prije nego se priključio bratskom pokretu, Miller je volontirao kao pastor u jednoj baptističkoj crkvi u Londonu. Nakon što se odazvao pozivu na jednu od večeri Biblijskog čitanja (*Bible readings*) nastavio je svaki tjedan dolaziti na ova čitanja, oduševljen istinama koje je na tim okupljanjima otkrivao u Božjoj riječi. Tako se uskoro priključio braći, postavši jedan od žarkih Božjih evangelista.

2 Kreda (lat. *credo*: 'vjerujem'), uvjerenje, načelo; u kršćanstvu (Hrvatska enciklopedija 2021).

propovijedalo u svoj snazi. Mnogi su smatrali da će, zbog neimanja ikakve organizirane strukture ni vidljivog jedinstva, pokret brzo utihnuti, no on se nastavio sve više širiti.

Prvotno su se pripadnici tog pokreta sastajali po kućama, a 1830. godine prvi su put unajmili javni prostor za svoje sastanke nedjeljnog lomljenja kruha. Mnogi su u tom prostoru, bez ikakvih crkvenih obilježja, po prvi puta doživjeli svu snagu i svježinu Božje riječi. Ostali sastanci proučavanja Riječi održavali su se u manjim skupinama po domovima vjernika. Od svojih ranih početaka pa do danas nastavili su s praksom tzv. *reading meetings* („sastanci čitanja“), što je bio njihov osnovni način poučavanja, karakterističan za bratski pokret. U to su vrijeme takvi sastanci bili poznati po jednostavnosti, predanosti i jedinstvu vjernika okupljenih oko Krista kao jedinog središta, i Duha Svetog kao jedinog učitelja (Miller 1992, 63).

U gradiću Plymouthu, u pokrajini Devon na jugozapadu Engleske, započeli su se okupljati vjernici koji su se odvojili od svojih formalnih denominacija kako bi se sastajali po kućama. Bili su prepoznatljivi po tome što su često žarko propovijedali na javnim mjestima. S obzirom na to da nisu pripadali ni jednoj formalnoj denominaciji prozvani su plymouthska braća (Miller 1992, 62). Njih je karakterizirala jednostavnost i skromnost u izgledu i oblačenju, a svoju imovinu, namještaj i nakit ova su braća prodavala kako bi zarađena novčana sredstva dali potrebitima ili đakonima. Odvajali su se od svega što su smatrali svjetovnim kako bi čekali na Gospodnji ponovni dolazak (Miller 1992, 65).

U Bristolu, engleskom gradiću koji se nalazi na jugozapadu Engleske, formirala se skupina vjernika u crkvenoj kapelici zvanoj Bethesda. U toj kapelici već se okupljala baptistička zajednica, a nekoliko godina prije 1848. godine cijela je kongregacija prešla na stranu pokreta braće (Miller 1992, 83). Neki od pripadnika braće smatrali su to pogrešnim, uključujući C. H. Mackintosha, koji je izjavio da ne postoji „korporativna savjest“, već samo individualna odluka pojedinca pred Bogom (Miller 1992, 84).

Uskoro su problemi koji su opteretili zajednicu u Plymouthu počeli utjecati na zajednicu u Bethesdi, što je naposljetku rezultiralo raskolom u pokretu. Sve je započelo tako da se među plymouthskom braćom odvojila jedna skupina, pod vodstvom stanovitog gospodina Newtona koji je među ostalim počeo poučavati neka heretična učenja. Traktati s njegovim učenjem brzo su se proširili regijom i izazvali niz različitih reakcija. Bilo je to oko 1848. godine kada se među braćom u Bethesdi postavilo pitanje: „Kako se odnositi prema ostaloj braći koja su prihvatila dotična heretična učenja te je li prihvatljivo primiti ih u zajedništvo ‘lomljenja kruha’?“ Po tom pitanju crkva se podijelila te je uskoro došlo do podjele na dvije skupine: neutralna braća i ekskluzivna braća (ili kasnije samo braća) (Miller 1992, 79-81). Pitanje koje se postavilo bilo je zapravo ekleziološko: Jesu li braća okupljena na osnovi jedinstva crkve ili samo kao neovisna kongregacija? (Miller 1992, 86). Bethesda je prihvatila princip „neovisnosti“, a oni ostali koji su

prihvatili princip „jednog tijela“ postali su im opozicija. Ubrzo su, slijedeći primjer Bethesde, i ostale bratske zajednice u zemlji održale slične sastanke te zauzele jednu od strana. Na kraju je došlo do toga da su ekskluzivna braća prihvatila na sastanku braću iz Plymoutha koja su imala kriva učenja, a nisu prihvatili vrlo pobožnu braću iz Bethesde (Miller 1992, 90-91).

Novi moto neutralne braće bio je „Krv Janjetova je jedinstvo svetih“³, a discipliniranje treba doći kasnije. Stoga su svakoga tko je vjerovao da je dijete Božje i opran Kristovom krvi primili u svoje zajedništvo „lomljenja kruha“, dok su ostala, zatvorenija braća smatrala: Krv je temelj mira, a ne jedinstva, te postoje mnogi koji su oprani Kristovom krvi, ali zbog svojih zlih djela nisu dostojni sjediti za Božjim stolom. Neutralnu su braću zbog njihove otvorenosti da prime ljude za „Gospodnji stol“ još nazivali i otvorena braća (Miller 1992, 97). Poslije su otvorena braća obično ulazila u bratstva s drugim denominacijama dok su druga braća često bila napadana od strane ostalih denominacija, pogotovo zato što su gubili svoje „članove“ i to, kako A. Miller smatra, obično one najduhovnije i najintelektualnije (Miller 1992, 98). Obje novonastale struje u bratskom pokretu nastavile su biti poznate po svom žarkom evangeliziranju te pisanju knjiga o određenim biblijskim temama i dijeljenju traktata. Tako su mnogi kršćani koji su osjećali duhovno mrtvilo u svojim crkvama posezali za njihovom literaturom te napuštali svoje zajednice kako bi se pridružili braći (Miller 1992, 98-99).

1.2. Širenje pokreta braće na području bivše Jugoslavije

Englez F. A. Tatford (1901. – 1986.), pripadnik tzv. plymouthske braće, napisao je više od sedamdeset knjiga (većinom biblijske komentare) (Rainey s. a.), a jedno poglavlje svoje knjige *Red Glow over Eastern Europe* objavljene 1986. posvećuje pregledu širenja bratskog pokreta među Južnim Slavenima, prvenstveno pišući o djelovanju misionara na tom području kroz širenje evanđelja i humanitarni rad (Tatford 1986, 240-254). Tatford je i sam obilazio mnoge zemlje, često uključujući one teško dostupne, gdje je podučavao Bibliju te je također posjetio i braću u Jugoslaviji. Prema njegovim zapisima, prva skupština braće (Tatford navodi samo *an assembly* tj. skupština) u Jugoslaviji osnovana je 1900. godine u Bačkom Petrovcu, Srbija, na području s većinski nastanjenim Slovacima. Tome je prethodilo djelovanje misionara (Tatford 1986, 245), a to su bili: Jan (ili John) Siracky i braćni par Butcher (Kate i Frederick). U okolici Petrovca koji je brojio oko 12.000 stanovnika bilo je preko 50.000 Slovaka. Njima je već od 1875. godine bilo propovijedano evanđelje i krštenje vjernika. Među njima nekoliko godina djeluje Jan Siracky kojemu se na prijelazu stoljeća pridružuje i misijski par Butcher. To je

3 Autorov prijevod eng. naslova *The blood of the Lamb is the union of the saints*. Vidi Miller 1992, 96.

rezultiralo osnivanjem prve jugoslavenske skupštine, kako navodi Tatford. Brat J. Siracky radio je na širenju evanđelja te je prevodio kršćanske traktate na slovački, jer je tada bilo jako malo dostupne kršćanske literature na tom području. Godine 1923. odlazi u Ameriku, gdje 1927. prima priznanje za svoj rad na području istočne Europe (Tatford 1986, 245). „Pred Drugi svjetski rat zajednica je imala oko 15 crkvenih općina u Vojvodini, sjevernoj Srbiji te manje skupine vjernika u Hrvatskoj“ (Kolarić 2005, 630).

Sljedeći misionari koje Tatford navodi kao one koji su nastavili posjećivati to područje bili su James Lees, Franz J. Kresina i Michael Sadlon, braća iz Češke, te mnogi Britanci kao što su: Martin W. Baker, Jacob Schneidrook, H. J. Humphries, S. R. Hopkins i William E. Grünbaum. Nakon Bačkog Petrovca osniva se druga zajednica ili „skupština“ u obližnjem mjestu Kisač u čemu je pripomogao Franz Kresina, koji također posjećuje Beograd, Novi Sad i Zagreb. Zajednica u Bačkom Petrovcu narasla je osamdesetih godina dvadesetog stoljeća na tristo vjernika pod vodstvom Samuela Ribara, a kasnije njegovog sina Samuela Juniora (Tatford 1986, 249).

Englez James W. Wiles i njegova supruga Louse D. gotovo su sedam godina imali na srcu balkanske zemlje te napokon 1913. godine dolaze iz Birminghama u Beograd. James, koji je bio radio na Birminghamskoj jezičnoj školi kralja Edwarda (*King Edward Grammar School*), zapošljava se kao profesor engleskog jezika na Beogradskom sveučilištu, a zatim početkom Prvog svjetskog rata kao prevoditelj i tajnik Crvenog križa, što mu je omogućilo da se slobodno kreće među zarobljenicima i ranjenima, kojima je podijelio na tisuće Biblija. Također, pomaže da se tristo srpskih dječaka iz ratnog područja premjesti na sigurno, u sveučilišta Oxford i Cambridge, gdje su svakodnevno bili izloženi kršćanskom učenju. Bračni par Wiles proputovao je tisuće kilometara obilazeći zemlje na Balkanu, uključujući i Hrvatsku, pomažući u humanitarnom radu i dijeljenju Božje Riječi. Nadalje, Englezi J. Gaskin i E. Collins te W. Dudgeon dolaze pomoći s radom u bolnicama u Skopju, Sjeverna Makedonija, Max Springer djeluje na širenju evanđelja u Hrvatskoj, a James Lees u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji (Tatford 1986, 249-252).

Godine 1930. brat srpskog porijekla Mojsović dolazi iz Čehoslovačke u Novi Sad gdje započinje rad nekoliko zajednica te izdaje kršćanski časopis na srpskom jeziku, koji izlazi sve do Drugog svjetskog rata. U Novom se Sadu 1937. održava i prva Jugoslavenska konferencija bratskih zajednica na koju dolaze braća iz tog područja, uključujući i neke posjetitelje iz Velike Britanije. Za vrijeme Drugog svjetskog rata otvaraju se još neke zajednice u Srbiji, blizu rumunjske granice i južno od Save. Godine 1950., zahvaljujući djelovanju dviju sestara pristiglih iz Italije, započinje s radom zajednica na hrvatskoj obali u Opatiji. U toj zajednici jedna Mađarica pripomaže da se pokrene i zajednica u njenom rodnom gradu Subotici u Srbiji, koja do 1986. broji oko pedeset članova (Tatford 1986, 253). Opatijska zajednica premješta se u Rijeku, gdje brzo raste te 1966. pronalaze veći prostor

i broje već oko sto članova. U Rijeci se održavaju brojne bratske konferencije, a 1977. među ostalima govori i F. A. Tatford. S obzirom na to da je Rijeka turističko mjesto, mnogi su u toj zajednici čuli evanđelje i prenosili ga dalje, kao npr. jedna novoobraćena makedonska obitelj koja povratkom u svoje mjesto Bitolu nastavlja svjedočiti i djelovati. Također se pokreće zajednica u Splitu te 1946. godine službeno i u Zagrebu o čemu će više biti govora kasnije u ovome radu.

Pokret se brzo širio, čemu pripomažu posjeti i pomoć braće iz Velike Britanije i ostalih zapadnih zemalja, tako da prije Drugog svjetskog rata postoji oko petnaest mjesnih zajednica u Vojvodini, u sjevernoj Srbiji, a pokret se već širi i po Hrvatskoj (Ceranić 1970, 41). Do 1970. god. zabilježeno je postojanje 24 zajednice na području Jugoslavije (2 u Sloveniji, 5 u Hrvatskoj i 17 u Srbiji). U to vrijeme već izlaze dva vjerska dvomjesečnika: *Vječni život* na slovačkom u Bačkom Petrovcu (urednik Jan Majerski) i *Bratski vjesnik* u Zagrebu (urednik Marija Berković), oba lista u nakladi od tisuću primjeraka (Ceranić 1970, 42). U Hrvatskoj u to vrijeme djeluju zajednice u šest mjesta: Zagreb, Rijeka, Split, Duga Resa, Banova Jaruga i Ludina (Jambrek, 2003, 166). Prema Tatfordu do 1986. godine zabilježeno je oko pedeset zajednica na području Jugoslavije, uključujući manje skupine do onih sa sto do dvjesto članova, dok zajednica u Zagrebu, u Gajevoj ulici, broji oko sto članova (Tatford 1986, 253).

1.3. Nastanak i razvoj Kristove crkve braće u Zagrebu

Kristova crkva slobodne braće u Zagrebu osnovana je 3. studenog 1946. kada se okupila osnivačka skupina koja je jednodušno donijela odluku: „Oblikuje se samostalna Crkvena općina, koja ulazi u najtješnju suradnju s radom Kristove Crkve Slobodne Braće, čiji duh i nauk ionako već gotovo u cijelosti posjedujemo. Gabrijel Jonke je od Boga postavljeni odgovorni starješina i propovjednik“ (Krštenje od 1946.). U crkvenom se zapisniku navode imena devet članova osnivača: Gabrijel Jonke, Jelena Jonke (Gabrijelova majka), Vaclav i Martha Hansal, Milka Peharda, Branko Đaković, Dragica Božičković, Olga Škaberna i Nada Vacek. Kao pristalice osnivača navedeni su: Ema Đaković (majka Branka Đ.), Ivana Jonke, Anđelka i Barica Lukavečki, Biserka Marić, Darinka Horvat i Slavica Lukić. Službenom osnutku crkve prethodio je odlazak Gabrijela Jonkea u Novi Sad na razgovor s tadašnjim predsjednikom Glavnog starješinstva Crkve braće u Jugoslaviji, bratom P. K. Mojsovićem. Također, osnutku nove crkve prethodio je razgovor sa starješinama Baptističke crkvene općine u Zagrebu. U crkvenom zapisniku stoji sljedeće:

Gabrijel Jonke referira o svom putu u Novi Sad i razgovorima vođenim s predsjednikom Glavnog starješinstva Crkve Braće u Jugoslaviji, bratom P. K. Mojsovićem. Nadalje izvještava o razgovorima sa starješinama baptističke Crkvene općine u Zagrebu, koji nisu nikako htjeli pristati da se dosadašnji rad

u Ulici Crvene armije 38/IV⁴ prizna kao samostalna crkvena općina temeljena u svemu na slobodnim i jednostavnim principima Novoga Zavjeta, koji pristanak je bio na predašnjem dogovoru ovdje skupljenih vjernika postavljen kao uvjet za ostanak u sklopu Bapt. Crkava (Krštenje od 1946.).

Crkva se zatim na nahođenje Petra Mojsovića prijavila tadašnjim vlastima kako bi dobila njihovo puno priznanje i zaštitu.⁵ U vezi s tim donosi se sljedeći zaključak: „Zaključuje se: 1) Da se među braćom i sestrama i prijateljima stalno širi pored duhovnih spoznaja – svijest o potrebi ne samo pokoravanja vlastima, već i pune lojalnosti i suradnje sa našim narodnom vlasti. 2) Bratu Gabrijelu Jonkeu se povjerava da sastavi i preda prijavu o Crkvi i sastancima“ (Krštenje od 1946.).

Prema zapisniku prvo krštenje u crkvi održalo se 1947. godine, kada se krstilo osam vjernika (krštenike je pripremio i preporučio Gabrijel Jonke, a krstio ih je Petar Mojsović).⁶ Od svojih početaka crkva je vodila zapisnik, naslova „Krštenje od 1946.“, u kojem je popis krštenih od 1946. do 1960. U tom zapisniku također su zabilježeni sastanci na kojima su donesene neke bitne odluke oko osnutka crkve te zapisnici pojedinih vjenčanja. Kao zapisničar se navodi Gabrijel Jonke, a 1953. i Branko Đaković. Krštenja je prvo obavljao Petar Mojsović, a od lipnja 1949. godine ta je služba bila povjerena Gabrijelu Jonkeu. Godine 1958. spominje se da je Branko Đaković dva puta predvodio krštenja. U dokumentu se od vjenčanja navodi vjenčanje Branka Đakovića i Hilde Punk 13. 11. 1949. te vjenčanje Gabrijela Jonkea i Nade Emilije Vacek 11. 12. 1949.⁷ Prema crkvenom zapisniku može se vidjeti da se od službenih početaka crkve krajem 1946. do srpnja 1951., tj. u razdoblju od pet godina, krstilo 63 vjernika. Krštenja su obavljena u Zagrebu, ali po zapisniku se vidi da je tu bilo i nekoliko krštenika i iz drugih mjesta i gradova. Navodi se nekoliko vjernika iz zajednice u Opatiji i Duhova kod Uljanika, dvoje iz Ludine kod Kutine te pojedinci iz Bjelovara, Đakova i Maribora.⁸ U to vrijeme, negdje u razdoblju od 1946. do 1951., crkva se nalazila u stanu obitelji Jonke u kojem je živjela Jelena Jonke, tada udovica, sa sinom Gabrijelom i kćeri Hanom, koja je tu živjela s mužem Borisom Gajerom i dvoje djece, a nakon vjenčanja 1949. pridružila im se i Nada Vacek, Gabrijelova žena (Jonke 2017). Iz želje za više duhovne hrane i zajedništva, nekolicina vjernika se s istim žarom započela oku-

4 Ulica Crvene armije 38/IV tj. danas Nodilova 2, Zagreb. Tada je u tom stanu živjela obitelj Jonke, a danas obitelj Đaković.

5 U crkvenom zapisniku navedeno je da Petar Mojsović izjavljuje sljedeće: „Upozorava na potrebu nove prijave naše Crkve i naših sastanaka u Zagrebu kod narodnih vlasti, i to kod Komisije za vjerske poslove pri Predsjedništvu Vlade NR Srpske, koja je nadležna za nas.“

6 Krstili su se: Ema Đaković, Milena Šešić, Ivana Jonke, Magdalena Morlok, Anđela Lukavečki, Štefica Štulić iz Ludine, Slavica Lukić iz Sredana, Velika Tomović iz Maribora.

7 Prema zapisniku vidljivo je da su se vjenčanja održala prvo u matičnom uredu, a zatim se u prostorijama crkve molilo za Božji blagoslov i vodstvo nad vjenčanim parom te se govorilo o značenju braka, dok su mladenci dali obećanja na vjernost Božjim propisima.

8 Kasnijih godina tu su kršteni i neki vjernici iz Karlovca, Sesveta, Duge Rese itd.

pljati u istom prostoru, a inicijator je bila majka Jelena, čiju je inicijativu kasnije preuzeo njezin sin Gabrijel. U tom su se stanu sastanci prvo održavali nedjeljom popodne, jer su prvotno neki od njih sudjelovali na bogoslužjima u Baptističkoj crkvi u Radićevoj ulici, gdje je Gabrijel i povremeno propovijedao. Zanimljivo je da su Gabrijel Jonke i Nada Vacek, koja mu je kasnije postala supruga, pohađali Baptističku crkvu u Radićevoj ulici. Nadin je otac bio Vinko Vacek, propovjednik u toj crkvi, a ona se obratila 1945. godine kada je u njoj jedno popodne Gabrijel Jonke propovijedao (Jonke 2017). Kako je grupa rasla, došlo je do toga da se htjela formirati kao samostalna crkvena zajednica unutar Baptističke crkve, ali s obzirom na to da im je taj zahtjev bio odbijen došlo je do spajanja te grupe s Kristovom crkvom slobodne braće s kojom su također bili u suradnji. Nakon što je crkva dobila prostor od grada za korištenje, obitelj Jonke se seli u drugi stan dok u njihovom ostaje obitelj Gajer, a početkom šezdesetih u njega se useljava Branko sa suprugom Hildom. U tom stanu obitelj Đaković i danas živi.

Pet godina nakon osnutka, 1951. godine, Kristova crkva slobodne braće napokon od grada dobiva prostor na korištenje u samom centru grada na drugom katu u Gajevoj ulici 9a⁹ (slika 1). Ta zgrada iz 1900. godine kasnije je proglašena spomeničkom baštinom. Crkva je kasnije iz naziva izbacila riječ „slobodna“ i ostavila samo „braća“. Već u *Bratskom vjesniku* iz 1966. stoji samo Kristova crkva braće, odnosno skraćeno KCB. „Većina zajednica počela je djelovati pod nazivom Kristova crkva slobodne braće, ali su s vremenom neke zadržale samo pridjev ‘braće’

Slika 1: *Zajednica Kristove crkve slobodne braće u prostoru crkve, Gajeva 9a, 1952.*

9 Dana 29. siječnja 1951. Kristova crkva slobodne braće dobila je od grada Rješenje o korištenju prostora u Gajevoj 9a, tj. dopusnicu da se u roku od deset dana može useliti u taj prostor.

a neke ostavile samo temeljni naziv, dok su neke dodale temeljnom imenu neki novi naziv. Neke bratske crkve promijenile su ime u Kršćanske zajednice“ (Jovanović 2007, 224).

Crkva je na svojim počecima brojčano brzo rasla te je, kako navodi Zorislav Đaković, sin Branka Đakovića, oko 1957./58. brojila oko stotinjak ljudi (Zorislav Đaković 2018). Crkva je bila vrlo aktivna u evangelizaciji, ponajviše putem dijeljenja traktata i osobnog dijeljenja svjedočanstva. Tijekom godine organizirale su se konferencije, izleti s djecom i mladima, a kasnije i omladinski kampovi. Crkvu su redovito posjećivali i strani misionari, koji su ponekad odvodili i po cijele grupe mladih u Englesku na međunarodne konferencije i kako bi iskusili tamošnji život crkve. Također, odlazilo se i na konferencije u Švicarsku, Francusku, tadašnju Čehoslovačku i Njemačku. Zajednica je rasla u pijetizmu. Vodstvo se sastojalo od starješinstva koje su sačinjavali Gabrijel Jonke, Branko Đaković, Božo i Jure Knežević i dr., no uglavnom su propovijedali Gabrijel i Branko koji su najvećim dijelom bili uključeni u vodstvo i rad crkve (slika 2).

Slika 2: *Zajednica Kristove crkve slobodne braće u prostoru crkve, Gajeva 9a, 1965.*

Tijekom sedamdesetih Gabrijel Jonke, koji je do tada zajedno s Brankom Đakovićem vodio zajednicu, odlazi u Njemačku, gdje se posvećuje misijskom radu s „gastarbajterima“ u Münchenu, dok Branko Đaković nastavlja voditi crkvu zajedno s ostalim starješinama. Otprilike u tom razdoblju dolazi do napetosti kod određene grupe mladih koji sve više osjećaju krutost određenih načela i pravila crkve te se velik broj mladih odvaja i nastavlja okupljanja kao samostalna kućna grupa.

KCB Gajeva nastavlja dalje s radom, ali u manjem broju. Crkva se oko prve polovice sedamdesetih više povezuje s njemačkom, konzervativnijom bratskom strujom preko misionara koji dolaze iz Njemačke, iz Dillenburga. Zajednicu također posjećuju i braća iz Francuske i Švicarske. Posebno za vrijeme Domovinskog rata u Hrvatskoj pomoć pružaju Francuzi, koji u nekoliko navrata šalju pošiljke humanitarne pomoći. S vremenom broj članova zbog starosti sve više postepeno opada. Branko Đaković, koji na kraju ostaje jedini starješina, zbog starosti i nemogućnosti brige oko vođenja zajednice 2005. prepušta brigu oko vođenja svom sinu Zorislavu Đakoviću. Godinu dana ranije, 2004. godine, crkva se pod nazivom Kristova crkva braće – Zagreb upisuje u Evidenciju vjerskih zajednica u RH. Godine 2008. sklopljen je ugovor između KCB i Biblijskog instituta u Zagrebu, kojim se Institutu dopušta korištenje prostora u svrhu čitaonice i učionice. Trenutno je sada u tom prostoru u Gajevoj 9a smještena čitaonica s referentnom literaturom Biblijskog instituta te Centar biblijskih istraživanja (CBI), odjel Biblijskog instituta „osnovan s ciljem poticanja javnog, osobnog i privatnog čitanja Biblije čuvanjem djela hrvatske biblijske baštine i promicanjem istraživanja njezine povijesti i istraživanja biblijskog prevodilaštva, s ciljem obnavljanja značaja Biblije i biblijskih vrijednosti u hrvatskom društvu te informiranja medija i javnosti o svemu vezanom uz promicanje Svetog pisma“ (Centar biblijskih istraživanja s. a.). U prostoru se organiziraju tečajevi biblijskog grčkog i hebrejskog jezika te predavanja na razne biblijske teme. Prostor se također koristi za razna događanja kao što su predstavljanje knjiga, razni kršćanski sastanci, okrugli stolovi i sl.

Nakon smrti B. Đakovića 2009. godine Zorislav Đaković je od strane Vijeća Kristovih crkava u Hrvatskoj¹⁰ službeno imenovan voditeljem zajednice u Gajevoj 9a. Godine 2008. izlazi knjiga *Vjerske zajednice u Hrvatskoj* u kojoj je objavljeno pod kategorijom „Kršćanske crkve reformacijske baštine“ poglavlje pod nazivom „Kristove crkve u Hrvatskoj“ gdje je iznijeta podjela Kristovih crkava na dva dijela, prema njihovom porijeklu: 1) Kristove crkve iz Pokreta obnove (*Restoration Movement*) koji je nastao u Velikoj Britaniji krajem 18. i početkom 19. st.; 2) Kristove crkve potekle iz engleskog i njemačkog pokreta braće iz 19. st. (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 123).

Gabrijelov sin Tomislav Jonke 1979. godine osniva zajednicu pod nazivom Kristova crkva – Betanija, koja se smatra slobodnom crkvom iz pokreta anabaptista (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 125). Oni se također koriste prostorom Gajeve 9a, samo u drugom terminu, a kasnije se sele na drugu lokaciju na Svačićevom trgu. Crkva Betanija, pod vodstvom Tomislava Jonkea, nastavlja

10 „Vlada Republike Hrvatske sklopila je 2003. godine ugovor od međusobnog interesa s Kristovim Crkvama u Hrvatskoj, kojim su Crkve stekle pravnu osobnost i mogućnost javnog djelovanja u društvenoj zajednici u skladu sa Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj“ (Kristova crkva Varaždin s. a.).

s organizacijom ljetnih kampova u Lokvama, kasnije kupuju i veći prostor te se dugi niz godina posvećuju radu s ovisnicima koji u Lokve dolaze tijekom cijele godine na duži period rehabilitacije. Također nastavljaju organizirati kampove za mlade, na koje dolaze mladi i iz drugih područja Hrvatske, posebice Rijeke.

Iz Kristove crkve braće u Zagrebu mnogo je onih koji su danas pastori i starije, kao npr. Tomislav Jonke (pastor Kristove crkve – Betanija u Zagrebu) i Giorgio Grlj (pastor Baptističke crkve u Rijeci), a neki su neko određeno vrijeme bili pastori poput Danijela Berkovića (nekad pastor crkve EPC Radosna vijest u Zagrebu, danas predavač starozavjetnog hebrejskog jezika i Starog zavjeta na Biblijskom institutu, Zagreb), Mihaela Jonkea (služio kao pastor, evangelizator i pomagao u podizanju i rastu crkvi), te neki služe u vodstvu crkve poput Zorislava Đakovića (član starješinstva Kristove crkve u Zagrebu te sadašnji voditelj Kristove crkve Braće – Zagreb).

2. Organizacija i struktura

2.1. Značajke KCB-a

„Osnivači bratskog pokreta u Engleskoj (*plymoutska braća*) uglavnom su bili evanđeoski kršćani iz Anglikanske crkve koji su smatrali da kršćanstvo mora biti vjerno Svetom pismu, jednostavno i praktično“ (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 123). Te značajke su se odnosile i na braću u Zagrebu koja su gajili vjernost Pismu, jednostavnost i praktičnost. Biblija se svakodnevno čitala, redovito proučavala i neki su se dijelovi učili napamet. Takva se praksa poticala čak i među djecom. Zorislav Đaković se prisjeća kako je Božo Knežević znao iznimno puno citata i dijelova Biblije napamet: „Sjećam se da su uvijek neke osobe, nas kao djecu, propitkivali. Posebno Božo Knežević, otac od Mire i Dunje, koji nas je znao pitat npr.: ‘Gdje piše *Ja sam put, istina i život* ili *Hodite k meni svi koji ste umorni i opterećeni?*’ A ako je tko znao, dao bi mu nagradu, sladoled ili tako. Pa smo mi nastojali znati. Puno se citirala Biblija, puno je ljudi znalo pojedine dijelove Biblije“ (Zorislav Đaković 2018). U knjizi *Vjerske zajednice u Hrvatskoj* za bratski pokret stoji sljedeće:

Pokret je postao poznat po naglašavanju da se za kršćansko jedinstvo treba odreći dominacijskih struktura i imena i sastajati se jednostavno kao braća, izražavajući dobrodošlicu svima koji pripadaju Kristu. Razumijevajući Crkvu kao zajednicu vjernika koji se sastaju da bi proslavljali Boga, naglašavajući autonomiju svake mjesne crkve. Smatraju da su službe i darovi u crkvi dani svim vjernicima. Uz prihvaćanje biblijskog učenja, *Bratske crkve* naglašavaju skori Kristov dolazak, propovijedanje evanđelja i nužnost osobnog obraćenja. U *Bratskom pokretu* svaka je mjesna crkva samostalna i ne postoji hijerarhija niti centralizirana organizacija (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 131).

Kristova crkva braće, kao što je već navedeno, nastala je iz želje „za više duhovne hrane i zajedništva“ i tako je nastavila djelovati kroz mnoge zajedničke sastanke s naglaskom na proučavanju Svetoga Pisma. Svi članovi tj. braća mogli su poučavati, ovisno o nadahnuću Duha Svetoga.¹¹ Iako su izbjegavali denominacijsko svrstavanje i hijerarhijsku strukturu, ipak je postojala određena struktura i vodstvo o čemu će se detaljnije govoriti kasnije. Punovremena pastoralna služba nije dolazila u obzir, već su svi iz vodstva i starješinstva crkve imali svoje sekularne poslove i načine financiranja, prema primjeru apostola Pavla, koji se, dok je propovijedao evanđelje, bavio i izradom šatora. Tako se uzdržavao i nije bio na teret drugima, o čemu piše u 1 Solunjanima 2,9: „Ta sjećate se, braćo, našega truda i umora!. Radili smo noć i dan da nikomu od vas ne padnemo na teret dok smo vam propovijedali Radosnu vijest Božju.“¹² Također, temelj su ovome nalazili i u 1 Korinćanima 9,17-18: „Ako na vlastitu pobudu to činim, imam pravo na nagradu. Ako to na vlastitu pobudu ne činim, to je samo vršenje povjerene mi dužnosti. Koja je onda moja nagrada? Da propovijedajući Radosnu vijest predajem je badava, tako da se nikako ne poslužim svojim pravom u Radosnoj vijesti.“ Fond crkve (prikupljen od dobrovoljnog priloga članova) upotrebljavao se za potrebe crkve i širenja evanđelja što je uključivalo: održavanje prostora, organiziranje događanja, konferencija, izdavanje literature, pomoć potrebitima i sl.

Zajednica je bila karakteristična po pijetizmu tj. naglašenoj pobožnosti, ali i puritanizmu i želji za odvajanjem od svijeta i duhovnoj čistoći. Takvo nastojanje bilo je praktično vidljivo i u nekim izvanjskim obilježjima kao na primjer: žene se poticalo da nose suknje umjesto hlaća (koje su se smatrale muškom odjećom), da nose primjerenu dužinu kose i frizuru (1 Kor 11,14-15) te da se općenito skromnije i čedno odijevaju (bez nakita ili samo sa skromnim nakitom, bez naglašavanja očiju ili usana šminkom i sl.), pozivajući se na biblijske retke (1 Tim 2,9-10; 1 Pet 3:2-5; Pnz 22,5); muške se poticalo da šišaju kosu (1 Kor 11,14) i nose odjeću primjerenu muškarcima. Također se izbjegavalo nositi kravatu, što se smatralo nepotrebnim uljepšavanjem (Pnz 22,5). Žene su na crkvenim sastancima trebale pokrivati glavu, u skladu s biblijskim redcima u 1 Korinćanima 11,5-16 gdje piše da „svaka žena koja moli ili prorokuje gologlava, sramoti svoga poglavara“ (1 Kor 11,5) i gdje Pavao, u desetom retku, napominje da „...žena treba da ima znak podložnosti na glavi radi anđela“ te nadalje u retku 13 kaže: „Prosudite sami da li doličuje da se žena gologlava moli Bogu?“ Prema tome bi žene tijekom sastanka na glavu stavljale maramu ili rubac, koji bi onda pri izlasku iz crkve skidale, osim ako ga nisu nosile stalno, kao što je bio običaj među starijim ženama u izvangradskim naseljima, a negdje se to može vidjeti i danas. Poželjna frizura bila je punđa, koju su nosile uglavnom sve žene, osim ponekih iz mlađe generacije. Od sedamdesetih

11 Osim žena koje su mogle poučavati djecu i druge žene.

12 Ako nije drugačije naznačeno, biblijski tekst korišten u ovome članku je *Biblija: Stari i Novi zavjet bez deuterokanonskih knjiga*. 2006. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

godina, kada kreće „hipi pokret“ među mladima, dolazi do trzavica između starijih i mlađih: mladići žele nositi dužu kosu, a djevojke se žele odijevati u tada sve popularnije traperice i imati raspuštenu kosu. Danijel Berković (2018) se prisjeća:

U ovoj prostoriji u Gajevoj, gdje je bila crkva slobodne braće, kad se ušlo na desnoj strani, uz prozore i gdje je bio harmonij, tu su žene sjedile, a muški lijevo gdje je bila kaljeva peć. To je uglavnom bilo pravilo. Žena u crkvi nije imala pravo glasa (u smislu javnog istupanja), čak niti u javnoj molitvi i obavezno je za žene bilo pokrivalo za glavu. Dakle „gologlava“ žena nije smjela nazočiti bogoštovlju... s jedne strane se ženi branilo imati kratku kosu, a s druge strane ako ima dugu kosu ne smije ju raspustiti jer je to bilo kao kod nekih religija, kao Islam. Onda su žene vezale kosu u tzv. punđu, a na vrh toga je još išao rubac ili marama. Neke su žene onda imale i šešire umjesto marame, uglavnom pokrivalo je bilo važno.

2.1.1. Teologija

U knjizi *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi* Ruben Knežević navodi o Kristovoj crkvi braće:

U teologiji i tumačenju Biblije usvojen je tzv. dispencionalistički pristup s naglašenom eshatološkom notom (povijest spasenja podijeljena je obično u sedam vremenskih razdoblja – dispencija, u kojima Bog djeluje na raznolik način poseban za svako razdoblje) čijim se ocem smatra John Nelson Darby (1800. – 1882.), jedan od glavnih utemeljitelja plymoutskoga bratskog pokreta u europskim zemljama. Klasično obrazovan, priredio je biblijske prijevode na francuskom, njemačkom i engleskom jeziku (Knežević 2019, 137).

Kristova crkva braće naglašavala je iskustvo osobnog obraćenja, što je podrazumijevalo susret osobe sa živim Bogom, a kao rezultat toga slijedi promjena u načinu života i napuštanje starih, loših navika. Potom bi uslijedilo krštenje, kojem bi prethodio razgovor i određeno vrijeme promatranja. Zatim bi osobu krstila braća iz vodstva crkve. Krstiti su se mogle jedino odrasle osobe, uranjanjem u vodu. Krštenje bi se odvijalo u prostorijama crkve, u Gajevoj 9a (u za to predviđenoj kadi) ili na rijeci Savi (slika 3). Također, naglašavao se skori Kristov dolazak, Božji sud i potreba za obraćenjem.

2.2. Organizacija crkve

Lokalne crkve djelovale su samostalno pod vodstvom starješinstva. Svake četiri godine, a po potrebi i češće, održavala se glavna skupština radi rješavanja zajedničkih pitanja. Ostala tekuća pitanja rješavalo je glavno predstavništvo koje se sastojalo od odabranih starješina za područje svake republike s još nekoliko pridruženih članova. Predsjednik Glavnog predstavništva crkve šezdesetih je godina

Slika 3: Krštenje na rijeci Savi, Zagreb, 23. srpnja 1968.

bio Samuel Rybar, sa sjedištem u Bačkom Petrovcu, dok se sjedište sekretarijata nalazilo u Zagrebu.

Godine 1945. bratske su crkve izdale knjižicu pod nazivom *Načela: (kao stalni program) na kojima se zasniva i na osnovu kojih djeluje Kršćanska zajednica slobodne braće (1 Kor 1,9) (Gal 6, 15-16)* (Bogdanov 1945). To je malena knjižica (16 x 10 cm) na osamnaest stranica koju je sastavio Bogdanov Ljubomir u Novom Sadu. Unutar knjižice nalazi se pečat Upravnog odbora s potpisom Petra Mojsovića. Knjižica je izdana radi potrebe definiranja djelovanja crkve pred vlastima, te radi njezina slobodnog djelovanja. *Načela* pružaju pregled ustroja crkve i načina djelovanja bez vjerske dogmatike. Na početku same knjižice u osam točaka ukratko se predstavljaju osnovna vjerska načela, počevši brojem 1. „Duhovni poglavar Zajednice je sam Isus Krist, koji je na nebesima, a na zemlji zastupljen Duhom Njegovim, čije je učenje jedino mjerodavno i obavezno za duhovni život svakog člana Zajednice (Ef 1,20, Kol 1,18, Iv 14,26).“ Kao zadatak zajednice navodi se propovijedanje, tumačenje evanđelja, učvršćivanje članova u vjeri i moralnom kršćanskom životu prema propisima evanđelja kao priprema za vječni život, a osnova učenja zajednice je Sveto pismo. Članovi se zajednice, s obzirom na odnos prema vlasti, kako se navodi, uče bezuvjetnoj vjernosti i pokornom vršenju vojnih obvezi. Kroz sljedećih 28 točaka opisuje se organizacija i pravila koja treba poštivati, što se odnosi na slobodnu braću u FNRJ. Prema *Načelima* svaka mjesna zajednica s dovoljnim brojem članova čini javno religiozno tijelo koje nadgleda odgovorni Mjesni odbor s jednim predstavnikom tj. starješinom i nekoliko odbornika, koji su pred Bogom i vlastima odgovorni za svoju mjesnu zajednicu, ili kako piše „skupštinu“. Predstavnik Mjesnog odbora izabire Glavno predstavništvo s odobrenjem mjesne zajednice, koja također bira odbornike s odobrenjem Glavnog predstavništva. Glavno predstavništvo (predsjedništvo) sastoji se od dvanaest članova koji sačinjavaju Glavni upravni odbor, a koji na mandat od četiri godine bira Glavna skupština. Za članove Upravnog

odbora postavljeni su Petar K. Mojsović, kao predsjednik, i Samuel Cibula, kao zamjenik, Andrija Stracinsky postavljen je za predsjednika Nadzornog odbora te Miro Hornyak za njegova zamjenika.

Nadalje, navodi se deset članova Upravnog odbora, pet članova Nadzornog te devet zamjenika odbornika iz sljedećih mjesta: Čurug, Gospodinci, Novi Sad, Đurđevo, Kisač, Kulpin, Beograd i Neštin, po čemu se može naslutiti da su i u tim mjestima postojale mjesne bratske zajednice. Kao mjesto Glavnog predstavništva za područje cijele FNR Jugoslavije navodi se Novi Sad, a mjesne zajednice ovisno o mogućnostima s vremena na vrijeme daju dobrovoljni prilog odboru Glavnog predstavništva koji se tim financijama koristi za svoje troškove oko izdanja časopisa, organizacije glavnih konferencija i eventualno ako bi postojali izaslati misionari, za financiranje njihova uzdržavanja.

U *Načelima* se osim opisa uprave navode neke odgovornosti članova, opisuje se način rješavanja nesuglasica (unutar zajednice ili šire preko Suda časti mjesnih zajednica i Disciplinskog suda), način djelovanja (sastanci, propovijedanje evanđelja, konferencije i biblijska proučavanja) i odnos prema vlastima (tj. poštivanje vlasti te odricanje od ikakve političke djelatnosti). Petar K. Mojsović u napomeni

Slika 4: *Gabrijel i Nada Jonke,*
11. prosinca 1949.

na kraju naglašava kako ovo nije dogmatika crkve, jer se zajednica ni ne oslanja na dogmatiku, nego jedino na osobu Sina Božjega Isusa Krista, a ova su pravila i načela izdana radi interesa naroda i vlasti vezano za vanjsko kretanje, djelovanje, način rada, vjerovanja, red i poredak zajednice. Nadalje ustvrđuje kako su vjernici koji ne hodaju u Kristovoj ljubavi hladni dogmatici i sektaši, dok je Krist svojim sljedbenicima ostavio zapovijed ljubavi koja spaja i čini zajednicu. Stoga se vjernici trebaju oslanjati na Kristove novozavjetne logičke zapovijedi, bez vjerskog fanatizma (Bogdanov 1945).

2.2.1. Gabrijel i Nada Jonke

Gabrijel Jonke (1921. – 2002.)¹³ slučajem prilika rodio se u Skopju, ali je

¹³ Životopis napisan prema iskazu Mihaela Jonke, Gabrijelova sina.

odrastao i školovao se u Zagrebu. Gabrijel i Nada vjenčali su se 1949., zajedno su služili Gospodinu u podizanje crkve i još uz to uspjeli podići šestero djece (Danijela, Mihael, Tomislav, Ivana, Lidija i Mirjana) (slika 4). Gabrijel je diplomirani ekonomist koji je završio Ekonomski fakultet u Zagrebu. Radio je dvadesetak godina kao ekonomist za jednu tvrtku u Zagrebu, potom je dvije godine radio u Egiptu gdje je vodio financije prilikom radova na Asuanskoj brani. Zatim se zaposlio u tvrtki u Strasbourgu, u Francuskoj, kao ekonomski komercijalist za Istočnu Europu. Dok je radio u Strasbourgu, živio je na relaciji Zagreb – Strasbourgu jer je supruga Nada sa šestero djece živjela u Zagrebu. Također je u to vrijeme bio aktivan u vodstvu crkve u Gajevoj 9a. Nakon jednog izvanrednog posla koji je za tu tvrtku sklopio u Bugarskoj dobiva ponudu da prijevremeno ode u mirovinu s punom plaćom te nakon toga odlazi u München s ciljem da širi evanđelje među „gasterbajterima“ koji su tamo živjeli.

Osim služenja u KCB-u u Zagrebu, Gabrijel i Nada aktivno rade na stvaranju zajednice u Münchenu koja je okupljala vjernike pretežito s područja bivše Jugoslavije. Zajednica je prvo krenula kao kućna grupa, a onda je narasla u zajednicu od trideset do četrdeset ljudi. Ova se zajednica nije htjela denominacijski odrediti. Na početku su krenuli s redovitim uličnim evangelizacijama u čemu im je pomogao brat Vlado Majersky, koji je iz Novog Sada došao raditi u München. Na ulici bi postavili stol s kršćanskom literaturom, a često su tu znali pjevati kršćanske pjesme i propovijedati. U svojim početcima znali su obilaziti susjedstvo te, ako bi vidjeli prezime koje je bilo iz njihovog podneblja, pozvonili bi i podijelili s njima evanđelje. Tako su neki koji su došli u Njemačku s područja bivše Jugoslavije tamo prvi puta čuli Radosnu vijest i primili spasenje.

Gabrijel je bio evangelizator i propovjednik, dok je Nada (1928.) imala dar za rad s djecom, ali i dar ohrabriranja i molitve. Zajedno su proputovali skoro cijelu Jugoslaviju, obilazeći vjerne. Nakon pogoršanja Gabrijelova zdravstvenog stanja, Nada je s njime nastavila živjeti u Lokvama te je i nakon njegove smrti tu ostala do svoje duboke starosti. Pod stare dane napisala je dnevno čitanje tj. čitanje odabranih biblijskih citata za svaki dan kroz godinu, pod nazivom *Kompas za svaki dan* u izdanju Kristove crkve – Betanija.

3. Djelovanje i rad zajednice

3.1. Sastanci, poučavanje, zajedništva i evangelizacija

3.1.1. Sastanci crkve

Sastanci su se održavali nedjeljom ujutro i popodne te petkom i srijedom. Srijedom se proučavala Biblija, a petkom se održavao molitveni sastanak. Članovi su uglavnom u punom broju dolazili na sve ove sastanke (Zorislav Đaković 2018). U

to je vrijeme bilo uobičajeno da se sastanci ne propuštaju, uključujući i one preko tjedna, osim zbog opravdanih razloga. Nedjeljom u 10 sati održavalo se bogoslužje koje je Kristova crkva braće nazivala „lomljenje kruha“ ili štovanje (Zorislav Đaković 2018) i to je bio sastanak braće tj. članova zajednice. Sastanak u nedjelju popodne bio je evangelizacijski sastanak otvoren za sve. Nedjeljno jutarnje štovanje najprije bi započelo pjesmom, zatim bi se netko od braće ustao i pomolio. Kod molitve bi obično svi ustali, a onda se nastavilo pjevati. Pjevanje se obično pratilo na harmoniju¹⁴ koji je svirala prvo sestra Marta Hanzel, zatim je tu ulogu preuzela Hana Gajer te kasnije Ana Woskrasenski i Astrid iz Rijeke. Pjevanje je vodila Nada Jonke, dok je Hana G. ponekad pjevala drugi glas kod dvoglasnog pjevanja. U pjevanju su svi sudjelovali, koristeći se pjesmaricama. Najprije su to bile male knjižice samo s riječima, a kasnije su se počeli koristiti mnogo većim baptističkim pjesmaricama *Duhovne pjesme*, tzv. „crnim pjesmaricama“ s notama. Zatim bi uslijedila tzv. Gospodnja večera koja se nazivala „lomljenje kruha“, a nakon toga dobrotvorno darivanje ili milodar. Stol s bijelim stolnjakom na kojem su bili kruh i vino bio je postavljen u središtu prostorije, a stolice su bile postavljene ukrug oko stola. Danijel Berković (2018) se prisjeća:

Sveta večera, to se zvalo „lomljenje kruha“, to je bilo svake nedjelje, neizostavno. Za slobodnu braću, to je zapravo bilo središte bogoštovlja, iako je propovijed zauzimala vrlo važno mjesto, ali kao što je kod rimokatolika euharistija središte mise, tu bi „lomljenje kruha“ isto bilo središte. Ono što je kod propovijedi ovdje bilo značajno, slično kao i kod nedjeljne škole, propovijed nije bila toliko tematska koliko se držala određenog biblijskog teksta. Dakle, ono što se danas na engleskom zove „expository preaching“, to su već onda prakticirali. To se kasnije pogubilo i danas se opet ponovo govori da se treba rehabilitirati ta vrsta ekspozicijskog propovijedanja.

Nadalje, Berković (2018) nastavlja: „To je sve uglavnom bilo u tišini i tu se osjećao, kod Svete večere tj. ‘lomljenja kruha’, aspekt velike ozbiljnosti, nerijetko su ljudi čak i zaplakali, naglasak je bio na trpljenju: na križu, smrti Kristovoj. Dakle, tu je uglavnom nedostajao element uskrsnuća, pobjede nad smrti itd. Dakle naglasak na ‘lomljenju kruha’ je bio trpljenje i smrt.“

Za početak Gospodnje večere, koja je bila jedan od ključnih elemenata sastanka, netko bi uvijek podijelio nešto prigodno iz Riječi te bi se molilo za kruh i vino. Znala su se uključivati i druga braća, kako Ivana Đaković, Brankova kći komentira: „Nije to tako brzo prolazilo, ta molitva ‘Hvala ti, Gospode, što si patio za nas’, znaš kako to već ide, nego se čitalo iz Psalama pa iz Evanđelja, više se ponavljao taj događaj. Tu su muški sudjelovali da bi se molili i čitali“ (Zorislav Đaković 2018). Tijekom „Gospodnje večere“ vino se pilo iz jedne čaše, jednog

14 Gitara se nije svirala kod nedjeljnog štovanja, samo harmonij, jer se gitara povezivala sa svjetovnom glazbom, ali se kasnije na njoj sviralo u nekim drugim prilikama kao npr. na omladinskim sastancima i kampovima.

kaleža, koja je kružila od osobe do osobe. Kruh koji je bio na tanjuriću također je kružio među prisutnima te si je svatko odlomio komadić.¹⁵ Zatim bi netko došao naprijed za propovjedaonicu i nešto pročitao iz Riječi te bi se na tu temu onda propovijedalo. Moglo je i više braće nešto podijeliti, ako su osjetili poticaj Duha. Svi su uglavnom nosili svoju Bibliju u kojoj bi pratili ono o čemu se govorilo. Na kraju se završavalo pjesmom. Sastanak je ukupno trajao oko sat i pol, a nakon toga je slijedila tzv. „nedjeljna škola“ za djecu (slika 5). Kada bi odrasli izašli iz prostorije, djeca koja su bila prisutna za vrijeme jutarnjeg štovanja ostala su na

Slika 5: Djeca u „nedjeljnoj školi“ u Gajevoj 9a, oko 1961.

svom biblijskom poučavanju koje je najčešće vodila Nada Jonke. Zorislav Đaković (2018) se prisjeća: „Imali smo izrezane likove iz biblijskih priča i to se onda lijepilo na flanel, na kakvu podlogu i to je bilo u ono vrijeme, nama djeci, jako zanimljivo i veselo.“ Jadranka Fumić Belamarić (2018) također se s radošću prisjeća tih satova: „To je kod sestre Nade bilo jako izvrsno, učili smo te pjesmice koje ja danas pjevam i svojim unucima, tako da je to bilo nešto predивно. Puno nas je naučila, zbilja nas je puno naučila, ona nas je stvarno držala u vjeri, to nisu bili sastanci reda radi, već je to bilo duboko, Duhom ispunjeno, jako lijepo je bilo.“ Danijel Berković (2018) također komentira:

Ono što je za tu nedjeljnu školu bilo karakteristično, ja bi rekao i jedinstveno iz tih naših tradicija, što nisu bili priručnici nego se išlo kroz biblijski tekst. Vrlo često su to bili tekstovi iz Starog zavjeta, iz Petoknjžja i sl. pa su se obrađivale teme Izraelaca, hrama i sl. To je bila jedna od praktički prvih analiza, mi bi teolozi to danas nazvali „egzegeza“, ali kad se čovjek vrati unazad, za ono vrijeme je to bilo na prilično visokoj razini na kojoj su se egzegetski tekstovi proučavali, naravno za dječji način pristup, ali to je „al pari“ jednoj dobroj egzegezi neke biblijske škole... To je bilo od dvanaest do šesnaest, sedamnaest, dakle,

15 Kruh je na početku pekla Marija Galović, a kasnije se kupovalo neko pecivo.

kako se to kaže „mladi adolescenti“ su to bili... u tim nedjeljnim školama su se znali pripravljeni programi za blagdane: Božić i Uskrs. Znale su biti i male drame, zborsko pjevanje, dosta aktivnosti je tu bilo.

3.1.2. Omladinski sastanci, izleti i putovanja

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih, kada se skupio već veliki broj omladine, četvrtkom su se organizirali omladinski sastanci koje je obično vodio Ivan Vacek, zvan Johnny, a kasnije mu se u vođenju priključio Peter MacKenzie. Jadranka Fumić Belamarić (2018) prisjeća se tih dana:

Onda je Gajeva dosta popularna bila, pogotovo što se tiče omladine. To je bilo toliko mladih... prekrasni omladinski sastanci... bilo nas je stvarno jako puno, pa smo čak i zajedno putovali u Englesku s Peterom... išli smo zajedno na onaj „Spree ‘73“, 1973. god... gdje je bio i Bill Graham... Gajeva je inače bila crkva s jako puno ljudi, u nedjelju smo stajali tamo u predsoblju jer nismo mjesta imali... jako velika crkva je bila, izvrsni su bili, imali smo jako puno gostiju iz Njemačke, Amerike itd.

Otprilike od 1965. pa do početka 70-ih misionari koji su dolazili iz Engleske znali su organizirati jednomjesečne odlaske mladih u Englesku kako bi im pružili priliku da iskuše život u njihovim mjesnim zajednicama i kako bi učili engleski jezik. Mladi su bili smješteni u kršćanskim obiteljima, uglavnom u okolici Londona. Zorislav Đaković (2018) se prisjeća:

Mi mladi, zajedno smo putovali do Londona, vlakom i brodom, onda još nije bilo tunela ispod La Manchea. Išao sam jedanput kod jedne obitelji ‘65., nakon završene osnovne i onda opet ‘69. god. Roditelji bi nam platili put, a smještaj je bio tamo besplatan. Tražili smo vize koje su se tada teško dobivale pa bi oni slali garantno pismo. Bilo je to jedno lijepo iskustvo u tim engleskim crkvama i korisno za učenje jezika u tim obiteljima kršćana. Uvijek je išla velika grupa iz cijele ondašnje Jugoslavije i to je organizirao Bill Grünbaum.

U ljeto 1973. godine MacKenzie je poveo grupu mladih iz Gajeva, kojima se pridružilo i nekoliko mladih iz Radićeve, na internacionalnu evangelizacijsku konferenciju za mlade pod nazivom „Spree ‘73“.¹⁶ Ona se održala na poznatom nogometnom stadionu Wembley u Londonu (Fumić 2018). Konferencija je trajala četiri dana s više kršćanskih koncerata i poruka, gdje su nastupala poznata imena kao Johnny Cash i Cliff Richard, a glavni je govornik bio poznati evangelizator i organizator tog događanja – Billy Graham. Na konferenciji je bilo više od 20.000 posjetitelja iz dvadeset šest nacija (Plowman 1973).

Nadalje, Jadranka F. Belamarić nastavlja: „U Gajevoj smo bili redovito, svaki četvrtak, to je bilo krasno, svirali smo gitaru, oni koji su znali svirati kao Johnny i Peter, i pjevali su uz to“ (Fumić 2018). Nažalost, početkom 70-ih Johnny Vacek

16 *Spree = SPiritual REEmphasis.*

iznenada pogiba u prometnoj nesreći, a rad s mladima nastavlja Peter MacKenzie (1942. – 2007.) koji iz Velike Britanije dolazi kao misionar oko 1971. godine u Kristovu crkvu braće u Gajevoj. Iz tog vremena J. F. Belamarić (2018) se prisjeća:

Osamnaest godina sam ja imala kad smo išli u Lokve. Onda je te jedne godine poginuo Johnny, Ivan Johnny Vacek, u tom jednom sudaru, to je bilo '72. ili tako nešto, ne znam točno. Te sam godine ja baš isto trebala ići u Lokve, ali nisam išla, evo, kao da je Bog znao. Ja sam baš s njim trebala ići, a on me je trebao voziti i onda je taj auto stradao... Meni je taj Johnny bio veliki gubitak... Bila je crkva jako živa i stalno je rasla, dosta nas je bilo, pogotovo mladih i onda se to sve nekako prekinulo, što je velika šteta. Razišli smo se i onda smo otišli u baptističku, na sve strane smo se raspršili.

Otrpili u to vrijeme pod utjecajem misionara sa Zapada, a posebice iz Njemačke, započinje se sve više naglašavati puritanizam koji mladima više nije bio prihvatljiv. Zbog nastalih nesuglasica MacKenzie napušta Gajevu i odlazi kod baptista u Radićevu gdje kasnije postaje i pastor.¹⁷ Nakon MacKenzie i jedan dio grupe mladih također odlazi u Baptističku crkvu.

Ostali, većim dijelom mladi, nalazili su se kraće vrijeme u kućnoj grupi. Ta je grupa brzo rasla pa im je ondašnji stambeni prostor postao tijesan za okupljanje. U jednom periodu senior Evangeličke crkve Vladimir L. Deutsch ustupa im na korištenje prostor koji se nalazio u Gundulićevoj ulici. Tamo se nastavljaju okupljanja jednom tjedno. Pozivajući prijatelje i poznanike, grupa je rasla, te narasla na čak četrdeset do pedeset mladih. Sastanci su bili bez nekog određenog protokola s pjevanjem uz gitaru i kratko poučavanje, te dvije-tri molitve. Poučavanje su obično vodili Tomislav ili Mihael Jonke (Gabrijelovi sinovi), braća Branimir i Radica Gajer te ponekad Danijel Berković. Međutim, to nije bilo klasično poučavanje, već bi moderatori uvodnim izlaganjem pokrenuli neku temu, koja bi se onda na temelju biblijskog teksta nadalje razlagala kroz otvorenu diskusiju. To je bila, kako Berković komentira, novotarija za ono vrijeme – tematsko poučavanje tj. razgovaranje na temelju biblijskog teksta o nekoj temi, za razliku od dotadašnjeg ekspozitornog poučavanja (gdje je polazište isključivo određeni biblijski tekst, a ne neka zadana tema) (Berković 2018). Također, novost je za ono vrijeme bio način pjevanja. Pjevalo se puno, ali ne više iz pjesmarica, već su se većinom pjevali tzv. „korusi“ od jedne do dvije kitice koje su se ponavljale. U velikoj su se mjeri prevodile novije pjesme s engleskog govornog područja. Kako Berković (2018) zaključuje, to je postao jedan „novi glazbeni žanr.“

Nakon godinu-dvije nalaženja u Gundulićevoj ulici, u prostoru koji je ustupio senior Deutsch, grupa mladih počinje osjećati pritisak da ih evangelici žele usmjeriti prema svojim načelima. Zbog toga napuštaju taj prostor i od tada se raspršuju na razne strane. Otrpili u tom periodu, 1978. godine, Zorislav i Marina Đaković

17 Više o Peter MacKenzie vidi: Informatička katolička agencija 2007.

susreću Mladena Jovanovića te se počinju nalaziti s njime u kućnoj grupi koju on vodi.¹⁸ Zorislav Đaković (2018) upoznao je Mladena Jovanovića još i ranije, dok su imali omladinske sastanke u Gajevoj te o tome izjavljuje:

Za vrijeme dok smo se još u Gajevoj nalazili, negdje prije odlaska, kad je tu već bio Peter MacKenzie, došli su Bud Pickl i David Gatewood, misionari iz Amerike. Oni su došli u Gajevu i nas omladinu pozvali na svoje sastanke. To je bilo negdje početkom sedamdesetih. David Gatewood, njegov otac je bio dekan Biblijske škole u Beču. Oni su nas znali pozvati kod sebe doma na biblijsko poučavanje i druženje, i to nam je isto bilo jako zanimljivo. Imali su neki stan ili kuću iznajmljenu tu u Zagrebu i tu smo i prvi put upoznali Mladena i još neke ljude, međutim kasnije sam ja onda s Mladenom redovito odlazio u Kristovu crkvu u Amruševu, ali i povremeno i u Gajevu. Pomagao sam raznim humanitarnim akcijama koje je organizirala Gajeva crkva za vrijeme rata. Oni su donosili pomoć iz Francuske, Njemačke i od svuda i tako smo nekako se opet zbližili i kako je Branko, tata, bio sve slabiji, tako sam i ja polako preuzimao dio poslova za Gajevu, što se tiče čisto organizacije, vođenja, administracije crkve, literature. A kasnije smo često tu znali organizirati tematske sastanke većih grupa naših prijatelja i to se do danas tako zadržalo. Imamo povremeno neke tematske sastanke ili se u Gajevoj događaju neki drugi sastanci kao škola hebrejskog, sastanci PEV-a, promocije knjiga itd.

3.1.3. Izleti i evangelizacije

S obzirom na to da se u šezdesetima nije smjelo evangelizirati na ulici, KCB u Gajevoj se koristila raznim pristupima kako bi doprla do ljudi. Jedan je od pristupa predstavljalo izdavaštvo. Drugi je pristup bio kroz organizirane izlete sa svrhom evangelizacije. Na izlete se išlo nedjeljom popodne, barem jednom mjesečno u grupicama. Posjećivala su se okolna sela, a vjernici su dijelili mještanima svoja svjedočanstva. Obično se išlo u Samoborsko gorje, Žumberak i okolna sela, a ponekad su izletnici i prespavali u nekom štaglju. Nekad su se ljudi obratili, a koji su mogli došli su u zajednicu (Berković 2018). Slika 6 pokazuje skupinu vjernika u evangelizacijskoj misiji u Dugoj Resi 1963. godine. Na slici su vjernici bratske crkve iz Zagreba: Gabrijel Jonke, Branko Đaković, Jure Knežević, Ana Woskresenski, Meri Magerle itd. te braća iz Duge Rese s pastorom Stevom Mikanom.

U crkvi u Gajevoj velika se pažnja posvećivala mladima, tako su mlade redovito, gotovo svake subote, vodili na Sljeme. Na izlete je obično išlo nekoliko odraslih koji su vodili svu djecu od dvanaest godina naviše, te mlade sve do dvadeset pet, trideset godina. Nekad se skupilo i do tridesetak mladih. To je bilo tijekom šezdesetih godina, sve dok se nije našla lokacija u Lokvama krajem šezdesetih pa je od tada to bila nova destinacija kamo se je odlazilo za blagdane tijekom godine i tijekom ljeta (Berković 2018).

18 Kasnije je iz toga nastala Kristova crkva, prvo u Amruševoj ulici br. 11, a od 2000. godine u Kušlanovoj 21, gdje se i danas nalazi.

Slika 6: *Evangelizacijska misija u Dugoj Resi, 1963.*

3.1.4. Kampovi

S obzirom na to da je broj mladih u crkvi narastao, te na poticaj obitelji Jonke da se pronade pogodna lokacija u prirodi za zajednička okupljanja njihove obitelji i crkve, počinje se tražiti lokacija za održavanje kampova. Uskoro je pronađena livada u mjestu Homer pokraj Lokvarskog jezera u Gorskom kotaru. U ono je vrijeme održavanje kršćanskih kampova za mlade bila novina unutar evandeoskih crkava, te je ovo bio jedan od prvih takve vrste u Hrvatskoj.

Prvi kamp za mlade u tzv. „Lokvama“ održan je 1966. godine kada je bilo postavljeno sedam šatora na livadi uz branu, a iduće godine 1967. Gabrijel i Nada Jonke uzimaju u zakup obližnji komad zemlje i kupuju sjenik, staru baraku. Od onda se svako ljeto organiziraju kampovi na tom mjestu. Baraka je bila vrlo trošna te im je stoga susjeda Nada Pintarić, od koje su kupili tu baraku i koja je također od njih čula riječ evanđelja, izašla ususret tako što im je na korištenje ustupila svoju kuhinju. Na početku su muški spavali u šatorima, a djevojke kod gospođe Pintarić (Jonke 2017). Kasnije se baraka uredila i tu je stalo dvadesetak ležaja: desetak za muškarce i desetak za žene, no uz dodatak šatora na ovom se prostoru moglo smjestiti četrdesetak mladih. Uglavnom su to bili mladi iz zagrebačke crkve, ali znali su se pridružiti i poneki iz Rijeke te drugih gradova bivše Jugoslavije (Berković 2018). Te je omladinske sastanke uglavnom vodio Gabrijel Jonke. On je vodio proučavanja Biblije i organizirao izlete. Njegova je supruga Nada također bila vrlo uključena u vođenje kampa, od brige oko jela do duhovnog utjecaja na mlade kroz molitvu, vođenje pjevanja i dijeljenja poruke iz Božje Riječi. Ti su se kampovi redovito održavali sve do sredine sedamdesetih (Zorislav Đaković 2018) i bili su veoma popularni jer se poticala bratska ljubav i kršćansko

zajedništvo. Provodilo se vrijeme u prirodi i na izletima, proučavala se Božja riječ, pjevale su se kršćanske pjesme uz gitaru oko logorske vatre (slika 7). I dandanas se mnogi rado sjećaju tih kampova na kojima su prvi put iskusili Božju blizinu i ljubav te kršćansko zajedništvo.

Slika 7: Propovijed na livadi, mladi s MacKenziem, Lokve, 1971.

Godine 1988. obitelj Jonke kupuje drugi obližnji komad zemlje i trošnu, ruševnu kuću koja je nakon obnove i nadogradnje bila gotova 1991. godine. Obitelj Jonke svake je praznike provodila u Lokvama, a nakon preseljenja u München, tamo bi proveli dva mjeseca tijekom ljeta, a ostatak su vremena boravili u Münchenu. Nažalost, pri samom završetku gradnje kuće, 1992. Gabrijel Jonke pao je u komu. Dok je još bio u Njemačkoj, otkriven mu je mali tumor na malom mozgu, koji mu je izvađen, ali mu je nakon toga mozak atrofirao te je od 1992. do 2002. godine deset godina proveo ležeći u komi u svom domu u Lokvama, a supruga se Nada cijelo to vrijeme sve do njegove smrti brinula o njemu (Jonke 2017). Nakon toga su se kampovi i dalje nastavili održavati, a njihovo vodstvo i organizaciju preuzima Gabrijelov sin Tomislav Jonke i njegov suradnik Zlatko Vidačić (Kristova crkva Betanija u Zagrebu).

3.1.5. Konferencije

Kristova crkva braće u Zagrebu bila je dobro povezana s ostalim bratskim zajednicama u zemlji i šire, najviše s Rijekom, Bačkim Petrovcem i Novim Sadom. Jedanput do dvaput godišnje organizirale su se konferencije na kojima su se okupljali vjernici iz cijele Jugoslavije (slika 8). Na tim su konferencijama većinom bili domaći govornici kao što su: Samuel Rybar (stariji i mlađi), Gabrijel Jonke, Branko Đaković i Mijo Strbad. Samuel Rybar vodio je zajednicu u Bačkom Petrovcu, a Mijo Strbad u Rijeci (Zorislav Đaković 2018). Znali su govoriti i strani govornici, kao Bill Grünbaum i Ken Andverta iz Engleske, koji su često dolazili kao misionari. Bilo je i nekih međunarodno poznatih imena kao Bakht Singh iz Indije i Roger T. Foster iz Engleske.

Slika 8: *Grupa mladih na Glavnom kolodvoru u Zagrebu prilikom odlaska na konferenciju u Novi Sad (Ivan Vacek, zvani „Johnny“ drugi s lijeva).*

Bakht Singh (1903. – 2000.). Mnogi se rado sjećaju kako je u Gajevoj u listopadu 1965. godine govorio Bakht Singh (slika 9). Tom je prilikom prostor crkve bio ispunjen do posljednjeg mjesta. Bakht je bio vrlo dobar i dinamičan govornik (Zorislav Đaković 2018), veliki evangelizator, učitelj i osnivač velikih crkava u Indiji. Mnogi su ga zvali Billy Graham Indije i azijskog područja. Sagledavajući njegov način života, može se uočiti da su mnoge principe kojih se Bakht držao slijedile i bratske crkve na ovom području.

Bakht je bio skroman čovjek, a na dan kada je održan njegov posljednji ispričaj objavljen je sljedeći zapis: „Promet se zaustavio dok je povorka od 300.000 ožalošćenih prolazila za lijesom prema groblju. Za kime su plakali? Nije bio bogat čovjek: živio je većinu svoga života u sobici od 3 x 2,4 kvadratnih metara i nikad nije posjedovao bankovni račun... Bio je biblijski učitelj, poznat tisućama samo kao ‘brat’“ (Hawksley 2009). Bakht je bio odgojen u tradicionalnoj indijskoj obitelji, od rođenja posvećen guruu, osnivaču sikhizma. Prezirao je kršćanstvo, ali je tijekom studija u Kanadi doživio Božji dodir na jednom kršćanskom okupljanju

Slika 9: *Bakht Singh s Gabrijelom Jonkeom, listopad 1965.*

na kojem se zatekao. Uskoro je počeo čitati Bibliju i doživio obraćenje. Nakon tog iskustva odlučio se potpuno posvetiti Bogu i njemu služiti. Vrativši se u Indiju, počeo je moliti, postiti i propovijedati. Budući da ga se obitelj odrekla zbog prihvaćanja kršćanske vjere, spavao je s beskućnicima i propovijedao siromašnima. Uskoro se pročulo za njega i crkve su ga počele pozivati da propovijeda.

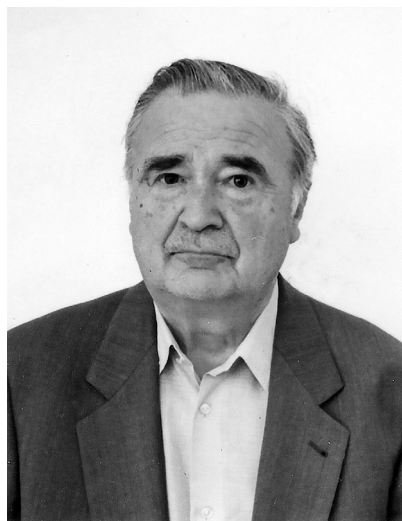
U ljeto 1937. zaputio se u mjesto zvano Martinpur. U to je vrijeme ovo mjesto, dio onovremene Indije, a danas dio Pakistana, bilo poznato po nemoralu i alkoholu. Tamo je molio i propovijedao dok jednu večer nisu svi ustali na molitvu, pali na koljena te cijelu noć plakali i Bogu ispovijedali grijeha. Došlo je do probuđenja. Od tada je izabrao sedamdesetoricu s kojima je pješačio do iduće destinacije gdje se opet ponovilo isto, te se probuđenje počelo dalje širiti i u ostala mjesta. Bakht je bio izvrstan poznavatelj Biblije i sve je poticao da kupe Bibliju i da je uče napamet. Uvijek je molio na koljenima i druge poticao da čine tako. Bakht Singh je za vrijeme svojih propovijedi običavao moliti i za bolesne. Često su prisutni mogli svjedočiti čudesnim iscjeljenjima, ali zato što nije htio privlačiti ljude Kristu zbog krivih razloga, čak je molio da Bog prestane iscjeljivati kroz njega.

Kroz svoje evangelizacijske pohode Bakht je podigao 350 crkvi, dok ga je nekoliko tisuća crkvenih zajednica smatralo svojim duhovnim ocem. Svake godine održao bi konferenciju gdje bi se skupile sve zajednice povezane s njime. Konferencija je trajala oko devetnaest dana, a ljudi su bili smješteni u šatorima i imali bi tzv. „gozbe ljubavi“, gdje bi se okupili i zajedno jeli. Svi bi bili nahranjeni, a nije se nikad tražio dobrovoljni prilog, niti su se te konferencije naplaćivale. Često se molilo cijelu noć, a govornik se nije nikad znao unaprijed. Bakht bi neposredno prije sastanka molio sa svojim suradnicama i pitao je li netko dobio poruku od Gospodina. Nikad nije želio unaprijed dogovoriti tko će propovijedati jer je vjerovao da to koči Duha. Prakticirao se ekspozitorni način propovijedanja i od svih se očekivalo da nose svoje Biblije i u njima prate ono što se govorilo. Ta okupljanja su često izgledala ovako: dizanje rano ujutro, nakon izlaska sunca, uslijedila su krštenja (kojih je bilo puno) te polaganje ruku na krštenike, zatim slavljenje, propovijed i na kraju „lomljenje kruha“, potom je slijedila „gozba ljubavi“ (ručak) i navečer evangelizacijski skup. Bakht se čvrsto držao svojih principa, nikada nije čitao novine i gledao televiziju te je druge poticao da čine tako. Mnoge je sate provodio u molitvi i proučavanju Pisma. Nakon 1946. počeo je redovito putovati izvan Indije u razne zemlje gdje su ga pozivali da govori. Tako je došao i u Zagreb (Hawksley 2009).

3.2. *Izdavaštvo i Branko Đaković*

U Hrvatskoj, tj. ondašnjoj Jugoslaviji, u razdoblju kada je zajednica bila najaktivnija (1950. – 1975.), nije se moglo javno propovijedati te je izdavaštvo i dijeljenje kršćanske literature bio glavni način evangelizacije, tj. dijeljenja Božje riječi i

Radosne vijesti spasenja. Stoga je KCB puno radio na proizvodnji tiskanih materijala, od raznih traktata i brošurica koje su se uvijek nosile sa sobom i dijelile do knjižica, knjiga i časopisa. Ondašnji je režim zabranjivao javno održavanje bilo kakvih vjerskih skupova, osim u prostorijama koje su bile dopuštene od vlasti, a čak su i okupljanja u obiteljskom domu bila ograničena samo na članove obitelji, jer je takvo okupljanje također moglo biti prijavljeno vlastima (Zorislav Đaković 2018). Čak se u određenom razdoblju teološka literatura nije mogla tiskati u klasičnim tiskarama. Stoga se crkva koristila vlastitim sredstvima i prostorijama za tiskanje kršćanske literature i evangelizacijskih materijala (Zorislav Đaković 2018). Crkva je posjedovala tzv. šapirograf, spravu za ručno umnažanje do sto primjeraka, na kojoj se posebnim crnilom original prenosio na pripremljeni papir te bi se dobili otisci. Takav se šapirograf nalazio u prostoru crkve, u Gajevoj 9a, a u procesu proizvodnje pomagali su članovi crkve. Većina objavljene literature tiskala se na tome stroju, sve dok se nije moglo slobodno tiskati te kada se počelo najviše surađivati s tiskarom pod nazivom Grafička galanterija Časni u Severinu na Kupi. Branko Đaković (slika 10), koji je bio jedan od starješina zajednice, najviše je bio posvećen prevodenju kršćanske literature. Preveo je velik broj naslova, uglavnom s engleskog, njemačkog, francuskog i talijanskog jezika. Najznačajnije je njegovo djelo prijevod cijele Biblije i *Biblijski rječnik*. Bio je također glavni urednik *Bratskog vjesnika*, časopisa s kršćanskim temama koji je izdavao KCB u Zagrebu. Branko Đaković je prikupljao materijale za časopis, a Marija Berković je to sve koordinirala, od pretipkavanja tekstova na pisačkoj mašini do slaganja i otiskivanja na šapirografu. Iako se na nekim izdanjima ona navodi kao urednica, ona nikad nije prevodila ni pisala tekstove, ali se Branko Đaković znao konzultirati s njom oko izbora tekstova. On je pisao, prevodio i birao tekstove, a Marija je pripremala sve potrebno za realizaciju i tisak. U suvremenom kontekstu ona bi vjerojatno bila ono što se danas naziva izvršna urednica, dok bi Branko bio glavni urednik.¹⁹ Oko realizacije i pripreme tiskanih materijala pomagala je također i Dragica Božičković, ali i neki drugi članovi crkve. Brankov se sin Zorislav Đaković (2018) prisjeća:

Slika 10: Branko Đaković, 2000.

19 Također, zbog tadašnjeg režima, Branko Đaković, s obzirom da je bio zaposlen u državnoj tvrtki, nije se mogao ujedno voditi i kao urednik časopisa, tako da se u nekim brojevima Marija Berković navodi kao urednica.

On je uvijek imao veliku želju da se nešto izda, nekakav pisani materijal i to je onda počelo s Marijom Berković i Dragicom Božičković. On je prevodio ili pisao određene tekstove, a one su to pisale na matrice. Onda su to zajednički šapirografirali na gesthetneru (to je stara tehnika štampanja), umnožavali. To je tada bila jedina tehnika umnožavanja. To se u Gajevoj radilo, tamo u predvorju, tamo je bio taj gesthetner, te boje i to se obrezivalo. Pošto je otac bio zaposlen u Institutu, u jednom djelu Agronomskog fakulteta, kao njihov znanstveni suradnik, savjetnik... na poslu su oni znali da je on vjernik i zvali su ga „pop“, to mu je bio nadimak. U ono doba se nije smjelo nešto posebno izdavati i pisat, pa je onda Marija Berković bila ta koja je preuzela to na sebe, da se stavlja njeno ime u te materijale i da bude kao odgovorni urednik... tata je to uređivao, ona je zapravo to s njim pisala, ona je samo zapisivala to što je on priređivao i radio... ali i zajedno su se konzultirali, oni su bili prijatelji i Dragica Božičko je tu sudjelovala, grafički. Mnoge knjižice smo prevodili, kao *Knjiga o džungli*, pa je čak i meni dao nekada da nacrtam neku ilustraciju, ili *Put u sunčanu zemlju*, od Kristine Roy i razne knjižice. Tada su se jako radile tako neke male brošurice, kao materijal za misijsko djelovanje, evangelizaciju u okolini u kojoj smo živjeli.

Tiskani materijali koje je crkva proizvodila bili su skromno uređeni, pogotovo oni rađeni na šapirografu. Uglavnom je to bilo u crno-bijelom tisku i zaklamano po sredini, mekanih korica, a tu i tamo bi se upotrijebile i druge boje. Naravno, kasnije kada počinje suradnja s tiskarama, počele su se producirati plastificirane korice u boji. Najprije je ostvarena suradnja s lokalnim tiskarama poput tiskare Časni, a kasnije se ostvaruje suradnja s tiskarom u Francuskoj. Kasnijih se godina sve više surađuje s izdavačkom kućom u Njemačkoj, Dillenburg: Gute Botschaft Verlag (GBV), koja tiska Novi zavjet, Bibliju i još neka izdanja. To su jedni od prvih izdavača koji su tiskali dnevna čitanja i kalendare s biblijskom porukom. I danas se izdanja GBV-a mogu nabaviti preko Kršćanske udruge u Rijeci koju vodi Danijel Lukić. Izdavačka kuća GBV, čije ime u prijevodu znači „Izdavači dobre vijesti“, nastala je iz osobne misije nekoliko braće 60-ih godina koji su, dijeleći traktate migrantima na njihovom jeziku, uvidjeli potrebu za kršćankom literaturom u misijske svrhe. Ta se potreba povećala s povećanjem broja misionara koji sve više odlaze u strane zemlje, te se ovi izdavači danas mogu pohvaliti ponudom kršćanske literature na više od devedeset jezika, koju svake godine šalju u više od sto zemalja svijeta. Sva literatura koju GBV izdaje proizlazi iz želje da se evanđelje širi svijetom, a sve te izdavačke aktivnosti nemaju svrhu ostvarenja profita, već ih financira zaklada koja se u prijevodu zove „Prijatelji kršćanske misije i milosrđa“ (Gute Botschaft Verlag s. a.).

3.2.1. Branko Đaković – biografija

Branko Đaković (Novska 27. 2. 1921. – Zagreb 9. 9. 2009.) rodio se u Novskoj, a u osmoj godini života dolazi s roditeljima u Zagreb. U šesnaestoj godini umire

mu otac Milan te ostaje živjeti s majkom Emom u Vlaškoj 125/I. Završio je Prvu mušku gimnaziju na Rooseveltovom trgu 1940. godine, diplomirao na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu, doktorirao na Agronomskom fakultetu u Novom Sadu²⁰ te se specijalizirao u Versaillesu i Bremenu na području fizike tla.²¹ Radio je u tloznanstvenom zavodu Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zagrebu, u Zavodu za poljoprivredna istraživanja u Sarajevu te je do svog umirovljenja 1985. radio kao znanstveni savjetnik na Institutu za agroekologiju Fakulteta poljoprivrednih znanosti u Zagrebu. Često je službeno putovao stranim zemljama koje su imale razvijen sistem regulacije voda poput Francuske, a najviše ga je dojmilo kako su u Izraelu sistemom navodnjavanja iz pustinje stvorili plodno tlo, o čemu je pisao u svojim znanstvenim radovima (Zorislav Đaković 2018.). Napisao je više od sto znanstvenih i stručnih radova. U svojoj dvadesetosmoj godini ženi se s Brunhildom Punk (zvanom Hilda) s kojom ima troje djece: Zorislava (1950.), Ivanu (1953.) i Elizabetu (1955. – 2022.).

Za vrijeme studentskih dana u Zagrebu, u vrijeme NDH, zbog političkih previranja i velike nesigurnosti, majka Ema šalje sina Branka privremeno u Slavoniju, gdje je ona odrasla, kod svoje rodbine. Ema je tada već bila obraćena i pokušala ga je spojiti s nekim tamošnjim vjernicima. Tamo je upoznao vjernicu Maženku Kovaž, Čehinju koja je evanđelje vjerojatno čula od baptista. Ona mu je svjedočila o svojoj vjeri u Boga, a Branko je to primao, a onda mu je rekla:

„Poznajem jednog dobrog propovjednika, evangeličkog, koji je obraćeni čovjek, proživio je obraćenje i spasenje, on te prihvaća u svoju obitelj dok si ovdje i možeš kod njega stanovati.“ Na Branka je to jako djelovalo, kad je vidio taj život u obitelji, sve tako lijepo, tiho, ali određeno, posvećeno. On je bio jedan posvećeni čovjek koji je doživio obraćenje i njegova žena, kao i obitelj su tako živjeli (Zorislav Đaković 2018).

Taj je propovjednik bio češkog porijekla. Branko se kratko zadržao kod njega, ali je već tu prihvatio evanđelje. Kada više nije bilo opasnosti, ovaj ga je propovjednik uputio da se po povratku u Zagreb javi Gabrijelu Jonkeu. Taj je propovjednik poznao obitelj Jonke (Gabrijela i njegovu majku Jelenu) te je uputio Branka k njima da ga oni bolje uvedu u istine evanđelja. Obitelj Jonke je tada posjećivala Baptističku crkvu u Radićevoj ulici, ali je imala i svoju kućnu grupu. Godine 1946. Branko se krstio u Mačkovcu, u Baptističkoj crkvi. U toj grupi krštenika bilo je još četvero obraćenika: Franjo Bulek, Danijel Grujić, Hilda Punk (kasnije Brankova žena) i Adam.²² Branko i Hilda vjenčali su se 1949. godine u Zagrebu.

20 Tema je doktorata bila: „Prilog poznavanju hidromorfni tala donjeg toka Krapine i njihove melioracije“.

21 Više o njegovom znanstvenom radu vidi: Juras 1993.

22 Adam – prezime je nepoznato.

Branko Đaković, iako po struci agronom te je kao doktor agronomije ostavio iza sebe puno znanstvenih radova i ostalih publikacije iz svoje struke,²³ u svoje slobodno vrijeme bavio se prevodenjem i pisanjem kršćanske literature. Bio je urednik *Bratskog vjesnika* te vodio Kristovu crkvu braće u Zagrebu. Od svog obraćenja pa sve do duboke starosti neumorno je pisao i radio na tome da Božja riječ dotakne što više ljudskih srca. Branko je bio poliglot, tečno je govorio šest stranih jezika (francuski, engleski, njemački, talijanski, češki i ruski), a dobro se služio latinskim i grčkim jezikom. Najviše je upotrebljavao engleski, francuski i njemački, a najviše je volio francuski, te je posjedovao pozamašnu kućnu knjižnicu većinom strane kršćanske literature, ali i leksikona, rječnika i enciklopedija. Najznačajnija teološka djela koja je iza sebe ostavio prijevod je Novog zavjeta i cjelokupnog Svetog pisma (Zagreb, 2000.) i *Biblijski rječnik* (Zagreb, 1973.), prvo djelo takve vrste u ondašnjemu jugoslavenskom protestantizmu (Knežević 2019, 138).

Suprugu Hildu (1930.) upoznao je na kršćanskim sastancima u Zagrebu. Zanimljivo je napomenuti kako je Brankovoj ženi Hildi vjeru prenijela još njena baka Theresia Magerle (1873. – 1962.), rođena Konrad,²⁴ koja je još u svojoj mladosti, otprilike na prijelazu stoljeća u vrijeme Austro-Ugarske, doživjela obraćenje u Sarajevu, vjerojatno preko baptista koji su dolazili iz Njemačke (Hilda Đaković 2018). Hilda Punk rođena je u Sarajevu, završila je vjeronauk i krštena je u katoličkoj crkvi po ocu katoliku, ali s obzirom na to da se teta udala za evangelika, husita, ona, majka i baka usporedno su krenule i u evangeličku crkvu. Njena baka Theresia također joj je svakodnevno čitala odabrane tekstove iz Pisma i tekstove Spurgenove dnevne pobožnosti na njemačkom (Hilda Đaković 2018). Hilda navodi da je njena baka bila jedna od prvih obraćenika u Sarajevu. Tada nije bilo zajednice u Sarajevu u koju bi mogli ići te su stoga imali kućnu grupu koja se redovito okupljala u njenom domu, a koju su znali posjećivati i poneki misionari.²⁵ Hilda se sjeća kako su se, dok je ona još bila mala, redovito nalazili nedjeljom kod njene bake te su molili, pjevali i svirali na harmonij, a pridružila bi se i njena dva ujaka, Miroslav (Fritz) Magerle i Alojz (Lojzi) Magerle²⁶ te teta Viki na violini. U Sarajevo su tada dolazili baptisti iz Njemačke s kojima je Theresija bila u kontaktu, a također je bila povezana s baptistima u Zagrebu preko Danijela Vaceka (zvanog Danko) koji ih je ponekad posjećivao. On je počeo dolaziti poslije rata da posjeti

23 Objavljena autorska stručna literatura: *Priručnik za hidrotehničke melioracije*. Zagreb 1984. i *Veliki odvodni sustavi*. Zagreb 1985.

24 Inače mađarskog porijekla, udala se s petnaest godina za Šleskog Nijemca (Joseph Magrle) te se uz mađarski doma govorio češki i njemački, dok je s unukom Hildom razgovarala uglavnom njemački.

25 Vjerojatno se obratila preko baptista iz Njemačke te je napustila katoličku crkvu i krstila se.

26 Miroslav i Alojz Magerle kasnije, kad su se preselili u Zagreb, postaju starješine u Baptističkoj crkvi u Radićevoj.

rodbinu, ali i da evangelizira.²⁷ Hilda je sa šesnaest godina u ljeto 1946. došla u posjetu teti Meri Magerle (rođ. Vacek) u Zagreb²⁸ te je u razgovoru i molitvi s Danijelom Vacekom doživjela istinsko obraćenje, iako je riječ spasenja već čula od svoje bake (Hilda Đaković 2018).

3.2.2. Izdanja

Kao što je već rečeno, izdavaštvo unutar KCB-a imalo je bitnu ulogu u evangelizaciji i učenstvu vjernika. Za potrebe evangelizacije najviše su se upotrebljavali traktati i neke male knjižice džepnog izdanja. Godine 1971. *Bratski vjesnik* objavio je ponudu njihove literature po kategorijama primjenljivosti: 1. Razmatranje Božje riječi; 2. Knjige za pouku i izgradnju; 3. Razmatranje Božje riječi za svaki dan; 4. Priče; 5. Evangelizacijske brošure.

Neki od evangelizacijskih materijala bili su: *Zašto to Bog dopušta?* A. E. Wildera Smitha, *Sin čovječji* R. Wolfa te naslovi: *Pavle Smoljoni i Život za život*. Tu je bio i *Prošireni Novi zavjet* (od Poslanice Rimljanima do Otkrivenja). Od ostale literature za pouku i izgradnju vjernika i proučavanje Riječi najviše je bio zastupljen William MacDonald (1917. – 2007.), Charles Hanry Macintosh (1820. – 1896.) i Watchman Nee (1903. – 1972.). Od MacDonalda u ponudi su bili naslovi kao: *Što uči Biblija*, *Pouke za kršćanski život*, *Postoji povratak Bogu*, *Božja milost* itd., a od W. Neea, kineskog misionara, naslovi kao: *Pravi kršćanski život*, *Kršćanska služba*, *Promijenjeni u Njegov lik* te literatura za dnevnu pobožnost: *Stol u pustinji*. Također, prilično su tražene bile C. H. Macintosheve knjige *Razmatranja o pet knjiga Mojsijevih* koje su doživjele nekoliko reizdanja. Nadalje, u to su vrijeme prilično tražene bile pripovijetke s kršćanskom porukom slovačke spisateljice Kristine Roy, kao što su *Put u sunčanu zemlju*, *Sluga*, *Sretni ljudi* i dr.

Izdanja su izlazila u nakladi izdavačke kuće *Bratski vjesnik*. Isti naziv koristio se za časopis, tj. crkveno glasilo, koji je izlazio nekoliko puta godišnje. Kasnijih je godina izdavaštvo sve više preuzimao GBV. Gotova sva izdanja uredio je i preveo Branko Đaković, koji se na mnogim izdanjima nije potpisivao. Čak se ni na prijevodu cjelokupne Biblije ne navodi njegovo ime kao prevoditelja, već se samo potpisuje na kraju uvodne riječi, što je bilo u skladu s obilježjima bratskog pokreta: jednostavnost i skromnost. Branko Đaković nije se želio nametati te je svoj prevodilački rad radio iz ljubavi prema Bogu, njegovoj Riječi i želi da što više ljudi doživi spasenje putem pisane riječi.

27 Danijel Vacek bio je s njima obiteljski povezan s obzirom na to da se Theresin sin Lojzi, Hildin stric, oženio za Danijelovu sestru, Meri Vacek.

28 Hilda je s bakom Theresijom ponekad dolazila ljeti u Zagreb kod Meri i Alojza Magerle, na Medveščak br. 14.

3.2.2.1. Bratski vjesnik

Branko Đaković bio je glavni urednik *Bratskog vjesnika*, časopisa koji je neko vrijeme uređivao zajedno s Marijom Berković. Najstariji pronađeni broj je iz 1966. godine (slika 11) i tu je kao glavni urednik naveden J. Majerski (kao i na početku 1967.). Na drugim brojevima iz 1967. i sve do 1975. kao odgovorna urednica pojavljuje se Marija Berković, a od 1975. do 1993. godine dr. B. Đaković. Od 1966. do 1991. kao izdavač stoji „Kristova Crkva Braće u SFRJ“, a od 1992. stoji samo „*Bratski vjesnik*, Zagreb, HR“. Na broju iz 1966. kao godina izlaza stoji godina V a na onom iz 1967. godina VI, što navodi na zaključak da je *Bratski vjesnik* počeo izlaziti od 1962. godine. Broj iz 1993. godine zadnji je pronađeni primjerak tako da se može pretpostaviti da je *Bratski vjesnik* izlazio 1962. – 1993. godine (primjerci iz 1966. – 1993. trenutno se nalaze u Knjižnici Biblijskog instituta, Amruševa 11, Zagreb).

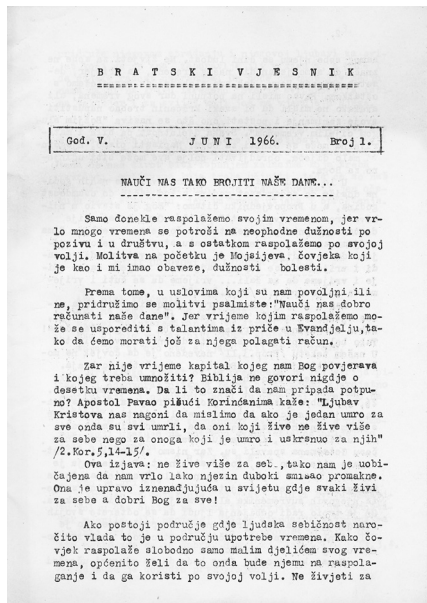
Bratski vjesnik bio je jednostavne izrade jer se u potpunosti izrađivao i umnažao u prostorijama crkve. Radio se u preklopljenom formatu A4 tj. A5 (15 x 21 cm) i bio je zaklaman po sredini. Bio je jednostavnog dizajna, tipkan na mašini, tiskan crno-bijelo, samo s tekstom bez slika, a monoton se boja koristila npr. na koricama 1969. te u nekoliko navrata kasnijih godina. Sadržavao je uglavnom od dvadesetak do tridesetak stranica, a neki kasniji brojevi imali su i šezdesetak strana.

Tekstovi su obrađivali biblijske teme, a namjera im je bila izgradnja vjernika. Izlazio je dvomjesečno i tromjesečno.²⁹

Uz *Bratski vjesnik* izlazili su prilogi, tiskovine s određenim temama (formata i izvedbe kao i *Bratski vjesnik*), kao što su *Stol u pustinji* Watchmana Neea i *Dnevno svjetlo*, koji su se kasnije objavljivali i kao zasebna izdanja. Neke od knjižnica koje posjeduju *Bratski vjesnik* su: Znanstvena knjižnica Zadar, koja posjeduje brojeve iz 1966. i 1967. godine, Sveučilišna knjižnica Split, posjeduje brojeve iz 1966. – 1968. i NSK, 1966. – 1968. godine.

3.2.2.2. Biblijski rječnik

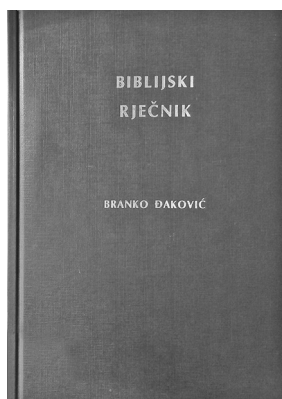
Biblijski rječnik nastao je iz želje da se približi i produbi razumijevanje biblijskoga teksta. Značajno je napomenuti da je to

Slika 11: *Bratski vjesnik*, 1966.

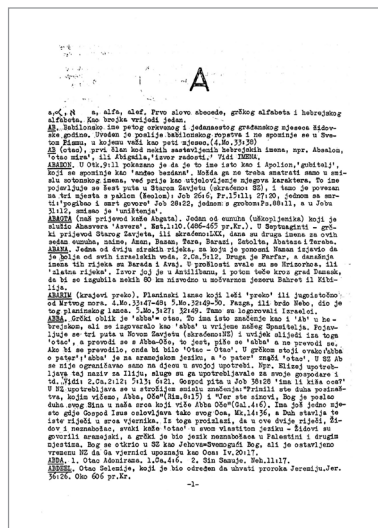
²⁹ Npr. na primjerku iz 1987., broj 3, piše: „Časopis za izgradnju kršćana, izlazi jedanput tromjesečno“.

„prvo djelo takve vrste u ondašnjemu jugoslavenskom protestantizmu“ (Knežević 2019, 139), s obzirom na to da nije postojalo sličnih djela. Rječnik je velikog formata, jednostavne izvedbe, bez uvodne riječi i impresuma (osim naslova, imena autora i godine izdanja), sadrži pojašnjenje određenih biblijskih pojmova abecednim redom (od A do Ž) na 514 stranica. U *Bratskom vjesniku* iz 1973. promovira se njegova prodaja te se navodi da sadrži 514 stranica i 400.000 riječi (slika 12 i 13). Ne zna se kolika je točno bila naklada, ali se može pretpostaviti da nije bila velika, jer danas ne postoji puno primjeraka, npr. knjižnica Biblijskog instituta posjeduje jedan primjerak, a knjižnica Evanđeoskog teološkog veleučilišta u Osijeku dva. Prema navodu Danijela Lukića, sadašnjeg voditelja bratske zajednice u Rijeci, koji je u izdavaštvu usko surađivao s Brankom Đakovićem, postojalo je i drugo izdanje *Biblijskog rječnika* koje je naknadno otisnula francuska izdavačka kuća Bibles et Publications Chrésiennes iz Valence. Vjerojatno nije bilo puno primjeraka tog

Slika 12: Biblijski rječnik, korice

Tvrde korice, veliki format: 30,2 x 21,2 cm (hrbat: 3 cm). Knjižni blok: 29,7 x 20 cm. Godina izdanja: 1973. Broj stranica: 514. Vlastita naklada. Nakladnik: Bratski vjesnik Kristove Crkve Braće, Zagreb, Gajeva 9a. Odg. urednik: dr. Branko Đaković, Zagreb, Nodilova 2, Umnoženo: Zagreb, Gajeva 9a

Slika 13: Biblijski rječnik, prva stranica

izdanja, jer ni on ni itko od obitelji Đaković ne posjeduje taj primjerak, niti je ijedan za sada pronađen. Danijel Lukić smatra da je Rječnik rađen po uzoru na *Concise Bible Dictionary* (1993). Ovaj rječnik koji je korišten za usporedbu, u vlasništvo Branka Đakovića, pretisak je iz 1993. godine, tvrdih je korica te sadrži 877 stranica. Autor i urednik nisu navedeni. Danijel Lukić posjeduje vjerojatno stariji primjerak istog rječnika u kojem nije navedena godina, ali je naveden autor H. L. Heijkoop (Blijhamsterstraat 58, Winschoten, Nizozemska, u izdanju Bible Truth Publishers, Illinois, prethodno tiskan u izdanju Georgea Morrisha iz Londona). Hendrik L. Heijkoop (1906. – 1995.) (Cross s. a.) autor je knjižice *Pisma za mlade*

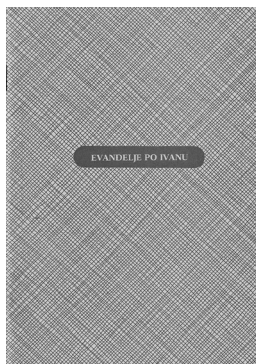
ljude, također u izdanju GBV, Dillenburg s prijevodom Branka Đakovića, kao i još nekih izdanja.

3.2.2.3. Biblijski prijevodi

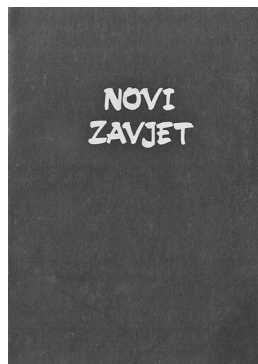
O Biblijskim prijevodima Branka Đakovića najviše je pisao Ruben Knežević u svojoj knjizi *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi* izdanoj 2019. gdje je njegovim prijevodima posvećeno cijelo jedno poglavlje. U samom uvodu Knežević zapisuje: „Premda su prijevodi Branka Đakovića nastali unutar teologije i bibličistike *Kristove crkve braće*, postali su svojedobno poznati i među ostalim domaćim crkvama sljednicama reformacije. Nakon Šulekova prijevoda Novog zavjeta i Psalama, ovo su bili prvi domaći standardni prijevodi protestantske provenijencije“ (Knežević 2019, 137).

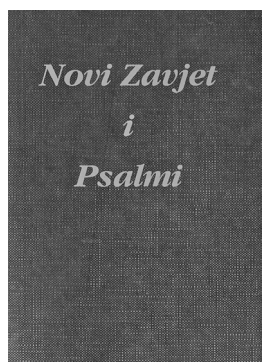
Slika 14:
Prošireni Novi zavjet,
1969.

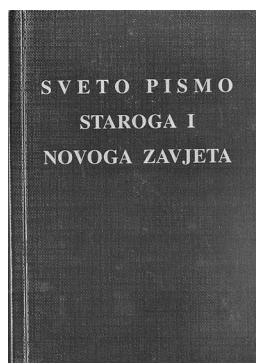
Slika 15:
Evangelje po Ivanu,
1989

Slika 16:
Novi zavjet, 1989.

Slika 17:
Novi zavjet i Psalmi, 1993.

Slika 18: *Sveto Pismo*
Staroga i Novoga zavjeta, 2000.

Od biblijskih prijevoda Branka Đakovića najprije je objavljen *Prošireni Novi zavjet* (1969.) (slika 14), zatim samo *Evandjelje po Ivanu* (1989. i 1993.) (slika 15) te zatim *Novi zavjet* (1989.) (slika 16) i *Novi zavjet i Psalmi* (1993. i 1994.) (slika 17).³⁰ Na kraju je izdana cijela Biblija: *Sveto Pismo Staroga i Novoga zavjeta* (2000., 2006. i 2008.) (slika 18). Ni na jednom se od tih izdanja B. Đaković, iako ih je sve preveo, ne navodi kao prevoditelj (osim kod *Proširenog Novog zavjeta*), već kao odgovorni urednik.

Godine 1969. izdan je *Prošireni Novi zavjet*, od Poslanice Rimljanima do Otkrivenja. Ovih primjeraka danas gotovo da i nema, postoje dva primjerka u knjižnici Evanđeoskog teološkog veleučilišta u Osijeku i postoji zapis o njemu u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici (NSK: II-50.173) i u Cambridge University Library (BSS.252.1.F69.2).³¹ Kao izvornik naveden je engleski tzv. prošireni Novi zavjet: „The Amplified New Testament“. Kao prevoditelj hrvatskog izdanja naveden je Branko Djaković.³² On je također naveden i kao izdavač (Dr Branko Djaković, Zagreb, Nodilova 2) te stoji da je izdanje umnoženo u prostorijama Kristove Crkve Braće u Zagrebu, Gajeva 9a.

Evandjelje po Ivanu izašlo je kao prilog *Bratskom vjesniku*, a Branko Djaković naveden je kao odgovorni urednik. Izdavač (Kristova Crkva Braće, „Bratski vjesnik“, Gajeva 9a) i tisak (Grafička galanterija Časni, Severin na Kupi) isti su kod *Evandjelja po Ivanu* kao i kod *Novog zavjeta* (Zagrebačko izdanje) koji su tiskani iste godine 1989. Kod izdanja *Novog zavjeta s Psalmima* (1993. i 1994.) kao izdavač se navodi Udruženje za širenje vjerske literature (*Žrtava fašizma 2*)³³ i Dillenburg, GBV.³⁴ Isti je izdavač također kod svih sljedećih izdanja cijelog Svetog pisma.

Prvo izdanje *Svetog pisma Staroga i Novoga zavjeta* iz 2000. godine tiskano je u 5000 primjeraka, a prema riječima Danijela Lukića (predstavnik GBV-a u Hrvatskoj) to je izdanje bilo brzo podijeljeno. Veći dio tog izdanja, oko 3000, primjeraka, podijeljeno je u Hrvatskoj, a ostalo u Bosni i Hercegovini i Srbiji (Vojvodini) te jedan dio u Njemačkoj i ostalim europskim zemljama. Isto je tako podijeljeno i drugo izdanje iz 2006. godine (većeg formata). Ne zna se kolika je točno bila naklada, ali zna se da GBV minimalno tiska 3000 primjeraka. Treće izdanje iz 2008. tiskano je isključivo za potrebe u Njemačkoj i drugim zapadno europskim

30 *Novi zavjet i Psalmi*, navode se kao drugo (1993.) i treće izdanje (1994.).

31 Iako u samom uvodu *Proširenog Novog zavjeta* stoji da se radi o prijevodu na hrvatski jezik, u katalogu iz Cambridgea svrstan je pod srpski, vjerojatno zbog toga što se u to doba srpski smatrao službenim jezikom uz hrvatski (Knežević 2019, 141).

32 S obzirom na to da se u ono vrijeme sve pisalo na pisaćem stroju na kojem nije postojalo tiskano slovo „Đ“, bilo je uobičajeno da se umjesto „Đ“ upotrebljava „Dj“. Iz tog se je razloga i Brano Đaković negdje potpisivao s Djaković.

33 Udruga se nalazi u Rijeci (Danijel Lukić), a ime se kasnije mijenja u Udruga za promicanje duhovne kulture te zatim u Živa riječ, Krasica.

34 Izdavač je GBV, a Udruga za promicanje duhovne kulture distributer je za hrvatsko područje.

zemljama, a „u Hrvatsku je od toga došlo svega dvjestotinjak primjeraka.“³⁵ Danas GBV od hrvatskih prijevoda nudi samo Vrtarićev prijevod, dok se Đakovićev više ne tiska. Draško Đenović, voditelj Kristove crkve u Beogradu i predsjednik udruge Ikonos,³⁶ partnerske organizacije TWR-a (Trans World radio, nekadašnji Radio Monte Carlo), poznat u evanđeoskim krugovima kao vjerski analitičar, o primjenjivosti biblijskog prijevoda Branka Đakovića u Srbiji i Bosni komentira:

S Novim zavetom u prevodu dr. Branka Đakovića prvi put sam se susreo 1994.... Bilo je to vreme dubokih nacionalnih podela... Slobodan sam reći da je njegova nesreća bio nepovoljni politički i istorijski trenutak kada se pojavio pa Srbima nije bio dovoljno srpski, a Hrvatima neretko nije bio dovoljno hrvatski... Tu ne treba ni zaboraviti da GBV koji štampa ovaj prevod nema stalnog predstavnika u Srbiji te da je samim tim i distribucija njihovih izdanja veoma ograničena.

Đakovićev prevod je u Srbiji pronašao svoje mesto u mešovitim sredinama i crkvama koje su bile sastavljene od vernika koji su pripadali nacionalnim manjinama koji su živeli u Vojvodini. Na neki način je bio idealan vernicima koji jezički teže hrvatskom ili hrvatskosrpskom koji su živeli u srpskim sredinama. Posebno je bio rasprostranjen u Bratskim crkvama koje su maltene bez izuzetka bile slovačke. Po rečima pojedinaca, Đakovićev prevod je bio rado viđan i u određenim baptističkim sredinama po Vojvodini što ne treba čuditi ako znamo da je 1990-ih najveći broj vernika bio hrvatske, bunjevačke i slovačke etničke pripadnosti. Bio je omiljen i među ovdašnjim metodistima čijih devetnaest crkava su bar dvije trećine činile zajednice u kojima se propoveda na slovačkom jeziku... Tadašnji metodistički propovednik u Šidu (nije tamo već dugo) Darko Vika se čak nosio mišlju da bi po ugledu na reviziju *Novoga zavjeta* Rubena Kneževića na bosanskom jeziku treba uraditi srpsku reviziju Đakovićevog prevoda kompletnog Svetog pisma. U to vreme postojao je samo Daničićev prevod Starog zaveta i revizija Bakotićevog prevod...

Negde oko 2004. Ikonos koji je do tada bio partner TWR-a za Srbiju je preuzeo i radio programe na bosanskom jeziku. Kada se pojavilo pitanje koji prevod ponuditi radio-slušacima BiH programa, logički izbor je pao upravo na Đakovićev prevod jer je nekako bio prihvatljiv svim stranama u nacionalno mešovitoj Bosni. Za tu priliku, za potrebe Ikonosa, GBV je štampao novi tiraž sa širim marginama (prethodno izdanje je bilo obrezano na nekih 5 mm od teksta) i Ikonos je otkupio i u Bosni podelio, ako se dobro sećam, nekih 500 primeraka. Kada je Ikonos početkom 2020-ih za potrebe TWR-a želeo da koristi Đakovićev prevod Svetog pisma za aplikaciju za bosanske programe, ispostavilo se da prema rečima Danijela Lukića ni GBV nema digitalni fajl. To je bio jedan od razloga zbog kojih je TWR odustao od ideje da koristi ovaj

35 Danijel Lukić, e-poštom autoru, 20. studenog 2023.

36 Ikonos je prvotno bio partner TWR-a za Srbiju, a onda i za čitavo područje bivše Jugoslavije, osim Slovenije, nakon što je ugašen „Val evanđelja“.

prevod za seriju radioprograma Kroz Sveto pismo (sistematsko proučavanje Svetog pisma) na bosanskom...

Što se tiče rasprostranjenosti Đakovićevog prevoda, danas u Srbiji on je vremenom pao u zaborav. Razlog tome je prvenstveno pojava novih prevoda kompletnog Svetog pisma na srpskom jeziku (Savremeni srpski prevod na ćirilici, Novi srpski prevod na ćirilici, latinici i krupnim slovima na ćirilici, te Milin-Čarnić prevod na oba pisma)... Još jedan problem zbog koga su pojedini vernici odustali od Đakovićevog prevoda je činjenica da je štampan relativno sitnim slovima u situaciji gde je „tržište“ uglavnom starije životne dobi pa time i slabijeg vida, kao i teža nabavka imajući u vidu da je jedini izvor bio praktično GBV čija služba nije toliko razvijena u Srbiji. Ono što ipak treba znati jeste činjenica da nema nijednog sajma knjiga u Beogradu i Novom Sadu gde bar neko ne pita gde i kako se može da nabavi Đakovićev prevod Svetog pisma.³⁷

Zaključak

Kristova crkva braće u Zagrebu nastala je od nekolicine vjerskih entuzijasta, željnih dubljeg zajedništva i prebivanja u Božjoj riječi i molitvi. Bila je to zajednica u kojoj se tjedni sastanci nisu propuštali, vikendom se išlo na evangelizacije, a molilo se redovito i ustrajno, često i na koljenima. Biblija se temeljito proučavala i učila na pamet, a tzv. biblijsko „svećenstvo svih vjernika“ praktično se provodilo među braćom tako da su svi mogli propovijedati. Dolazili su na sastanke spremni da ih Duh Sveti potakne nešto podijeliti iz Riječi za taj dan. Ograničenja i stalne provjere od strane ondašnjeg jugoslavenskog režim, kao i nemogućnost javnog propovijedanja i korištenja javnih tiskara, nisu spriječili vjernike da pronalaze načine za dijeljenje evanđelja u svojoj sredini. Neumorno se prevodila izabrana kršćanska literatura kako bi se kroz pisanu riječ približila poruka evanđelja običnom puku, ali i izgradilo Kristovo tijelo u učeništvu. Cijeli proces izdavaštva odvijao se ručno, od pretipkavanja do umnožavanja, kroz vrijedne ruke vjernika u prostorijama same crkve. Čini se nevjerovatnim kako je crkva u to vrijeme uspjela dobiti gradski prostor na korištenje, i to u samom centru grada. Tomu je, međutim, prethodilo pokazivanje poštovanja prema vlastima kroz ispunjavanje određenih uvjeta i transparentno djelovanje. Skromnost, jednostavnost, odvajanje od svijeta i rast u pobožnosti bili su obilježja te skupine vjernika, uvijek spremnih za evangelizaciju, s barem jednim traktatom u džepu, ako ne i s nekom konkretnijom knjigom. Iz te zajednice proizašli su mnogi predani vjernici i bogata literatura koja je oblikovala i izgrađivala hrvatski puk u vjeri te doticala srca mnogih. Koliki je stvarni utjecaj bio, teško je u potpunosti obuhvatiti. Nažalost crkva je nakon razdoblja kulminacije počela broćano opadati, ponajprije u mladoj populaciji, i to uglavnom zbog, za njih, krutih načela. Neka je zbivanja teško danas razumjeti,

37 Draško Đenović, putem e-pošte autoru, 18. studenog 2023.

a neka treba jednostavno ostaviti prošlosti, jer su to bila druga vremena i svaka generacija ima neke nove izazove. Zato iz povijesti treba učiti da se u drugim prilikama može postupiti ispravnije i mudrije, sve u svjetlu Božje riječi. Mnogima je zajednica pružila prilično kvalitetne biblijske temelje, ostavila lijepa sjećanja na zajedništvo i duhovna iskustva s ljetnih kampova u Lokvama, nekih nevjerojatnih konferencija i putovanja u strane zemlje te preobražavajuća iskustava u doticaju s transcendentnim. Crkva je pružila dobro uporište vjernicima koji su stasali u njezinom okrilju i dalje nastavili osnivati druge zajednice i služiti Kristovom tijelu. Isti se crkveni prostor i dalje koristi za biblijska proučavanja, očuvanje prošlosti i kršćanske literature te za oblikovanje Kristovih učenika. Ljudi dolaze i odlaze, zajednice se formiraju i preobražavaju, ali Božja posijana riječ uvijek ostaje i dalje živi.

Za pisanje ovog članka ponegdje je bilo teško rekonstruirati povijesna događanja na temelju usmenih razgovora sa živućim svjedocima, no istodobno je to bila velika povlastica – proći s njima kroz davna sjećanja i zajedno zaviriti u prošlost. Također, bilo je veliko zadovoljstvo prikupiti neka vrijedna, prilično stara i gotovo zaboravljena izdanja, izvlačiti ih iz kutija i starih ormara, a ponekad je to bio pravi izazov – kronološki ih smjestiti i međusobno povezati. Ovdje je predstavljen samo jedan dio povijesti i crkvene ostavštine. Čini mi se da je ovo tek početak u očuvanju tog dijela prošlosti te se nadam da ovaj članak otvara vrata za nova istraživanja i spoznaje.

Popis literature

- Bogdanov, Ljubomir. 1945. *Načela*. Novi Sad: Hrišćanska zajednica slobodne braće.
- Centar biblijskih istraživanja. s. a. „O nama“. <https://cbi.bizg.hr/hr/o-nama/> (pristupljeno 18. studenog 2023.).
- Ceranić, Ivan. 1970. „Konfesionalne zajednice u SFRJ Jugoslaviji“. U: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, ur. V. Bajsić i Z. Frid, 7-44. Zagreb: NIP „Binoza“.
- Concise Bible Dictionary*. 1993. Dillenburg: Gute Botschaft Verlag.
- Cross, Edwin N. s. a. „Hendrik L. Heijkoop 1906–1995“. *Biblecentre*. <https://www.biblecentre.org/content.php?mode=7&item=1068> (pristupljeno 20. listopada 2023.).
- Gute Botschaft Verlag. s. a. „About us“. <https://gbv-dillenburg.de/eng/about> (pristupljeno 6. rujna 2023.).

- Hawksley, T. G. S. 2009. „Bakht Singh 1903– 2000, India’s Billy Graham and more“. *Sternfield Thoughts*. 6. travnja 2009. <https://sternfieldthoughts.blogspot.com/2009/04/bakht-singh-1903-2000-indias-billy.html> (pristupljeno 26. listopada 2023.).
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. 2021. „Kredo“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33844> (pristupljeno 22. kolovoza 2023.).
- Informatička katolička agencija. 2007. „Preminuo baptistički pastor Peter MacKenzie“. 5. 7. 2007. <https://ika.hkm.hr/novosti/preminuo-baptisticki-pastor-peter-mackenzie/> (pristupljeno 20. studenog 2023.).
- Jambrek, Stanko. 2003. *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj*. Zagreb: Bogoslovni institut.
- Jovanović, Mladen. 2007. „Kristove crkve“. U: *Leksikon evanđeoskoga kršćanstva*, ur. Stanko Jambrek, 224–226. Zagreb: Bogoslovni institut.
- Juras, Filip. 1993. „Đaković, Branko“. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/4746> (pristupljeno 19. rujna 2023.).
- Knežević, Ruben. 2019. *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi*. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Kolarić, Juraj. 2005. *Ekumenska trilogija: Istočni kršćani, pravoslavni, protestanti*. Zagreb: Prometej.
- Kristova crkva Varaždin. s. a. „O nama“. <https://kristova-crkva.hr/o-nama/> (pristupljeno 25. rujna 2023.).
- Marinović-Bobinac, Ankica, i Dinka Marinović-Jerolimov. 2008. *Vjerske zajednice u Hrvatskoj: Kratka povijest, vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani*. Zagreb: Udruga za vjersku slobodu u RH.
- Miller, Andrew. 1992. *The Bretheren: Commonly so-called, a brief sketch*. Dillenburg: Gute Botschaft Verlag.
- My Bretheren. s. a. „J. G. Bellett (1795–1864)“. <https://www.mybrethren.org/bios/framjgb.htm> (pristupljeno 14. studenog 2023.).
- Plowman, Edward E. 1973. „Spree ’73: Fueling the Fire“. *Christianity Today*. 28. rujna 1973. <https://www.christianitytoday.com/1973/09/spree-73-fueling-fire/> (pristupljeno 10. rujna 2023.).
- Rainey, W. Ross. s. a. „Frederick Albert Tatford (1901–1986)“. *Plymouth Bretheren Writings*. <https://plymouthbrethren.org/article/10251> (pristupljeno 10. rujna 2023.).

Tatford, Frederick A. 1986. *Red Glow over Eastern Europe*. Bath: Echoes of Service.

Izvori

Krštenje od 1946. Crkveni zapisnik u rukopisu.

Razgovor s Danijelom Berkovićem održan u Zagrebu 13. srpnja 2018.

Razgovor s Hildom Đaković održan u Zagrebu u proljeće 2018.

Razgovor s Milanom i Jadrankom Fumićem održan u Zagrebu u proljeće 2018.

Razgovor s Nadom Jonke održan u Lokvama 6. kolovoza 2017.

Razgovor sa Zorislavom Đakovićem održan u Zagrebu 17. rujna 2018.

Iva Đaković

The Development and Activities of Christ's Church of Brethren in Zagreb

Abstract

Christ's Church of Brethren in Zagreb, from its founding in 1946 until the early 1970s, was one of the largest and most active communities in Croatia. Located in the very center, near the main square of Zagreb, at Gajeva 9a, it had approximately a hundred members. The members of the church were actively involved in evangelization, primarily through distributing tracts, sharing personal testimony, and visiting surrounding areas, despite the restrictions imposed by the communist regime. Conferences were held twice a year, bringing together all the Brethren communities from the former Yugoslavia. The church was visited by famous foreign preachers such as Bakht Singh and Roger T. Foster. Visits by various foreign missionaries, especially from Switzerland and England, and later also from Germany, opened up new opportunities, especially for young people, to participate in Christian events outside the country. In addition to trips and conferences, trips for young people and camps in Gorski Kotar, near Lake Lokvar, were regularly organized, as well as trips to England, all of which left a great mark on the lives of young people. Publishing occupied an important place in evangelization and encouragement, discipleship, and the upbringing of believers. Dr. Branko Đaković, one of the elders of Christ's Church of Brethren in Zagreb, left behind a significant number of translations of Christian literature. His most notable translation work

is a complete translation of the entire Holy Scripture. Also, his Bible Dictionary is the first Protestant Bible dictionary in the territory of the former Yugoslavia, and his Bible translations are the first standard Protestant translations in Croatia. The first part provides an overview of the emergence of Brethren churches in Europe, their spread to the former Yugoslavia, and the development of Christ's Church of Brethren in Zagreb. The second part discusses the organizational structure of Christ's Church of Brethren in Zagreb, and the third part examines its work, activities, and publishing. In terms of publishing, it discusses the magazine *Bratski vjesnik*, Bible translations, and the emergence of the Bible Dictionary in more detail. It also provides biographies of Elder Branko Đaković and other important figures in the community's life.

Pet praktičnih primjena iskrenosti s Bogom u kršćanskom životu

Delia Doina Mihai

ORCID: 0009-0008-1087-8884

Zion Bible School, Romania

deliadinam@gmail.com

UDK:27-584:2-42

Kategorija: Stručni rad

<https://doi.org/10.32862/k1.19.2.5>

Sažetak

Jedna od urođenih težnji ljudskih bića nakon pada u grijeh je želja da bježe od svojeg Stvoritelja i nose maske, krijući se iza raznih vrsta privida (kao što su lažna religija, „dobra“ djela i/ili dobre namjere). Unatoč ovomu, ili možda upravo zato, Bog je u svojoj sveznajućoj mudrosti odredio da iskrenost i ideja transparentnog življenja u svjetlu njegove Riječi iscijeli i popravi narušen odnos s njim. Ovo znači da mi, kao ljudska bića, moramo biti potpuno otvoreni u prvom redu s Jahvom, ali i sa sobom, priznajući i ne ignorirajući svoje pogreške. Drugim riječima, iskrenost s Bogom predstavlja odricanje od svih pokušaja da opravdamo, umanjimo ili čak zaniječemo ozbiljnost svojega grijeha (drugačije rečeno, odricanje od svih maski i privida ljudske „dobrote“) kako nam ne bi samo bilo oprošteno, nego kako bismo bili očišćeni, iscijeljeni i obnovljeni (barem djelomično, do dana „dovršenosti“). Dakle, na temelju biblijske premise da je transparentnost najbolji štiti protiv obmane i samobmane, u ovom članku razmatramo pet praktičnih primjena koje se navike potpune transparentnosti sa sobom – ali, još važnije, s Bogom – razvijaju u našem kršćanskom hodu vjere.

Ključne riječi: iskrenost, transparentnost, priznavanje, oprost, unutarnje iscjeljenje, čistoća motiva

Uvod

Prema Postanku, knjizi koja se također naziva „Knjigom početaka“, jedna od prvih posljedica pada u grijeh bio je ontološki, duboko usađen stid – osjećaj boli, intuicija da je nešto gadno krenulo po zlu. Taj je osjećaj u Adamu i Evi probudio strah i otvorio jaz među njima (nama) i Stvoriteljem:

Tada se obadvoma otvore oči i upoznaju da su goli. Spletu smokova lišća i naprave sebi pregače. Uto čuju korak Jahve, Boga, koji je šetao vrtom za dnevnog povjetarca. I sakriju se – čovjek i njegova žena – pred Jahvom, Bogom, među stabla u vrtu. Jahve, Bog, zovne čovjeka: „Gdje si?“ – reče mu. On odgovori: „Čuo sam tvoj korak po vrtu; pobjah se jer sam gol, pa se sakrih“ (Post 3,7-10).¹

Čim su okusili zabranjeno voće, naši preci odmah su se htjeli povući, sakriti i pokriti smokvinim lišćem. Kao simbol nebiblijskih pokušaja vraćanja izgubljene slave i popravljavanja narušenog odnosa s Bogom (naravno, na ljudskim temeljima), smokvino lišće u današnje se vrijeme može povezati s našom stalnom tendencijom da se krijemo, da nosimo maske ili da ustrajemo u lažnim uvjerenjima o sebi, da krijemo svoj pravi identitet i bježimo od Boga (baš kao što su to učinili Adam i Eva). Židovi koji nam zaklanjaju duhovne vidike, ove „utvrde“, kako ih Pavao naziva u 2 Korinćanima 10,4, vezane su uz naše obrambene mehanizme, odnosno ona „lukavstva“ koja, često nesvjesno, smišljamo u pokušaju da potisnemo stid predaka, koji smo naslijedili od svojih otaca u Edenskom vrtu.

Međutim, dobra je vijest da je Bog čak i prije čovjekova pada pripremio rješenje. Tisućljećima nakon tog događaja, nakon pažljive pripreme, Gospodin milosti sišao je s nebesa i prinio sebe kao žrtveno Janje kako bismo mi, po njegovoj nevinosti krvi, opet mogli imati pristup Ocu. Stoga, u najmračnijem trenutku povijesti, kad je Isus Krist, Spasitelj, visio na drvetu kao običan grešnik (ovdje je ključna riječ „kao“ jer on to nipošto nije bio; vidi: Iz 53,4-5.9 i Gal 3,13), zemlja se potresla i veo koji nas je dijelio od Boga bio je poderan na dva dijela (vidi: Mt 27,51), otvorivši nam tako put do njega (vidi: Heb 10,19-20).

Osim što nam je dao neprocjenjiv dar da mu se opet možemo približiti, naš Gospodin Isus ponudio nam je, svojom žrtvom na križu, način da otkupi naš duh, dušu i, posljedično, naše tijelo iscjeljujući nas od grijeha te, do određene mjere, njegovih strašnih posljedica. No ipak, oprost i obnova imaju za nas određenu *cijenu*, a to je spremnost da vidimo i priznamo svoje stanje te da, imajući to otkrivenje, trčimo Bogu da nas oslobodi. Biblijski govoreći, ne možemo biti spašeni dok ne vidimo svoje grešno stanje i ne možemo primiti iscjeljenje dok ne postanemo svjesni bolesti i dovoljno ponizni da tražimo njegovu pomoć! Ovo

1 Svi biblijski navodi u ovom članku preuzeti su iz prijevoda Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti.

podrazumijeva da smo spremni prihvatiti istinu o sebi i da smo ranjivi pred njim kako bi Jahve Rafa mogao učiniti svoje djelo u nama. No iako bismo, kao Kristovi sljedbenici, trebali biti prilično svjesni ove jedinstvene i neprocjenjive prilike za bliskost s njim, koliko puta umjesto toga biramo zidove i prepreke ili trčimo u suprotnom smjeru skrivajući istinu o sebi u pokušaju da izgledamo bolji, duhovniji ili snažniji nego što zaista jesmo?

1. Iskrenost s Bogom – biblijski štit protiv obmane i samoobmane

Kako bi dao protutežu ovoj čovjekovoj sklonosti da se skriva iza svakojakih privida, Bog je odredio ideju *transparentnosti* (drugim riječima, življenja „u svjetlu“; vidi: Iv 3,19-21) kao biblijsko rješenje. Taj koncept treba razumjeti kao potpunu iskrenost s njim. Ta se iskrenost izražava priznavanjem grijeha i dubokom sviješću o tome *tko* je Bog i *tko* smo mi.

Transparentnost, koju njemački teolog Albert Schweitzer (2014, 230) opisuje kao „sam temelj duhovnog života“, predstavlja ono osnovno relacijsko svojstvo koje određuje razinu povjerenja između dvoje ljudi dok je istovremeno *sine qua non* svojstvo samosvijesti, koje nam dopušta da bolje razumijemo svoje slabosti/jakosti, čineći nas sposobnima da razlučujemo između razdoblja kojima se krećemo u svome kratkom hodu na ovoj zemlji. Ipak, kad je primijenimo na naš odnos s Gospodinom, ova vrlina dobrovoljne transparentnosti dobiva svetu, transcendentalnu dimenziju, koja se izražava svjesnom odlukom da se potvrdno i cijelim srcem odazovemo njegovu svetom pozivu.

Ideja življenja *u svjetlu* (što znači u potpunoj transparentnosti i integritetu) sami sa sobom i, najvažnije, s Bogom, prakticirajući svoje svakodnevno duhovno čišćenje, i u Riječi i u svojim razgovorima s Ocem, izražena je pomoću nekolicine specifičnih naziva.

Prvi takav naziv nalazimo u Starom zavjetu. To je hebrejski pridjev *bar* (heb. בָּר, izvedeno iz hebrejskoga glagola *bārar*), u značenju ‘čist’, ‘očišćen’ ili čak ‘prazan, ispražnjen’ (ali s istim značenjem ‘čistoće’ – vidi: Job 11,4; Ps 19,8; 24,4; 73,1; Izr 14,4; Pj 6,10) (Swanson 1997, 1338 II. בָּר (*bār*)).

Odgovarajući izraz u Novom zavjetu je riječ *katharos* (grč. καθαρός), pridjev koji se u Bibliji koristi 27 puta, u smislu ‘čist’, ‘neumrljan’ (bez ikakve mješavine), ‘istinit’, ‘nevin’, ‘autentičan’ ili fizički ‘bez mane’ (Mt 23,26; 27,59; Heb 10,22; Otk 15,6; 19,8.14); ‘iskren’, očišćen od bilo kakve mješavine istinitog i lažnog (1 Tim 1,5; 2 Tim 2,22 i 1 Pt 1,22; 1 Tim 3,9; 2 Tim 1,3); ‘istinit’, ‘neokaljan’ (Jak 1,27); ‘nedužan’, ‘besprijekoran’ (Dj 18,6; 20,26); ‘etičan’ – slobodan od grijeha, mane ili nečistih želja (Tit 1,15; Iv 13,10-11); ‘prikladan za služenje’ (Mt 5,8; Rim 14,20; Tit 1,15).

Treća riječ koja se koristi je pridjev *eilikrinēs* (grč. εἰλικρινής) sinonim riječi *katharos*, a javlja se samo dva puta u Novom zavjetu, u Filipljanima 1,10 te u 2 Petrovoj 3,1, u značenju 'čist', 'iskren', 'transparentan', čiji korijen znači 'biti čist nakon što je otvoren ili ispitan na svjetlu' (BDAG 2001, 250). Uz ovu je riječ vezana imenica *eilikrineia* (grč. εἰλικρίνεια), koja se javlja tri puta u Novom zavjetu (u 1 Kor 1,12; 5,7-8 i 2 Kor 2,17), a Teofilakt Ohridski (oko 1050./60. – 1108.) definirao ju je kao „čistoću misli koja nema što skrivati i nema ništa što bi trebalo ostati čekajući u sjeni“. Prema Williamu Barclayju (1992, 157):

Naziv o kojem govorimo (*eilikrineia*) može se izvesti iz kombinacije dviju grčkih riječi: *heile*, u značenju 'sunčeva svjetlost' i *krinein*, u značenju 'suditi'. U ovom slučaju mogle bi opisivati nešto što prolazi na ispitu sunca, nešto na čemu se čak i na žarkom sunčevom svjetlu ne vidi nikakav nedostatak ili pukotina. U ovom slučaju imamo vrlo znakovitu sliku. Na bazarima Bliskog istoka trgovine su bile malene, mračne i pune sjena. Neki artikl, recimo komad keramike ili komad stakla ili pak komad tkanine, mogao bi izgledati savršeno u mračnom odjeljku trgovčeva dućana, ali mudriji kupac iznio bi ga na ulicu i podložio sudu sunca. Često bi upravo žarke zrake sunca otkrile nedostatke i pukotine koje se nikad ne bi mogle zapaziti u tami trgovine.

Dakle, tekst prenosi koncepte „iskrenosti“, „poštenja“, „čistoće motiva“ i/ili „čistoga srca“. Ove ideje opisuju pozitivnu moralnu kvalitetu posjedovanja čistih namjera. One kombiniraju, u jedinstvenom razumijevanju, otvorenost i nevinost djece (kao u Mt 18,3-5) sa sposobnošću da se stvari vide jasno i detaljno. Ova iskrenost također uključuje sposobnost introspekcije (ili samoispitivanja) utemeljene na Riječi (što je specifično za zrele ljude).

Prva primjena: iskreno pokajanje i priznavanje grijeha

Kao što je prije navedeno, iskrenost znači vidjeti sebe onakvima kakvi jesmo (kako je pokazano u Riječi Božjoj). To znači biti sasvim svjestan svojih mana i slabosti, a posebice svoje potrebe za Isusom. Također znači biti kadar preispitati se pod svjetlom „sunca“ (ili, bolje rečeno, „Sina“), kako bismo mogli vidjeti čak i najmanja nesavršenstva koja prije toga nikad nismo primijetili. Više od bilo koje druge domene kršćanskoga života, koncept iskrenosti s Bogom i samim sobom odražen je u naizgled jednostavnom, ali apsolutno potrebnom činu pokajanja od naših grešnih putova. Ovaj čin, zajedno s vjerom u Isusa Krista kao Gospodina i Spasitelja, predstavlja jedan od dvaju glavnih stupova spasenja, a to su iniciranje odnosa s Ocem i nastavak našega svakodnevnog hoda s njim.

Bez pravog pokajanja ne možemo iskusiti novo rođenje (vidi: Iv 3,3-7) ili napredovati u procesu posvećenja i duhovne zrelosti, koji se nastavlja odvijati tijekom našega životnog vijeka. Izraz *metanoia*, izveden iz grčkog, znači „promijeniti mišljenje“ ili „promijeniti način razmišljanja“. Ova unutarnja dinamika započinje

dubokom sviješću o našoj grešnoj naravi, koju Duh Sveti donosi u život (potencijalnog) vjernika (vidi: 1 Iv 1,8-9). Ovu svijest prati iskreno žaljenje i snažna želja za promjenom, obilježena radnjama kojima želimo popraviti stvari kao i posvećenošću ispravljanju lošega ponašanja.

Naravno, iskreno pokajanje mora se odraziti u priznavanju grijeha. To je iskrena izjava pred Bogom i/ili osobom kojoj vjerujemo, u kojoj otvoreno priznajemo svoje grijeh bez opravdanja, izgovora ili prebacivanja krivnje na nekoga ili nešto drugo. Važno je razumjeti da bez istinske promjene srca, puko priznanje samo je još jedan oblik vjerskog licemjerja – usmjereno na vanjski izgled, ali bez prave unutarnje preobrazbe. Prema Svetom pismu, Gospodin je milosrdan i milostiv, „spor na srdžbu, bogat ljubavlju i vjernošću, iskazuje milost tisućama, podnosi opačinu, grijeh i prijestup“ (vidi: Izl 34,6-7). Drugim riječima, uvijek je spreman oprostiti onima koji su pogriješili, sve dok priznaju svoje prijestupe i iskreno se žele promijeniti. Paradoksalno je to što ovo milosrđe i milostivost koji karakteriziraju Stvoritelja mogu postati izazov za vjernike. Umjesto da ih to ohrabri i da ih potakne da mu se približe onoga trenutka kad shvate da su pogriješili, oni svim silama pokušavaju „popraviti“ problem grijeha, prikrivajući, skrivajući i zaboravljajući negativne aspekte svojega života, kao i pokušavajući se distancirati od njih (kao da bi to moglo nekako riješiti pravi problem, naime stanje njihova srca):

Kršćani imaju problem. Kao Isusovi učenici, stvoreni smo da odražavamo njegov karakter. Isus je bio i jest savršen, a mi težimo pokazati više njegove dobrote i manje naše stare grešnosti. Dvije su metode kojima to želimo postići, no samo je jedna ispravna. Božja metoda uključuje da dopustimo Duhu Svetom da preuzme kontrolu i osudi nas za grijeh u našim životima. To nas vodi do toga da priznamo grijeh, pokajemo se i dopustimo mu da nas mijenja. Druga metoda je da sami preuzmемо kontrolu nad svime i učinimo sve što je u našoj moći da sakrijemo ona područja koja smatramo slabima, oštećenima ili neprikladnima. To je metoda koja nikada neće postići željene rezultate, zato što time samo stavljamo određena područja našega života u mračni kut, pod vlast zloga. Iako bismo željeli da je učinkovito, distanciranje od naše grešne prirode ne rezultira svetošću. Moramo priznati i ispovjediti svoju grešnu ljudsku narav i potom je usmrtiti hodajući u dnevnoj pokornosti Božjemu Duhu (Cross 2016, 80).

Odvojeno od neprocjenjivoga dara spasenja i pomirenja s Bogom, još jedna vitalna svrha pokajanja je preobrazba našeg unutarnjeg čovjeka kako bismo bili sposobni ispuniti svrhe koje Bog ima u nama i po nama. Ipak, baš kao što je gore navedeni kršćanski autor objasnio u svojoj knjizi, ovu preobrazbu, koju karakterizira svetost i duhovna zrelost, nije moguće dosegnuti krijući grijeh ispod tepiha i pretvarajući se da ne postoji, kao ni nastojeći ga odjenuti u novu definiciju i umanjiti njegovu ozbiljnost prekrivajući ga takozvanim „dobrim“ djelima (naprotiv, takvi stavovi blokiraju očitovanje Svetoga Duha u našim životima kao i slobodu

koju on donosi te zauzvrat stvaraju plodno tlo za legalizam – u svim svojim ružnim manifestacijama). Jedini biblijski, uistinu legitiman način da se riješi problem grijeha u srcu/životu vjernika je da se grijeh izloži svjetlu tako što će osoba biti potpuno *iskrena* i *transparentna* s Bogom.

Druga primjena: prava vjera/pouzdanje u Isusa Krista

„Pouzdati se“ u drugoga za svoje izbjavljenje čovjeku je jedva prihvatljivo. Čak kad mi kao kršćani znamo iz Biblije i osobnog iskustva da je Gospodin Bog *agape* ljubavi i da njegovoj milosti nema kraja (vidi: Tuž 3,22-23) te čak iako nam je potreban samo jedan pogled na križ kako bismo razumjeli koliko smo dragocjeni u njegovim očima, često nam je mnogo više teško (barem u početku!) „predati se“ njegovoj volji (koja je, istini za volju, ponekad prilično nepredvidiva), negoli se pouzdati u druge stvari koje nam nude samo puki „privid“ sigurnosti. U takve stvari spadaju primjerice naši odnosi, imovina i ono što radimo u svojoj snazi.

Jedna od klasičnih vježbi koju budući glumci moraju naučiti na dramskoj akademiji je bezuvjetan „pad povjerenja“. Pritom uče pasti na leđa, pouzdajući se da će ih kolege uhvatiti i da neće dopustiti da padnu na pod. Praktično govoreći, Bog traži istu stvar: da dopustimo sebi da se pouzdamo u njegov karakter, u ono što je objavio o sebi. Na taj način odlažemo uzde svojega života i u cijelosti se predajemo u „ruke“ onoga koji nije samo spreman nego i savršeno sposoban ispuniti sve što je rekao u svojoj Riječi: „Bogu se može vjerovati. On se nikad neće pokazati nevjernim onima koji se pouzdaju u ono što je rekao. Ustvari, držati Boga za riječ s pouzdanjem da će učiniti ono što je obećao čini samu srž prave vjere“ (Grudem 2004, 211).

Transparentnost s Bogom – koja se može vidjeti kao čin duboke poniznosti – izraz je prave vjere u *njega* (za razliku od vjere u nas same). To znači zaroniti u nepoznato vođeni isključivo glasom onoga koji nas je pozvao da ga slijedimo. Međutim, ovaj „skok“ vjere sadrži očigledan rizik. Čini nam se riskantnim otvoriti se i priznati sve grešne misli i želje koje ne možemo ni sebi priznati, a istovremeno potpuno i cijelim srcem vjerovati da je on dovoljno dobar da nam oprost, da se nije „šalio“ kad nas je pozvao da bacimo sve svoje brige na njega; da nije iznenađen niti preplašen svom gorčinom, boli i sebičnošću u nama; da nas neće odbaciti ako/kad dođemo pred njega *baš kakvi jesmo*, i na kraju, da nam neće uputiti dobro zasluženi: „Jesam ti rekao...“ kao što su činili naši roditelji kad smo bili djeca. Zapravo, prispodoba o razmetnome sinu dokazuje baš suprotno!

Upravo ovaj neizgovoreni strah da će nas Bog prestati voljeti ako vidi naše pravo lice (kao da ga ne zna još od prije!) mogao bi biti razlog zašto često oklijevamo sasvim mu se približiti. Bojimo se da ćemo, ako nismo kao drugi „savršeni“ kršćani (kako nam se drugi u crkvi čine), postati drugorazredni u njegovim očima. Posljedično, često biramo „liniju manjeg otpora“ skrivajući se od sebe i od

njega. Alternativno, čak i da se usudimo priznati svoj strah/grijech, možemo upasti u kušnju da ga umanjujemo, tražeći načine da se kaznimo kako bismo se iskupili za svoje pogreške. U stvarnosti nijedan navedeni pristup nije biblijski ili učinkovit jer nijedan ne uspijeva osloviti pravi problem u nama (a to je grijeh srca jednako kao što je to grijeh ponašanja). Nijedan nam ne pomaže da se približimo Bogu (vidi: Heb 11,6).

Treća primjena: oprostiti drugima koji su nam nanijeli nepravdu

Iskrenost u priznavanju istine u svim njezinim oblicima i licima ima praktične primjene (i implikacije) ne samo za priznavanje *vlastitih* grijeha i spremnosti da ih priznamo, nego i u pogledu sposobnosti da prepoznamo zlo koje je *nama* učinjeno. Ovo prepoznavanje uključuje priznavanje da smo doista povrijeđeni, čime se otvara put oprost. To može dovesti do unutarnjeg iscjeljenja i obnove naših duša, čak i ako pomirenje nije moguće, posebno kada ne vidimo nikakve znakove pokajanja u osobi koja nam je nanijela nepravdu.

Koristeći svoje svjedočanstvo, kršćanski autor John Bevere u svojoj poznatoj knjizi *The Bait of Satan* objašnjava zamke poricanja ozbiljnosti tuđega grijeha i opisuje posljedice naših pokušaja da pobjegnemo od suočavanja s grijehom – ovoga puta tuđim:

Jedan način na koji neprijatelj drži osobu u stanju povrijeđenosti je tako što ona prikriva uvredu, kamuflirajući je ponosom. Ponos vas sprječava da priznate svoje pravo stanje. Sjećam se kad su me teško povrijedila dva pastora. Ljudi su mi znali reći: „Ne mogu vjerovati da su ti to učinili. Nisu li te povrijedili?“ Uvijek bih brzo odgovorio: „Ne, dobro sam. Nisam povrijeđen.“ Znao sam da je pogrešno biti uvrijeđen, tako da sam to poricao i potiskivao. Uvjerio sam sebe da me ne boli povreda, ali u stvarnosti me boljela. Ponos je maskirao pravo stanje mogega srca. (...) Ponos vas također sprječava da se suočite s istinom. Iskrivljuje vašu viziju. Nikada se nećete promijeniti ako vjerujete da je sve u redu. Ponos vas vodi da sebe vidite kao žrtvu. Počinjete misliti: „Zlostavljali su me i lažno optužili i stoga je moje ponašanje opravdano.“ Budući da vjerujete da ste nevini i lažno optuženi, suzdržavate oprost. Iako je vaše pravo stanje srca skriveno od vas, nije skriveno od Boga (Bevere 2011, 20-21).

Kada je riječ o grijehu, Biblija osuđuje svaki svjesni ili nesvjesni pokušaj da ga se redefinira ili pokaže u „pozitivnom“ svjetlu (Iz 5,20). Ipak, u Božjoj ekonomiji, nijekanje ili ignoriranje grijeha nije prihvatljivo rješenje.

Prema riječima našega Gospodina u Mateju 6,12.14-15, oprost nije samo jedna od mogućnosti – ako želimo da nam naš nebeski Otac oprost. No kako možemo oprostiti nešto što nismo spremni ni priznati? U svojoj knjizi *Forgive: Why Should I and Can I?* Tim Keller (2022, 9) definira ideju opraštanja kao „prvo istinito imenovanje prijestupa kao pogrešnog i kažnjivog, a ne samo kako bismo ga oprav-

dali“. Cijeli proces oprosta i iscjeljenja od traume koju smo doživjeli započinje uviđanjem boli i razumijevanjem što se dogodilo. U tom smislu, s grijehom se moramo uhvatiti ukoštac (mora se iznutra procesuirati), a osoba koja je sagriješila treba primiti oprost, čime se ispunjava zapovijed Isusa Krista. Svaki pokušaj poricanja, umanjivanja ili prikrivanja stvarnog zla koje se dogodilo samo produbljuje naše rane. Drži nas zarobljene u mentalitetu žrtve ili u stanju samopravednosti koje nas sprječava da budemo popustljivi, kako bismo primili iscjeljenje.

Četvrta primjena: prepoznati svoje emocije i dati im oduška na pobožan način

Daniel Goleman (2008, 73) tvrdi da nas naša „nesposobnost da primijetimo svoje prave emocije pretvara u njihov plijen“. Drugim riječima, bez barem minimalnog razumijevanja onoga što osjećamo i razloga za te osjećaje, gotovo je nemoguće popustiti pred destruktivnim emocijama. U ovom smislu, iskrenost prema Bogu (i, naravno, prema sebi) javlja se kao prvi neizostavni korak (iako sam po sebi nije dovoljan) da donesemo svjetlo u svoje grijehom pomračeno srce kako bismo, precizno identificirajući emocionalni korijen koji djeluje kao okidač na podsvjesnoj razini (vidi popis u Mk 7,21-23), bili kadri donijeti informiranu odluku da se ne predamo svojim emocijama ili da djelujemo isključivo na temelju njih, nego da poslušamo Božje zapovijedi i donesemo plodove Duha (vidi: Gal 5,22-23), *bez obzira na to kako se osjećamo i što osjećamo*.

Ako nedostatak samokontrole može imati razorne odnosne i duhovne posljedice, skrivanje, nijekanje ili potpuno ignoriranje naših pravih osjećaja s vremenom će ostaviti duboke rane u našim dušama. Stvorit će gorčinu, tvrdo srce, nesposobnost da se izrazimo ili da komuniciramo svoju ljubav, ili čak (u krajnjim slučajevima) fizičku invalidnost. Ustvari, prema Bibliji i medicinskoj znanosti, postoji izravna uzročna veza između našeg emocionalnog i duhovnog stanja i našega tjelesnog zdravlja (npr. Izr 17,22). Osim prepoznavanja kako se osjećamo, Sveto pismo također govori o drugom ključnom koraku u procesu emocionalnog ozdravljenja: izražavanju svojih osjećaja na način da ne naudimo onima oko sebe (Ef 4,26: „Srdite se, ali ne griješite“) – kako bismo se oslobodili od nagomilanih osjećaja koji nas uznemiruju i pokreću niz drugih problema: „Kad smo bili mali, mnoge od nas roditelji su poticali da budemo dobra djeca. Međutim, nismo znali kako to uraditi na duhovan način. Činilo nam se da ćemo to postići samo ako sakrijemo lošega dječaka ili lošu djevojčicu. Naš podsvjesni plan da budemo sličniji Isusu vjerojatno izgleda baš tako“ (Cross 2016, 80).

Bilo da govorimo o brizi, tjeskobi, ljutnji, mržnji, strahu ili bilo kojemu drugom osjećaju, trenutnom stanju ili zakopanoj emociji koju Sveti Duh želi dovesti na svjetlo dana, naš odgovor trebao bi odražavati potpunu transparentnost u našem odnosu s Gospodinom, jedinim koji može zaista ozdraviti našu dušu kad se – odričući se svakog formalizma i religijskih predrasuda – usudimo biti ranjivi

i izliti svoje srce u činu radikalne iskrenosti. Ovo biblijski nazivamo *izlivanjem srca* pred Isusom koji nas u Mateju 11,28-29 poziva da stavimo svoje breme na njega, u potpunom i neskrivenom pouzdanju usmjerenom prema onome tko nije samo ponio te boli na križ, nego je također sposoban dati nam odmor – shvaćen kao stanje mentalne ravnoteže i emocionalne stabilnosti koja proizlazi iz iscjeljenja naših duša, djelom Božje božanske milosti.

Budući da sa sobom nosi ideju obilja, ovaj koncept izlivanja srca pred Bogom tipološki je vezan uz prolijevanje krvi ili vode u kontekstu obrednih žrtava koje su se obavljale u Mojsijevu Šatoru sastanka (vidi: Lev 4,7.18.25). Koncept se također odnosi na očajničku molitvu osobe koja je došla do „dna“ i nalazi se u stanju dubokog očajavanja pa izliva svoje srce pred Gospodinom bez ikakvih inhibicija, poput rijeke koja se izliva preko svojih obala (vidi: Tuž 2,19). Takva se osoba do kraja pouzdaje u Božju sposobnost da razumije našu bol (koju je na sebi iskustio na križu), očisti naše emocije i zamijeni sav naš „otrov“ svojim mirom.

Biblija sadrži nekoliko izvještaja o ljudima vjere koji su u trenucima najvećih nevolja i patnji koje su im se činile beskrajnima odlučili podijeliti svoju bol s Gospodinom. Sjajan primjer ovakve osobe je Ana, vjerna majka proroka Samuela, koja se toliko uzdala u Božji karakter da je mogla prijeći preko optužbe velikoga svećenika priznajući mu da je „velika nesretnica“, koja je od „preteške tuge i žalosti“ došla u hram kako bi izlila „svoju dušu pred Jahvom“ (vidi: 1 Sam 1,15-16). Slično se izražavajući, kralj David rekao je u Psalmu 142 da pred Bogom „izliva... tužaljku, tjeskobu svoju pred njim razastire“ jer kad duh njegov i klone u njemu, Bog put njegov poznaje (vidi: Ps 142,3-4). Zadnji, ali nipošto najmanji, primjer je Jeremija, poznat i kao „plaćući prorok“. On opisuje u svojim zapisima vrlo živu sliku osjećaja koji su ga doveli do ruba očaja, osjećaja koje je komunicirao izravno Gospodinu izrazima poput: „Zato moram plakati, oči mi suze liju... Pogledaj, Jahve, u kakvoj sam tjeskobi, moja utroba strepi, srce mi se u grudima grči“ (vidi: Tuž 1,16.20 i 2,11).

Peta primjena: transparentnost u odnosu na naše prave misli i namjere

Kao što apostol Pavao ističe u svojoj Poslanici Rimljanima, obnavljanje našeg uma usko je vezano uz našu duhovnu svijest, koja se izražava sposobnošću da znamo, a onda i ispunimo savršenu Božju volju (vidi: Rim 12,2). Ova „obnova“ (ili podešavanje) uma dnevnim uranjanjem u Riječ više je od pukoga intelektualnog upijanja biblijskih zapovijedi. Njezin je cilj donijeti jasnoću i mir, postupno zamjenjujući lažna i nebiblijska uvjerenja koja često imamo vječnom, nepromjenjivom i životodavnom Istinom koja je bila utjelovljena u osobi Isusa (vidi: Iv 1,14; 14,6).

U pogledu naših misli (načina na koji poimamo stvarnost i razumijemo život na kognitivnoj razini), prava „obnova“ može se odigrati samo na tlu istinske poniznosti, očitovane u hrabrosti da priznamo svoju potrebu za Bogom, počevši od

mjesta na kojemu se nalazimo, kako bismo došli tamo gdje on želi da budemo. Prava preobrazba (koja kreće iz nutrine, ali se izljuje van) ne može preskočiti ovaj važan korak transparentnosti, korak postajanja ranjivima pred svojim Stvoriteljem, koji nas poziva da naglas kažemo ne samo ono što *osjećamo* nego također ono što *mislimo*. Zapravo, poziva nas da izrazimo sve one misli koje nas progone, donoseći ih pred Krista: „Jer iako živimo u tijelu, ne vojujemo po tijelu. Ta oružje našega vojevanja nije tjelesno, nego božanski snažno za rušenje utvrda. Obaramo mudrovanja i svaku oholost koja se podiže protiv spoznanja Boga i zarobljujemo svaki um na pokornost Kristu“ (2 Kor 10,3-5).

Već na temelju ovoga kratkog odlomka možemo iščitati čak četiri denotativna i konotativna naziva koji opisuju različite misaone procese: *utvrde* (grč. ὀχυρωμάτων, ‘tvrđava’, u prenesenom značenju), *mudrovanja* (grč. λογισμοὺς, u značenju razmišljanja, tvrdnje ili jednostavno misli), *oholost* (grč. ὑψωμα, u značenju visine ili visokih stvari, ali u prenesenom značenju aludira na ideju ponosnog izmišljanja) te, naravno, *um* (grč. νόημα, u značenju razuma, intelekta, misli) što se odnosi na svjesna ili nesvjesna uvjerenja/vjerovanja uma koje, silom Duha Svetoga, moramo naučiti „zarobiti“. Ovdje se postavlja pitanje: kako se to radi? Kako možemo zavladatai svojim mislima umjesto da im dopuštamo da one vladaju nama? Odgovor se nalazi u petom retku istog odlomka, gdje Pavao, nadahnut Svetim Duhom, govori o podlaganju naših misli Kristu, drugim riječima, identificiranju misli i priznavanju tih misli našem Spasitelju, koji se neće ni iznenaditi ni užasnuti našim sebičnim namjerama i željama, sve dotle dok smo spremni mijenjati se i dok nas njegov Duh uvjerava da otpustimo svoje stare navike i pokorimo se njegovoj volji.

Zaključak

Ništa neće tako ometati napredak u kršćanskom životu kao dobronamjeran pokušaj da zanijemo ili prikrijemo tko smo zapravo ili kako se zaista osjećamo pred Gospodinom. S druge strane, iskrenost s njim širom otvara vrata za iscjeljenje dajući nam snagu da oprostimo i procesuiramo sve te osjećaje i/ili misli koje su nas držale u zatvoru našega grijehom oštećenog uma.

Ne zamjenjujući istinito, pravo pokajanje ili potrebu da se podložimo Božjoj savršeno dobroj volji, transparentnost sa Stvoriteljem očituje se u svjesnoj odluci da budemo iskreni s njim i da izlijemo svoje srce pred njim, primajući ono što nam Sveti Duh otkrije dok se aktivno borimo protiv kušnje da odbacimo istinu ili da je razvodnimo ili da zgodno izaberemo samo one njezine dijelove koje želimo iskreno priznati.

Kad istražimo svoje motive u svjetlu Svetoga pisma, lažna poniznost i ponos nestaju, a mi dobivamo pravo shvaćanje tko smo u odnosu na Boga. Samo kad se usudimo biti sasvim iskreni s onim koji nas je stvorio, možemo postati „časna

posuda“ i, oslobođeni perfekcionizma i neplodnih pokušaja da mu ugodimo u svojoj snazi, ući u njegov toliko željeni počinak (vidi: Heb 4,10). Iz ove perspektive možemo zaključiti da je potreban čin iskrene, radikalne vjere u Krista kako bi se široko otvorila vrata naše duše i kako bismo se bacili na milost onomu koji nas nije samo volio *agape* ljubavlju sve do križa (Iv 15,13), nego nas je ljubio unaprijed znajući tko smo (Rim 5,8).

Popis literature

- Barclay, William. 1992. *Analiză semantică a unor termeni din Noul Testament*. Bucharest: Stephanus.
- Bauer, Walter, Frederick W. Danker, William F. Arndt, i F. Wilbur Gingrich. 2001. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago i London: University of Chicago Press.
- Bevere, John. 2011. *Momeala satanei*. Medgidia: Succeed Publishing.
- Cross, David. 2016. *Prinși în capcana controlului*. Oradea: Elpis.
- Ghioancă, Constantin. 2010. *Bisericile emergente vestice*. Cluj-Napoca: Risoprint.
- Goleman, Daniel. 2008. *Inteligența emoțională*. Bucharest: Curtea Veche.
- Griffin, Paul, Liz. 2009. *Mânia... cum îi faci față?* Oradea: Elpis.
- Grudem, Wayne. 2004. *Teologie sistematică*. Oradea: Faclia.
- Horrobin, Peter. 2012. *Iertarea – miraculoasa cheie divină*. Oradea: Elpis.
- Keller, Timothy. 2023. „Review of Forgive: Why Should I and Can I?“ *Kairos: Evangelical Journal of Theology* 17, br. 2: 212-217.
- Schweitzer, Albert. 2014. *The Quest of the Historical Jesus* (E-knjiga dostupna na <https://www.gutenberg.org/files/45422/45422-pdf.pdf>).
- Swanson, James. 1997. *Dictionary of Biblical Languages with Semantic Domains: Hebrew (Old Testament)*. Oak Harbor: Logos Research Systems.
- Tucker, Robert A. 2013. *Schimbați din slavă în slavă*. Waverly: Zion Christian Publishers.

Delia Doina Mihai

Five Practical Applications of Honesty with God in the Christian Life

Abstract

Admittedly, the commonest instinct of human beings after the Fall is to run from the Creator and wear masks while hiding behind all kinds of appearances (like false religion, “good” deeds, and/or good intentions). Despite this (or perhaps for this reason precisely), God, in his all-knowing wisdom, has ordained honesty and the idea of living in transparency (by the Light of his Word) to heal and repair the broken relationship with him. This means that we, as humans, must be completely open with Yahweh first and foremost, but also with ourselves, admitting our faults to ourselves rather than ignoring them. Honesty with God, in other words, means renouncing all attempts to justify, minimize, or even deny the grievousness of our sin (otherwise said, renouncing all masks and the appearance of human “goodness”) so that we might be not just forgiven, but also cleansed, healed and restored (at least partially, until the “completeness” comes). Thus, based on the biblical premise that transparency is the best shield against deceit and self-deceit, this article discusses five practical applications that the habit of being completely transparent with ourselves – but, most importantly, with God – develops in our Christian walk of faith.

PRIKAZI KNJIGA
РРИКАЗИ КИИІСА

David Murray

RESET: Živjeti tempom milosti u kulturi koja nas tjera da izgorimo

Osijek: Izvori, 2024., str. 191

Samo troje od deset kršćanskih vođa dovrši svoju utrku. Poražavajuće statistike pokazuju da čak sedamdeset posto njih odustane, izgori ili iz nekog drugog razloga završi svoju službu prije vremena. Upravo zato ova knjiga koja nosi naziv *Reset*, osim što dolazi u pravo vrijeme, nudi i odgovor na nepresušno pitanje – kako opstati? Autor knjige je David Murray, profesor Starog zavjeta i praktične teologije na Puritan Reformed Theological Seminaryju (Puritansko-treformirano teološko sjemenište) te pastor Slobodne reformirane crkve u Grand Rapidsu. Na hrvatskom jeziku knjigu je objavio izdavač Izvori. Već se u uvodu prepoznaje glavni uzrok izgaranja, kao vodeći među mnogim razlozima zbog kojih službenici odustaju. Kroz sliku trkačke utrke autor ističe određivanje tempa kao ključno rješenje, kako u samom trčanju, tako i kršćanskom životu. Bilo da je tempo prebrz ili prespor – u svakom slučaju nepravilno postavljen – razlog leži u *nedostatku milosti*. Naslovi poglavlja povezani su sa „zonama popravka“, te tako počinju od *Procjene stvarnog stanja*, a završavaju *Uskrsnućem*.

Prvo poglavlje, pod naslovom „Procjena stvarnog stanja“, autor započinje osobnim iskustvom izgaranja koje ga je dovelo do hitne medicinske intervencije. Poziva čitatelja na iskrenu procjenu vlastitog stanja prepoznavanjem znakova upozorenja u osam područja: fizičkom, mentalnom, emocionalnom, odnosnom, profesionalnom, moralnom, duhovnom i pastoralnom. Naglašava važnost uočavanja ovih simptoma kako bi se spriječilo potpuno izgaranje. Od velike su pomoći indikatori koje navodi za svaku od kategorija, čime čitatelju nudi priliku za kvalitetnu i objektivnu procjenu vlastitog tempa. Prvi trag milosti nazire se na samom početku – mogućnost da prepoznamo opasnost i da usporimo. A često, kako autor zaključuje prenoseći iskustvo osobe koju je savjetovao – postoji velika vjerojatnost da će nas Bog na ovaj ili onaj način usporiti.

Drugo poglavlje nosi naslov „Pregled“ i u njemu autor potiče na dublje promišljanje o uzrocima preopterećenosti. Ističe kako često zaboravljamo da smo stvorenja s ograničenjima, te da pokušavamo živjeti kao da smo neograničeni. Podsjeća nas na Božji naum za čovjeka i na potrebu da živimo u skladu s tim granicama. Gledajući unatrag, možemo prepoznati što nas je oštetilo na putu i dovelo do sloma, a autor rješenje povezuje s uzorcima koji se mogu sažeti u dvije kategorije te koji su nerijetko međusobno isprepleteni – to su *životne situacije i stil života*.

U trećem poglavlju, koje autor naslovljuje „Odmor“, otvara se pitanje o tome kako je kvaliteta sna povezana s našom teologijom. Autor razvija teologiju sna, naglašavajući kako je san izraz povjerenja u Boga. San je dar od Boga koji predstavlja podsjetnik na našu ovisnost o Njemu i na potrebu za redovitim odmorom kako bismo mogli biti djelotvorni u službi. Vrijedi ozbiljno razmisliti o rezultatima brojnih istraživanja koja ukazuju na moguće posljedice lošeg sna. Na kraju poglavlja ponuđen je i popis praktičnih savjeta koji mogu pomoći osobi u ovoj „zoni popravka“. Unatoč svjesnosti o snažnoj povezanosti sna i duhovnosti kao izvora fizičkog odmora, autor upozorava na opasnost da zanemarivanja ili čak zapostavljanja duhovnog odmora u Kristu – onog na koji Gospodin i sam poziva u Mt 11,28-30.

U četvrtom poglavlju, pod naslovom „Re-kreiranje“, ističe se da osim kvalitetnog sna za odmor i obnovu važnu ulogu ima i rekreacija, odnosno tjelovježba. Autor potiče na uključivanje rekreativnih aktivnosti i hobija u svakodnevni život. Naglašava kako fizička aktivnost i kreativni izrazi mogu obnoviti um i tijelo te pomoći u sprječavanju izgaranja. Često se događa da posao ili služba zauzmu velik dio, pa čak i sav naš mentalni, emocionalni i fizički kapacitet – i tako postanu cijeli naš život. Tjelovježba ili fizički rad nisu korisni samo kao razbibriga ili odmak od takve okupacije, nego i kao pomoć da bismo uopće bili sposobni obavljati svoje zadaće. Ova „zona popravka“ također može biti pokazatelj naše teologije. Autor navodi primjere onih koji rekreaciju izjednačavaju s tjelesnošću. Iako Crkva s pravom stavlja naglasak na dušu, njezinu dobrobit i blagostanje, ne smije se zanemariti tijelo niti ga potpuno isključiti. Autor ovdje donosi i neke dragocjene lekcije iz osobnog iskustva na ovom području.

U petom poglavlju, naslovljenom „Opuštanje“, autor – unatoč pomalo odbojnom prizvuku tog pojma – ističe važnost mentalnog odmora i opuštanja, osobito za one koji marljivo rade i ustrajno teže uspjehu i ostvarenju ciljeva. Predlaže povlačenje u tišinu, molitvu i meditaciju kako bi se obnovila duša i produbila povezanost s Bogom. S namjerom usklađivanja simfonijskog zvuka uigranog orkestra, autor donosi nekoliko primjera dnevnih, tjednih, mjesečnih, tromjesečnih, pa čak i godišnjih ili sezonskih „usporivača“. Upravo oni mogu pomoći da utišamo buku glasnih činela koje ometaju našu povezanost s Bogom i osjetljivost na djelovanje Duha u svakodnevnom uspostavljanju ritma.

Šesto poglavlje, pod naslovom „Razmišljanje“, usmjereno je na preispitivanje identiteta i motivacije. Autor upozorava na opasnosti perfekcionizma te ističe potrebu priznavanja vlastitih ograničenja, te usmjeravanje identiteta prema onome što Bog govori o nama. Kroz ovu se „zonu popravka“ provlači svima bitno pitanje, drugo po redu važnosti, nakon pitanja *Tko je Bog?*, a to je: *Tko sam ja?* Ravnoteža u suočavanju sa svim dobrim, ali i loših stranama našeg života odražava činjenicu da smo grešnici, ali istodobno i mrtvi grijehu (prema Rim 6,11). Umjesto da svoj identitet većemo uz neki veliki neuspjeh ili, kako to često činimo,

uz svoje zanimanje, autor nas poziva na dublje promišljanje o tome tko uistinu jesmo.

Sedmo poglavlje nosi naslov „Smanji“, a u njemu autor potiče na pojednostavljenje života uklanjanjem nepotrebnih obaveza i aktivnosti. Naglašava važnost postavljanja prioriteta i usredotočenosti na ono što je zaista važno, kako bi se spriječilo preopterećenje. Svoju misao izražava matematičkom formulom koja odražava ples između „dobro planiranog života“ i „pozvanog života“, dok temelj svega nalazi u potpunom pouzdanju i ovisnosti o Bogu, očitovanima kroz molitveni život. Od pomoći bi bilo jasnije, ili barem opširnije, opisati proces otkrivanja Božjeg poziva za pojedinca, jer se upravo na taj način može jednostavnije razlučiti čemu reći „NE“, s obzirom na to da je jasno čemu želimo reći „DA“.

U osmom poglavlju, koje autor naslovljuje „Napuni“, govori se o važnosti pravilne prehrane, tjelovježbe i, prema potrebi, medicinske njege. Autor ističe da briga o tijelu nije duhovno nevažna, već je ključna za cjelokupno zdravlje i službu. Nakon sedme zone, u kojoj osoba pojednostavljuje život smanjenjem odgovornosti i ciljeva, osma zona otvara prostor da se oslobođeno vrijeme usmjeri na „punjenje rezervoara“. Kvalitetna hrana, hobiji, različite aktivnosti ili slični sadržaji služe tome da svaka lampica na kontrolnoj ploči svijetli zeleno. U ovom poglavlju svoje mjesto bi trebale pronaći i duhovne discipline – kao način na koji pojedinac puni svoj duh i produbljuje povezanost sa Stvoriteljem.

U devetom poglavlju, koje nosi naziv „Odnosi“, autor naglašava važnost zdravih odnosa s Bogom i ljudima. Potiče na njegovanje prijateljstva, obiteljskih veza i zajedništva u crkvi kao izvora podrške i obnove. Deveta zona u naše živote i naše svrhom određeno putovanje uvodi i druge suputnike. Na temelju zdravog, bogatog, intimnog i životodavnog odnosa s Bogom otvaramo se i opremamo za kvalitetne odnose s drugima. Ovdje je opisan niz odnosa, svaki na svoj način dragocjen i važan: odnos sa supružnikom, djecom, drugim pastorima i službenicima, vođama u službi nadgledništva, te na koncu s prijateljima.

U knjizi autor često koristi sliku vožnje ili prijevoznog sredstva kroz različite „zone popravka“. Na samom kraju, kad su svi popravci odrađeni, rezervoar je napunjen do vrha, vozilo puno suputnika, a odnosi s njima u mnogo boljem stanju. Završno poglavlje, pod nazivom „Uskrsnuće“, poziva na novi početak, život u *tempu milosti*. Autor ohrabruje čitatelja da prihvati obnovljeni način života koji je usklađen s Božjom milošću, prepoznajući da je istinski uspjeh u vjernosti, a ne u neprekidnoj aktivnosti. Podizanjem pogleda prema Krista knjiga završava pozivom na ozbiljan rad, nudeći kao rezultat da: „Više ne ovisimo o vlastitim ograničenim resursima razuma i uvjeravanja, već vjerujemo u Božju silu uskrsnuća da mijenja ljude i mjesta“ (str. 190).

Zaključno, David Murray, iako piše potaknut vlastitim iskustvom pa mu je ton stoga osoban, progovara o temi iz koje sve snažnije dopire vapaj za protutežom. Kritika se može uputiti zbog preslabog naglaska na važnosti križa, uskr-

snuća te uloge zajedništva svetih u procesu obnove. Ipak, kroz prikazane „zone popravka“ autor želi čitatelju ponuditi praktičnost, suosjećajnost, nadu i radost. Nakon posljednjeg poglavlja čitatelj će moći uočiti da je sve to prisutno i ispunjeno. Upravo zbog velike potrebe, ali i zbog navedenih obilježja, knjiga *Reset* preporučuje se svim kršćanima koji svoje pripadanje Crkvi i lokalnoj zajednici uzimaju ozbiljno, uključujući i ozbiljan angažman kroz služenje. Ona je namijenjena i svim službenicima, i onima koji su u punovremenoj službi i onima koji služe u nepunom radnom vremenu, a napose onima kojima je povjerena služba vodstva, u kojem god obliku i kapacitetu.

Imajući na umu retke iz 2 Tim 4,7-8 kao životni moto kršćanina koji trči svoju trku i gleda prema vječnosti, gdje će sve biti novo, ova knjiga pomaže čitatelju da već sada i ovdje posegne za obiljem novosti i milosti. Upravo to znači „živjeti tempom milosti u kulturi koja nas tjera da izgorimo“.

Tomislav Minić

Nicholas Thomas Wright

Iznenadeni nadom

Zagreb: Školska knjiga, 2023., str. 308

Najčitanije djelo jednog od najpoznatijih bibličara danas, N. T. Wrighta, *Iznenadeni nadom* (u izvorniku *Surprised by Hope*), dostupno je na policama Školske knjige. Nicholas Thomas Wright „više je nego iznimno dobar stručnjak u jednoj važnoj teološkoj grani. On je javni intelektualac i pedagog globalna dosega... i utjecajan biskup u svojoj Anglikanskoj Crkvi“ (str. 294). Posebno je zadovoljstvo što je pogovor za hrvatsko izdanje napisao autorov dugogodišnji prijatelj, Osječanin Miroslav Volf, profesor teologije na Sveučilištu Yale, na Katedri Henryja B. Wrighta, te direktor i osnivač Centra za vjeru i kulturu na Yaleu (engl. Yale Center for Faith & Culture).

Sažetak knjige

U američkom izdanju izdavačke kuće HarperOne (2008.), Collins Publishers Inc., glavnom je naslovu pridodan podnaslov: *Ponovno promišljanje o Nebu, uskrsnuću i misiji Crkve* (engl. *Rethinking Heaven, the Resurrection, and the Mission of the Church*). Riječi iz ovog podnaslova sažimaju glavne misli knjige, sve u službi opisa iznenađujuće nade. Međutim u knjizi se kriju i razna „teološka iznenađenja“ na osnovi kojih se čini da smo pozvani provesti temeljitu inventuru kršćanske misli uopće. Za početak obratimo pozornost na autorov način čitanja Svetog pisma – na njegovu hermeneutiku.

Za N. T. Wrighta Stari zavjet predstavlja prirodno okruŕje i kontekst za razumijevanje Novoga zavjeta, s obzirom na to da se kršćanska misao nastavlja na ŕidovski. No već od prvih stoljeća, umjesto ove oćite povezanosti, intelektualnu je podlogu i podtekst za tumaćenje Novog zavjeta činila grćka filozofija, dok je neoplatonistićka reinterpretacija kršćanske misli izvršila glavni utjecaj na patristićku teologiju. I danas se ćini, osobito pod utjecajem prosvjetiteljstva, da se razumijevanje kršćanske teologije treba temeljiti na izvanbiblijskim filozofijama. Iz opširne građe N. T. Wrighta o ovom pitanju izdvajamo njegovu poznatu metaforu o teologiziranju „jednom rukom“: „Ironija je što je ŕidovsko misaono okruŕje i znaćenje bilo pogrešno shvaćeno i zaboravljeno tako brzo unutar Crkve dok su se crkveni oci hrabro trudili izraziti istinu, ali jednom rukom, jer je druga, ona biblijska, bila svezana na njihovim lećima“ (N. T. Wright, „Jesus and the Identity of God“, *Ex Auditu*, 1998, 14, 42-56). Ovaj je neoplatonistićki utjecaj u kršćanstvu, prema Wrightu, prepoznatljiv već u najavi glavne teme njegove knjige *Iznenadeći nadom*:

Ova se knjiga bavi dvama pitanjima o kojima se ćesto raspravlja posve odvojeno, ali koja su, uistinu vjerujem, ćvrsto povezana. Prvo, koja je konaćna kršćanska nada? i drugo, ima li nade za promjene, spašavanje, transformaciju i nove mogućnosti u današnjem svijetu? Glavni se odgovor moŕe postaviti ovako: Sve dok kršćansku nadu razumijemo kao „odlazak na Nebo“, spašavanje udalĕjavanjem od ovoga svijeta, ta će se dva pitanja ćiniti nepovezana (str. 19).

Na ovim se pitanjima i tvrdnjama gradi struktura cijele knjige, dok autor promišlja o Nebu, uskrsnuću i kršćanskoj misiji kao ŕili kucavici ŕive nade. Tekst na polećini knjige dodatno usmjerava ćitatelja u plodonosnom ćitanju:

Ovo djelo dovodi u ravnoteŕu izazove svakidašnjice i našeg išćekivanja „Boŕjeg kraljevstva“ koje „dolazi ‘na Zemlju kao što je na Nebu’“ (str. 188). Autor postavlja mnoga pitanja: zašto smo ovdje, koja je naša odgovornost na ovome svijetu, je li spasenje poziv na mijenjanje najprije sebe sama, a potom i svijeta u kojem ŕivimo. I napokon, je li naš pogled na ŕivot nakon smrti biblijski.

Nebo

Tradicionalno kršćansko ućenje podrazumijeva da spašeni odlaze u Nebo, a zli u Pakao (str. 38). Tri evanĕlja Nebo opisuju kao „kraljevstvo nebesko“ (dok ga Matej naziva „kraljevstvom Boŕjim“). No to se ne odnosi „na sudbinu nakon umiranja, niti na naš bijeg s ovoga svijeta u drugi, već na Boŕju suverenu vladavinu koja dolazi ‘na zemlju kakva je na Nebu’... Nebo, u Bibliji, nije opis našeg budućeg stanja, već naša druga, skrivena dimenzija obićnog ŕivota – ako ŕelite – Boŕja dimenzija“ (str. 39-40).

Ova jednostavna biblijska tvrdnja postaje sloŕenom i zbunjujućom kad se ne vjeruje ni u Nebo, ni u Pakao, nego se preferira „blaga verzija ćistilišta, dok uopće

nema mjesta za uskrsnuće tijela, novo stvaranje i novi Jeruzalem koji silazi s Neba na Zemlju“ (str. 45, 46). Autor dosljedno ističe: „Štoviše, u mnogim zapadnjačkim pobožnostima, barem od srednjeg vijeka naovamo, utjecaj grčke filozofije bio je vrlo izrazit, što je rezultiralo iščekivanjem budućnosti koja je daleko sličnija Platonovom shvaćanju duša koje ulaze u bestjelesno blaženstvo nego biblijskoj slici novih Nebesa i nove Zemlje“ (str. 100). Često podsjeća „da je poraba riječi *Nebo* za označavanje krajnjeg odredišta otkupljenih, bez obzira na to što je silno popularizirana srednjovjekovnom i kasnijom pobožnošću, teška zablude i ni izdaleka ne pridonosi promicanju kršćanske nade“ (str. 181). „Nebo i Zemlja su blizanački povezane sfere i sačinjavaju jednu stvarnost koju je Bog stvorio. Zemlju istinski razumijete samo kad vam je jednako poznato Nebo“ (str. 254).

Idiličnu sliku Neba autor opisuje slikom ženidbe Neba i Zemlje. Spominje sliku iz Otkrivenja u kojoj Novi Jeruzalem silazi s Neba poput mladenke ukrašene za svojega supruga (str. 122):

Nebo i Zemlja radikalno su različiti, ali su stvoreni jedno za drugo, na isti način (Otkrivenje sugerira) kao muškarac i žena, a kad se napokon ujedine, bit će to razlog za radovanje na isti način kao što je to na vjenčanju: stvaralački pokazatelj da Božji projekt napreduje; suprotni su polovi unutar stvaranja sačinjeni za zajedništvo, a ne za konkurenciju; ljubav, a ne mržnja ima zadnju riječ u svemiru; plodnost, a ne sterilnost Božja je volja za stvaranje (str. 123).

U očekivanju potpunog ostvarenja te nebeske stvarnosti na Novoj Zemlji prilikom Isusova dolaska i doslovnog uskrsnuća, kad će Bog „preobraziti ovo naše bijedno tijelo i suobličiti ga tijelu svomu slavnemu“ (str. 119), građani Neba koji žive na Zemlji pozvani su „kolonizirati Zemlju“ (str. 118) te je ispuniti predokusom Nove Zemlje kroz praktičnu misiju i službu svojim bližnjima. Motiv za ovo jedino ispravno „koloniziranje“ nalazi se u prizivanju i doživljavanju slavne budućnosti u kojoj već sad počinjemo sudjelovati. No kad Novi zavjet zazvoni na velika uskrsna zvona, glavni odjeci ne odnose se samo na nas osobno i budući svijet koji će Bog konačno ostvariti kad se Nebo i Zemlja sjedine i budu potpuno obnovljeni. Upravo zato što se uskrsnuće dogodilo unutar našeg vlastitog svijeta, njegove se posljedice i djelovanje trebaju osjetiti također unutar njega, ovdje i sada (str. 201). „Ponavljam, Nebo i Zemlja stvoreni su jedno za drugo, a u određenim točkama se presijecaju i prepliću. Isus je ta krajnja točka. Kao kršćani mi bismo trebali biti takve dodirne točke koje proizlaze iz Njega. Duh, sakramenti i Sveto pismo dani su kako bi dvostruki Isusov život, i nebeski i zemaljski, već sada mogao postati i naš“ (str. 255).

Uskrsnuće

Izraz *uskrsnuće* u svojim se raznim izvedenicama pojavljuje u ovoj knjizi više od osamsto puta. Autor čvrsto povezuje kršćansku nadu s uskrsnućem te treće i četvrto poglavlje posvećuje povijesnoj pozadini govora o nadi i uskrsnuću, kao i

životu nakon smrti, o čemu posebno raspravlja u desetom i jedanaestom poglavlju. Upućuje na nužnost razmatranja pitanja života nakon smrti: „Ali da bismo razumjeli Isusovo uskrsnuće i što je značilo prvim učenicima te zašto su na osnovi njega donosili zaključke, moramo razmotriti pitanje života nakon smrti u Isusovom svijetu, svijetu židovstva prvog stoljeća, unutar starozavjetnih korijena i konteksta uskrsnuća u Grčkoj i Rimu“ (str. 54).

Treće poglavlje sadrži najviše informacija o poganskom i židovskom razumijevanju uskrsnuća, a dva citata sažimaju glavne zaključke:

Što se tiče drevnog poganstva, put koji je vodio u podzemlje bio je jednosmjernan. Smrt je bila svemoćna; nije joj se moglo pobjeći niti uništiti njenu moć kad bi stigla. Svi su znali da zapravo nema odgovora na smrt. Stoga se drevni poganski svijet podijelio na one koji su, poput Homerovih sjena, možda priželjkivali novo tijelo, iako su znali da ga ne mogu imati, i one koji, poput filozofa Platona, nisu marili za tijelo jer je daleko bolje bilo biti bestjelesna duša (str. 60).

Što je onda s drevnim židovskim svijetom? Neki Židovi su se složili s onim poganima koji su nijekali bilo kakvu vrstu budućeg života, posebno onog otjelovljenog. Saduceji su poznati po tome što su prihvatili takvo stajalište. Ostali su se složili s poganima koji su naučavali o slavnoj, iako bestjelesnoj, budućnosti duše. Tu je izraziti primjer filozof Filon Aleksandrijski. Ali većina Židova toga vremena vjerovala je u moguće uskrsnuće – to jest da će Bog skrbiti za dušu nakon smrti sve do posljednjeg dana u koji će Bog dati svom narodu nova tijela, kad će suditi i obnoviti cijeli svijet. Marta je pretpostavila da Isus o tome govori u razgovoru kraj Lazarova groba: „znam da će uskrsnuti o uskrsnuću, u posljednji dan“ (str. 62).

Dakle, zaključuje autor, „vjerovanje ranih kršćana u nadu povezanu sa životom nakon smrti dokazivo pripada židovskom, a ne poganskom razumijevanju. Međutim, rani kršćani u razumijevanje židovske nade uvode sedam značajnih izmjena, koje se mogu pratiti u pisanjima apostola Pavla sredinom prvog stoljeća i Tertulijana i Origena na kraju drugog stoljeća i dalje“ (str. 65). Slijedi sažetak tih izmjena:

1. Prevladava vjerovanje koje je izrekla Lazarova sestra Marta, a koje je varijanta farizejskog učenja o uskrsnuću. Nigdje nema ni traga saducejskom ili Filonovu poimanju (str. 66).
2. U židovstvu Drugog hrama uskrsnuće se smatralo važnim, ali ne osobito naglašenim (str. 67).
3. Rano kršćanstvo naglašava da će uskrsnulo tijelo, iako će ostati fizički objekt u prostoru i vremenu, biti *preobraženo* tijelo (str. 67).
4. Događaj uskrsnuća podijeljen je na dvije etape: najprije Isus (usp. 1 Kor 15,20), a potom cijeli Božji narod (str. 69).

5. Javlja se koncept „kolaborativne eshatologije“: na temelju uskrsnuća koje je započelo s Isusom, vjerni u snazi Duha primjenjuju njegovo postignuće, očekujući konačno uskrsnuće – kako u osobnom i zajedničkom životu, tako i u misiji i svetosti (str. 70).
6. U judaizmu se uskrsnuće katkada upotrebljavalo metaforički, u značenju obnove Izraela. No to je značenje nestalo već u najranijem kršćanskom razdoblju, što je iznenađujuće s obzirom na to da je kršćanstvo zasnovano kao židovski mesijanski pokret (str. 70).
7. Nijedan Židov koji je poznao mesijansku ideju nije mogao ni zamisliti da bi nakon raspeća Isus iz Nazareta mogao biti Gospodinov Pomazanik. Međutim, prema fragmentima ranoga kršćanskog vjerovanja, koji možda datiraju i prije Pavlovih poslanica, smatralo se da je Isus doista Mesija upravo zbog svojega uskrsnuća.

Autor zaključuje da je „nada ranih kršćana u život nakon smrti čvrsto bila zasnovana na uskrsnuću. Prvi kršćani jednostavno nisu vjerovali u život odmah nakon smrti; oni nikada nisu govorili o odlasku na Nebo nakon smrti“ (str. 62). Međutim, „kad su o Nebu govorili kao odredištu nakon smrti, čini se da su taj nebeski život smatrali privremenom etapom na putu do konačnog uskrsnuća tijela“ (str. 65).

Stoga autor predlaže novi izraz „život nakon života poslije smrti“ koji se na prvi pogled čini igrom riječi, ali ustvari krije duboko značenje. Jedino je Bog izvor života, a kontinuitet života Božji je dar, nepovrediv i u svojem konačnom ostvarenju vječan, te se proteže izvan vremenski ograničenog „života poslije smrti“. Ipak, postoji niz pitanja u vezi s tom „privremenom etapom na putu do konačnog uskrsnuća tijela“. Autor slikovito upozorava da ne „kupujemo naš mentalni namještaj u Platonovoj tvornici“ (str. 160) i da ne prihvaćamo koncept „besmrtni duše“, vjerujući „da svi ljudi imaju u sebi besmrtni element koji se obično naziva ‘duša’“ (str. 174). Takvo mišljenje, tvrdi, vodi u opasnosti usvajanja nebiblijskog svjetonazora, jer:

Platonisti, budisti, hinduisti... gnostici, manihejci i bezbroj drugih unutar kršćanske i židovske tradicije, drže da su to pokazatelji kako smo stvoreni za nešto sasvim drugo, za svijet koji nije stvoren od prostora, vremena i materije, svijet čistog duhovnog postojanja u kojem ćemo se, na našu sreću, riješiti okova smrtnosti jednom zauvijek. Prema tom svjetonazoru, problem smrtnosti rješava se odbacivanjem svega što propada i umire, naime sebe kao materijalnoga bića (str. 108).

Autor primjećuje da u Svetom pismu o toj vremenski ograničenoj fazi nakon smrti – koja prethodi uskrsnuću preobraženog tijela i vječnom životu, ne nalazimo toliko opisa koliko bismo možda željeli. Stoga spremno citira metaforu poznatog engleskog teorijskog matematičara i fizičara, ujedno anglikanskog sve-

ćenika i teologa Johna Polkinghornea: „Kad umremo, Bog preuzima naš softver i pohranjuje ga na svoj server do vremena kad će nam dati novi hardver kako bismo mogli učitati i ponovno pokrenuti svoj softver“ (str. 177).

Na osnovi vlastitog čitanja Svetoga pisma autor razvija proširenu teologiju uskrsnuća koja dotiče više tradicionalno prihvaćenih kršćanskih učenja: o čovjekovu stanju poslije smrti, o spasenju, o krajnjem odredištu spašenih, o vremenu konačne realizacije spasenja i, posebno, o teologiji nade. Autor smatra da konačna sudbina čovjeka nakon smrti nije „glavno i središnje pitanje, kako su pretpostavljale stoljetne teološke tradicije“, već da se „osnovno i središnje pitanje odnosi na Božju namjeru da spasi i ponovno stvori cijeli svijet, cijeli kozmos“. Takvo shvaćanje autor vidi kao „jedno od ‘glavnih’ iznenađenja kršćanske nade“ (str. 195). „Spasenje, dakle, nije ‘odlazak na Nebo’, već ‘ustajanje u život na Božjem novom Nebu i novoj Zemlji.’“ Iako je njegovo potpuno ostvarenje budući događaj, „spasenje nije jednostavno nešto što moramo čekati u dalekoj budućnosti. U njemu možemo uživati ovdje i sada (uvijek djelomično, naravno, jer svi još moramo umrijeti), istinski iščekivati u sadašnjosti ono što će doći u budućnosti. ‘Ta u nadi smo spašeni!’ (Rim 8,24)“ (str. 207). Nadalje, „nikada se ne smijemo prestati podsjećati da uskrsnuće nikada nije značilo odlazak na Nebo, ili bijeg od smrti, ili slavno i uzvišeno postojanje nakon smrti, već radije ustajanje u tjelesni život nakon tjelesne smrti“ (str. 69). Autor dosljedno ponavlja: „Još jednom, krajnje odredište nije ‘odlazak na Nebo kad umrete’, već tjelesno uskrsnuće nalik na preobraženo, slavno tijelo Isusa Krista“ (str. 181).

Čestim spominjanjem izraza *uskrsnuće* i njegovih izvedenica autor ne ističe samo značajno mjesto novog stvaranja i obnove Božjeg stvorenja, kojemu se nadamo, nego i središnje mjesto nauka o uskrsnuću potkrepljuje samim sadržajem Novog zavjeta. „Ako izdvojimo iz Novoga zavjeta izvještaj o Isusovom rođenju, nedostajat će samo dva poglavlja u Evandjelju po Mateju i dva u Evandjelju po Luki. Uklonite li tekstove o uskrsnuću, izgubili smo cijeli Novi zavjet i većinu crkvenih otaca drugog stoljeća“ (str. 67).

Treći dio knjige nosi naslov „Nada u praksi: uskrsnuće i misija Crkve“ i obuhvaća četiri završna poglavlja. U uvodu autor pita: „Je li ovo promišljanje o Božjoj konačnoj budućnosti, o ‘životu poslije života nakon smrti’ jednostavno pojašnjavanje naših uvjerenja o događajima na samom kraju ili ono ima ikakve praktične posljedice za nas ovdje i sada?“ (str. 199). Odgovor pronalazi u promišljanju o kršćanskoj misiji koja je žila kucavica žive nade.

Misija Crkve

Na početku bogate rasprave o praktičnoj i živoj misiji Crkve autor naglašava da se ovu knjigu ne smije svesti tek na ispravljanje ideja o Nebu, uskrsnuću, životu poslije smrti i kršćanskoj nadi. Misija oblikuje Crkvu, stoga se „misiju ne smatra dodatkom, nečim čemu treba posvetiti vrijeme koje preostaje nakon drugih aktiv-

nosti, već je valja uzimati kao središnju dinamiku koja oblikuje njezin život“ (str. 203). Nastavljajući ovu uvodnu misao, dodaje: „Jednom kad ispravno razumijemo uskrsnuće, možemo i moramo staviti i misiju na pravo mjesto. Ako želimo da misija oblikuje Crkvu, onda nam je potrebna misija koju oblikuje nada“ (str. 203).

Između mnogih slikovitih i praktičnih oblika kršćanske misije i ponašanja, utemeljenih na nadi koja iznenađuje svojom svježinom i djelotvornošću, osobito se ističe autorov opis svakodnevnice koja objedinjuje sve dosad rečeno i uvjerljivo svjedoči o nadi što iznenađuje nas same, ali i sve koje susrećemo na životnom putu do slavnog uskrsnuća.

Svaki čin ljubavi, zahvalnosti i ljubaznosti; svako umjetničko djelo ili glazba koji su nadahnuti ljubavlju prema Bogu i oduševljenjem ljepotom njegova stvaranja; svaka minuta provedena u podučavanju teško hendikepiranog djeteta da nauči čitati ili da prohoda; svaki čin pažnje, njege, utjehe i potpore ljudskom biću kao i drugim stvorenjima; i naravno, svaka molitva, sve poduke vođene Duhom, svako djelo koje širi Evanđelje, gradi Crkvu, prihvaća i utjelovljuje svetost, a ne izopačenost, i uzdiže Isusovo ime u svijetu – sve će to prodrijeti snagom Božjeg uskrsnuća do novog stvaranja koje će Bog jednoga dana ostvariti. Tako izgleda Božja misija. Ništa nije izgubljeno kad u Kristu i po Duhu u sadašnjosti podupiremo Božje ponovno stvaranje njegovog divnog svijeta, što ga je započeo Isusovim uskrsnućem i skrovito ga nastavlja ostvarivati djelovanjem Božjeg naroda koji živi u uskrslom Kristu snagom njegova Duha. To će djelovanje trajati sve do Božjeg novog svijeta. Zapravo, tamo će biti poboljšano (str. 216).

Nasuprot takvoj praktičnoj zauzetosti za najpotrebnije i najranjivije, ondje gdje nedostaje stvarne nade, nude se mitovi o stalnom napretku, dok se političari natječu čiji će mit biti uvjerljiviji i donijeti veći broj glasova. Autor citira novinara koji je primijetio „kako političari zahtijevaju da ih se tretira poput rock-zvijezda, dok se rock-zvijezde prave da su političari“ (str. 101), što i danas zvuči zapanjujuće aktualno. Knjiga na taj način osvjetljava suvremenu situaciju u svijetu na vjerskom, društvenom i političkom planu, spominjući ratove i stradanja prognanih. „Ideja da ljudski projekt, i doista kozmički projekt, može nastaviti rasti i neograničeno razvijati ljudsko usavršavanje... jest utopijski san, zapravo parodija kršćanske vizije svijeta“ (str. 102).

Među mnogim sadržajnim mislima u ovoj knjizi mogu se izdvojiti sljedeća dva citata:

Osnovna pravila kršćanske duhovnosti, načela kojima se Crkva hrani za misiju prostora, vremena i materije, misiju pravde, ljepote i evangelizacije, najbolje se razumiju u kontekstu iznenađujuće nade, nade koja je ukorijenjena u Isusovu uskrsnuću i koja doseže svijet očekujući Božje novo stvaranje u svoj svojoj punini (str. 270-271).

Mi živimo i ostvarujemo Božje kraljevstvo na Zemlji, što znači da svi možemo učiniti na ovome svijetu mnogo toga što će zasigurno drugima olakšati život. Svatko od nas ima svoju svrhu koju treba ispuniti na ovome svijetu – pomoći da duhovno carstvo zaživi među nama. I na tome počiva naša nada – silazak duhovnoga među sve nas. „Nada se rađa kad iznenada shvatite da je drukčiji svjetonazor moguć, svjetonazor u kojem bogati, moćni i beskrupulozni na kraju nemaju posljednju riječ“ (str. 95).

Kakve su reakcije na ovu posebnu knjigu?

Osim detalja koji se obično spominju u pregledima ove knjige kao što su nedorečenosti o molitvama za mrtve i molitvama mrtvih za žive (str. 55,185), najznačajniji uvid u kritiku knjige dao je pisac pogovora hrvatskog izdanja knjige, profesor Volf, koji smatra čašću predstaviti ovu knjigu hrvatskoj publici.

Profesor Volf pri tome navodi poznati citat koji sažima glavnu teološku tvrdnju ove knjige, a zbog koje su uslijedile i određene kritike. Zatim ukratko opisuje reakcije s dvaju teoloških gledišta. U predavanju na Sveučilištu Oxford (28. svibnja 2021.) profesor Wright suprotstavio je svoj pogled na svijet tradicionalnom na sljedeći način:

Dopustite mi da ovo kažem jednostavno: većina zapadnih kršćana pretpostavila je da je priča Svetog pisma, uključujući i priču o Isusu, usmjerena na omogućavanje grešnim ljudima da dođu na Nebo, u Božju prisutnost. Ali to nije biblijska priča. Biblijska priča govori o Stvoritelju svemira koji želi doći živjeti s ljudima. Nije riječ o stvorenjima Zemlje koja idu na Nebo. Riječ je o tome da Bog ujedinjuje Nebo i Zemlju pod svojim spasiteljskim suverenitetom. Riječ je o projektu koji je pokrenut s Isusom i Duhom (str. 295).

Profesor Volf jasno naglašava da nije lako uvjeriti sve kršćane u takvo gledište. Lako je zamisliti poteškoće primjene ovoga gledišta i poruke knjige *Iznenadeni nadom* od strane onih kršćana čija je pobožnost velikim dijelom usmjerena prema aktivnostima svetaca i zagovornika na Nebu, a čiji je primarni cilj spasiti se bijegom s ove grešne Zemlje na Nebo. Tu skupinu kritičara profesor Volf opisuje na sljedeći način:

Jedna skupina kritičara dolazi iz redova tradicionalnih kršćana, predanih klasičnim teološkim uvjerenjima, poput onih koja su formulirali Augustin ili Akvinski. Općenito misle da je svijet koji dolazi neki drugi svijet na drugom mjestu i da će Bog i dobri stanovnici tog svijeta jedini u njemu uživati. Kao odgovor njima autor nudi opsežan egzegetski rad koji dokazuje suprotno i uglavnom je sadržan u njegovoj knjizi *The Resurrection of the Son of God* (str. 295).

Postoji i druga skupina kritičara, nastavlja profesor Volf, čija su stajališta postala osobito glasna nakon prosvjetiteljstva. Oni ne vjeruju u čuda niti u Božje ciljano prodiranje u našu zemaljsku stvarnost. Volf ih ovako opisuje:

Druga skupina kritičara jesu moderni skeptici koji dovode u pitanje samu mogućnost uskrsnuća u svemiru koji se odvija u skladu sa zakonima fizike. Njima je autor odgovorio u svojim Giffordovim predavanjima, iz 2018. godine, pod naslovom Povijest i eshatologija: Isus i obećanje prirodne teologije. Tamo predlaže teologiju koja integrira povijest i prirodu zajedno s »epistemologijom ljubavi« koja će, nada se, otvoriti intelektualni pristup stvarnosti Kristova tjelesnog uskrsnuća i materijalnom karakteru kršćanske nade (296).

Profesor Volf završava svoj pogovor riječima:

Čitatelji knjige *Iznenadjeni nadom* dobit će sve to i još mnogo toga – svojstveni sažetak prethodnog rada, i nešto kao pregled budućeg djela – u jednoj relativno kratkoj knjizi. Ono što iznenađuje kod profesora Wrighta jest da on nije samo velik znanstvenik. On također piše knjige za opću publiku kao što je i knjiga *Iznenadjeni nadom* – i piše ih živopisnom prozom koju svatko može pročitati. U distopijskim vremenima u kojima strah poput teške nemilosrdne magle prodire u duboke pukotine naše duše, potrebno je iznenaditi se istinskom mogućnošću nade. Profesor Wright nudi razloge za vjeru da se sve može „uskrsnućem Isusa Krista od mrtvih nanovo [roditi] za životnu nadu“ (Prva Petrova poslanica 1,3), (str. 296).

N. T. Wright ni u kom slučaju ne smatra da je njegova misao dovršena i savršeno predstavljena raznim čitateljima. Možda se u tom svjetlu mogu razumjeti i njegova proturječja u vezi s molitvama živih i mrtvih (str. 55, 185). Umjesto toga, autor potiče na daljnja istraživanja i čitanja Svetog pisma na temelju pozadine Staroga zavjeta, što je prirodna pozadina judeokršćanske pobožnosti. Za kraj ovog osvrta izdvajamo ovaj citat:

Cijela knjiga nastoji upućivati na samu Gospodinovu molitvu koja glasi: „Dođi kraljevstvo tvoje, kako na Nebu tako i na Zemlji.“ To je jedna od najmoćnijih i najrevolucionarnijih rečenica. Smatram da je snažan odgovor na tu molitvu stigao na prvi Uskrs i najposlije će u cijelosti biti ostvaren kad se Nebo i Zemlja spoje u novom Jeruzalemu. Uskrs je bio kad je Nada osobno iznenadila cijeli svijet izlazeći iz budućnosti u sadašnjost (str. 55).

Dragutin Matak

Allan H. Anderson

Uvod u pentekostalizam

Zagreb: Teološki fakultet „Matja Vlačić Ilirik“, Biblijski institut; Osijek: Evanđeosko teološko veleučilište, 2025., str. 360

Zašto bi prijevod *Uvoda u pentekostalizam* na hrvatski jezik bio tako značajan, s obzirom na to da se iz „ovdašnje perspektive doima da je pentekostni pokret relativno malobrojna i marginalna pojava na vjerskom zemljovidu naših krajeva“, pita se u predgovoru Enoch Šeba. I odmah nudi odgovore: „Uvjeren sam da postoji i više od nekoliko razloga“, među kojima su, između ostalog: „iscrpan prikaz slojevitosti i geografske raspršenosti glavnih ishodišta pentekostalizma pomoći će u preispitivanju ne tako rijetke predrasude – radi se naime o tome da čak i sami pentekostalci u našim krajevima katkad njeguju percepciju da se njihovi teološki i povijesni korijeni nalaze isključivo na sjevernoameričkom kontinentu. Anderson vrlo brižljivo pokazuje kako dominantnim teorijama o počecima pentekostalizma treba pristupiti kritičnije i dokumentirano otkriva početne proplamsaje karizmatičkih iskustava u raznorodnim crkvenim tradicijama i na različitim lokacijama, koje nisu uvijek bile međusobno povezane“. Nadalje, njegova realistična procjena „nedvojbeno otvara prostor za povijesne lekcije, a od njih blagodati mogu imati svi čitatelji, neovisno o svojoj crkvenoj pripadnosti“. Također, „na primjerima pentekostnih buđenja na afričkom tlu i Južnoj Koreji, autor nam zorno dočarava kako je upravo osjetljivost za specifičnosti religijskoga konteksta pentekostnim vođama omogućavala da postignu nezamislive iskorake, ali i kako je ta ista osjetljivost u očima velikog dijela zapadne teologije i crkvene politike znala biti promatrana kao koketiranje sa sinkretizmom“. Šeba zaključuje s uvjerenjem da će svatko tko odvoji vrijeme za čitanje ove knjige „biti nagrađen novim uvidima i poticajima za preispitivanje vlastitih, ali i zajedničkih vjernih iskustava“.

Teška je zadaća napisati pregled ovakvog opsežnog djela koje na relativno malom broju stranica donosi obilje objektivnih i nepristranih, a povijesno i teološki utemeljenih informacija i analiza. Ovdje ćemo se stoga zadržati na osnovnim podacima o sadržaju, i to zbog ograničenog prostora koji nam stoji na raspolaganju, uz nevoljko odricanje od uključivanja svega onog što bi dodatno moglo pridonijeti preporuci da se ovo izuzetno djelo pročita i prouči. Budući da je broj izdanja ove tematike na našim prostorima vrlo skroman, knjiga Allana Andersona, britanskog teologa i profesora misije i pentekostnih studija na Sveučilištu u Birminghamu, koja se zbog svoje sustavnosti i objektivnosti s pravom ubraja u sam svjetski vrh u svojoj kategoriji, više je nego dobrodošla. Ogromnu zahvalnost dugujemo nakladnicima koji su prepoznali njezin potencijal i značaj, te ponajboljoj hrvatskoj prevoditeljici dr. sc. Marini Schumann.

Knjiga je podijeljena na dva dijela: povijesni i teološki. U prvom, uvodnom poglavlju razjašnjavaju se pojmovi i termini s kojima ćemo se susretati. Danas, u globalnom kontekstu, razlikujemo tri oblika „pentekostalizma“: (1) klasične pentekostalce; (2) karizmatički pokret obnove; i (3) neovisne pentekostne crkve većinskoga svijeta. Uvod, kao i svako sljedeće poglavlje, oslanja se na mnogobrojne općeprihvaćene i renomirane autoritete vezane uz tematiku o kojoj je riječ, bilo da se radi o stručnjacima iz područja povijesnih znanosti, sociologije ili teologije.

Prvi, povijesni dio započinje drugim poglavljem, koje u temu pentekostnog pokreta uvodi povijesnim pregledom karizmatičkih darova – koji predstavljaju jedno od glavnih identitetskih obilježja pentekostalizma – od rane Crkve, preko patrističkog razdoblja, srednjeg vijeka i razdoblja reformacije, pa sve do pokreta buđenja, odnosno „probuđenja“. Kao preteče pentekostalizma autor navodi kvekere, metodizam, pokrete svetosti i pijetizma te pokret iscjeljenja, preko kojih se može pratiti određeni kontinuitet djelovanja Duha, obilježen očitovanjem karizmi, čudesnih ozdravljenja i oslobođenja. Anderson pritom ne prikazuje suvremeni pentekostni pokret kao sjevernoamerički, nego kao globalni fenomen, koji je zadržao svoj kontinuitet – doduše u oslabljenom intenzitetu – još od same Pedesetnice. Prema Andersonu, pentekostni pokret nije započeo u Topeki, Kansasu, na Novu godinu 1901. godine u biblijskoj školi Charlesa F. Parhama, niti 1906. u misiji na Azusa Streetu s Williamom J. Seymourom, već gotovo istodobno na gotovo svim kontinentima, premda je njegova glavna struja ipak svoje ishodište imala u Azusi. O počecima pentekostnog pokreta na sjevernoameričkom kontinentu, njegovim najznačajnijim protagonistima – muškarcima i ženama – te nastanku najpoznatijih pentekostnih denominacija govori treće poglavlje. Četvrto poglavlje na sličan način obrađuje pentekostalizam u Latinskoj Americi i na Karibima, dok se peto poglavlje bavi pentekostnim pokretom u Europi – nama bližem području, i u teološkom i iskustvenom smislu, budući da su mnogi sudionici tih događaja uvelike utjecali na hrvatsku inačicu pentekostalizma. Šesto poglavlje iznosi povijest i obilježja afričkog pentekostalizma, pri čemu Lagos u Nigeriji zauzima mjesto vjerojatno najpentekostnijeg grad na svijetu. Uz ostalo doznajemo da je pentekostalizam u siromašnoj Africi postao unosan biznis te da nedvojbeno prerasta u dominantan oblik kršćanstva na afričkom kontinentu. Sedmo poglavlje donosi povijest pentekostalizma u Aziji, Australiji i Pacifiku. Otvara se vinjetom iz autorova posjeta bogoslužju tada najveće pentekostne crkve na svijetu – Yoido Full Gospel Church u Seulu – koju su krajem pedesetih godina prošlog stoljeća osnovali Paul Yonggi Cho i njegova buduća punica Jashil Choi. Ova je zajednica svojedobno brojila više od 700.000 tisuća vjernika. Mnogima u Hrvatskoj Cho je bio i ostao pojam i uzor koji su nastojali nasljedovati, upravo zbog priče o njegovu neprikosnovenom uspjehu utemeljenom na snažnom molitvenom životu i bogatoj molitvenoj kulturi, na kojoj je izgradio svoju crkvu. Povijesni dio knjige završava osmim poglavljem, koje govori o povijesti karizmatičkog pokreta – svojev-

snog teološkog „brata“ pentekostalizma – no vezanog uz tradicionalne kršćanske denominacije poput Katoličke ili Episkopalne Crkve. Upravo je taj pokret kasnije iznjedrio takozvani „treći val“ duhovnog buđenja te mnoštvo nenedominacijskih crkava i megacrkava.

Drugim dijelom knjige, naslovljenom „Analiza“, započinje teološki pregled najznačajnijih pentekostnih doktrina, posebnosti, denominacijskih vjeroispovijedanja te konkretnih praksi u eklezijalnom i društveno političkom kontekstu. Deveto poglavlje, pod naslovom „Teologija Duha“, razrađuje osnovni teološki pojam u pentekostnoj tradiciji – „krštenje u Svetom Duhu“. Deseto poglavlje bavi se pitanjem misije i evangelizacije, koji predstavljaju jedan od najvažnijih uzroka brzog rasta pentekostalizma. Jedanaesto poglavlje obrađuje odnos pentekostalaca prema Bibliji i njihov naglasak na „cjelovitom evanđelju“, koje uz teoretsku komponentu nužno uključuje i onu praktičnu, empirijsku. Evanđelje se, prema tom shvaćanju, mora konkretno očitovati u životu vjernika – kroz iskustvo Duha, slobodu i zdravlje te Kristovu vlast u svakom području života. Iz ovakve teološke premise, između ostalog, proizlazi i snažan društveni angažman pentekostalaca, uključujući i djelovanje u političkoj areni te društveno korisne i socijalne inicijative, što se može tumačiti kao pentekostna verzija teologije oslobođenja. Dvanaesto poglavlje posvećeno je doprinosu pentekostnih stručnjaka i bibličara akademskoj zajednici, ponajprije na području teologije, kao i pitanju na koji način pentekostalizam, bilo kao pokret bilo kroz stavove većih pentekostnih denominacija, utječe na ekumenska gibanja te koje prepreke stoje na putu takvoj dinamici. Trinaesto poglavlje obrađuje položaj žena unutar pentekostalizma, s obzirom na to da su upravo u tom kontekstu one doživjele možda najviši stupanj emancipacije u usporedbi s položajem u okviru drugih kršćanskih pokreta, konfesija i denominacija. Jednako važna tema tog poglavlja jest i rasizam: nažalost, stavovi mnogih utjecajnih pentekostnih vođa u ranim fazama pokreta nisu se bitno razlikovali od tada dominantnih društvenih stavova koji su podupirali rasizam i segregaciju. Knjiga završava razradom stavova pentekostalaca o politici, uz navođenje istaknutih pripadnika pokreta koji su obnašali javne funkcije ili su na različitim razinama bili uključeni u politički život. Posljednje stranice donose i uvid u poglede pentekostalaca na ekonomiju te njihov specifičan odnos prema društvu u cjelini. U završnom, petnaestom poglavlju pod naslovom „Globalizacija i izgledi za budućnost“ zaokružuje se povijesni pregled, koji pokazuje da su se „u roku jednog stoljeća od svog početka karizmatički oblici kršćanstva pojavili u većini zemalja i utjecali na sve oblike kršćanstva u našem suvremenom svijetu“. Pentekostalizam je, gledan u cjelini, bio najbrže rastući dio kršćanstva u 20. stoljeću i jedna od najznačajnijih pojava u povijesti Crkve. Anderson pritom na lijep način zaokružuje izlaganje te iznosi perspektivu i potencijal ovoga Božjeg pokreta: „Ova knjiga nastojala je ukazati na potencijal pentekostalizma za ekumensku suradnju i društvenu preobrazbu. To se ne može postići povratkom na fundamentalizam,

jer tada bi postojalo onoliko verzija 'istine' koliko ima tisuća pokreta. No iskustvo Duha može postati ujedinjavajućim čimbenikom koji nadilazi sitne razlike i zbližava ljude.“

Ovo djelo obiluje iznimno velikim brojem povijesnih i teoloških podataka, što je i očekivano kada je riječ o uvodnom prikazu. Sadržaj je kondenziran na tristo-tinjak stranica te sustavno organiziran i precizno artikulirani, s jasnim usmjerenjem na relevantne teme i područja kojima se autor bavi. Unatoč činjenici da je autor „insajder“ koji je i sam doživio pentekostno iskustvo krštenja u Svetom Duhu, on ne izbjegava neugodne teme, ne uljepšava povijesne podatke niti umanjuje skandalozna ponašanja i ekscese nekih protagonista, kao ni njihove teološki upitne formulacije, zablude i prakse. Anderson u najvećoj mjeri pristupa predmetu svog interesa sa znanstvene i akademske distance, i to vrlo uspješno, gotovo besprijekorno. Upravo u tome leži iznimna vrijednost ovog djela, koje smatram najboljim pregledom pentekostalizma s kojim sam se susreo. Štoviše, *Uvod u pentekostalizam* Allana Andersona ubrajam među ponajbolje knjige općenito.

Goran Punda

Sarah Nicholl

Integrated Mission: Recovering a Christian Spirituality for Evangelical Integral Transformation

Carlisle: Langham Publishing, 2024., str. 213

Knjiga *Integrated Mission* Sare Nicholl istražuje duhovnost misije među evandeoskim kršćanima s namjerom da istakne kako to područje zapravo nije prisutno u dokumentima lozanskog pokreta te kako bi istražila smjer kojim bi Lausanne mogla ići naprijed. U ovomu se pridružuje teolozima i misiolozima koji nastoje ponovno povezati teoriju i praksu, jer je, prema Nicholl, do njihova razdvajanja došlo tek u 13. stoljeću. Pozicionira se kao evandeoska znanstvenica praktične teologije, s posebnim interesom za razvoj lozanskog pokreta u Ujedinjenom Kraljevstvu od 1980-ih, u razdoblju velikog utjecaja Johna Stotta. Proučavanju pristupa iz ekumenske i multidisciplinarne perspektive, povezujući misiologiju, duhovnost, teologiju i povijest.

Prvi dio knjige postavlja teorijsku i hermeneutičku pozornicu za autoričine argumente, a njezino jednostavno pojašnjenje osobne i teorijske pozicioniranosti postavlja čvrst temelj za raspravu u ostatku knjige. U poglavlju o metodologiji autorica iznosi svoje shvaćanje odnosa između teorije i prakse, posebice se osla-

njajući na metodu koju Don Browning razvija u svojoj knjizi *Fundamental Practical Theology*. Ta metoda obuhvaća četiri teološke komponente: opisnu, povijesnu, sustavnu i praktičnu (str. 16), a upravo ta struktura služi kao okvir cijeloj knjizi. Browningova metoda temelji se na Gadamerovoj hermeneutičkoj teoriji. Gadamer tvrdi da ljudi svoju sadašnjost tumače kroz aktivan dijalog s poviješću i tradicijom. Njihov „interpretativni obzor“ tada ulazi u interakciju s tekstem, a ta „fuzija obzora“ može rezultirati novim shvaćanjima i uvidima. Polazeći od ovih hermeneutičkih okvira, Nicholl predstavlja svoju nakanu da se vrati kršćanskoj povijesti ne bi li otkrila svježije uvide o integrativnoj misiji. Svaka razmatrana osoba opsežno je istraжена i smještena u svoj kulturni i povijesni kontekst kako bi čitatelj mogao razumjeti specifično okruženje u kojemu su oblikovane njihova teologija i misiologija.

Nichollino poglavlje o opisnoj teologiji bavi se lozanskim dokumentima s kongresa održanih 1974., 1989. i 2010. Budući da je knjiga izdana iste godine kada je održan posljednji lozanski kongres, ne uključuje raspravu o njegovu dokumentu nazvanom „Seulska izjava“. Nicholl navodi pojedinosti povijesnoga konteksta vezanog uz početke Lausanne i tvrdi da se fokus njezinih različitih dokumenata nalazi na evangelizaciji utemeljenoj na Mateju 28, s naglaskom na službu Crkve svijetu. Kritizira lozanski preskriptivni, dualistički pristup evangelizaciji te ukazuje na zanemarivanje ključnih koncepata kao što su *missio Dei* i drugih biblijskih tekstova važnih za misiju. Iako u dokumentima nema izravnih upućivanja na duhovnost misije, Nicholl upućuje na implicitne reference – kao što su oblikovanje vlastitog života na primjeru Isusa, inkarnacijski i kenotički pokreti te ljubav – koje bi mogle pridonijeti u razvoju duhovnosti koja pokreće misiju i koja je istodobno oblikovana misijom.

Nichollino poglavlje o povijesnoj teologiji prvenstveno govori o Johnu Wesleyju (iz Britanije) i Ignaciju Lojolskom (iz Španjolske). Obojicu su zanimali mnogi aspekti života, a ne samo obraćenje. Wesley je naglašavao da osoba, ostajući u Kristu i primajući darove Svetoga Duha, živi u odnosu s Bogom i drugim kršćanima, ali istodobno ostaje okrenuta prema svijetu. Služba svijetu očituje se kroz „djela milosrđa kao sredstva milosti“ koja produbljuju čovjekov odnos s Bogom (str. 71). To je oblik integracije koji Nicholl želi istaknuti: kršćani se posvećuju dok čine djela milosrđa – što nije rezultat njihovih dobrih djela, nego izraz života s Bogom koji ih osnažuje i preobražava u činu milosti.

Ignacije unosi iskustvenu, pa i mističnu dimenziju u Nichollinu raspravu, no ona njegovu priču gradi ponajprije na temelju njegova odnosa i zajedništva s Trojedinim Bogom, što je u skladu s patrističkim razumijevanjem *perihoreze*. Njegov život s Bogom i služenje svijetu ponovno naglašavaju nedualistički pristup, koji se očituje u procijeni vlastitih misijskih metoda u svjetlu odnosa s Trojstvom. Nicholl smatra da upravo ta intimnost s Kristom, zajedno s razlučivanjem

koje ona donosi, pružaju Lausannei mudrost za oblikovanje njegove integrativne duhovnosti.

Dva sljedeća dijela naglašavaju suvremenu teologiju kroz dvojicu njezina predstavnika – Orlanda Costasa (iz Portorika) i Segunda Galileu (iz Čilea). Nicholl ovdje Costasa naziva radikalnim evanđeoskim kršćaninom te, iako je taj naziv upotrijebila i ranije, ovdje ga prvi put i definira. Pod nazivom integrativne misije radikalni evanđeoski kršćani povezuju evangelizaciju i društveno djelovanje te ih ponajprije zanima praktična primjena Biblije, a ne puka teorijska razrada. Latinoamerički teolozi i misiolozi od 70-ih godine nadalje kritizirali su tendenciju lozanskog pokreta da razdvaja ove dvije dimenzije misije, što i danas ostaje točka neslaganja. Neki misiolozi, primjerice, napominju da se integrativna misija ne bi trebala tretirati kao „mreža tema“ (*issue network*), nego kao leća kroz koju Lausanne promatra samu misiju. Nicholl posebno napominje da Costasova djela ne govore izričito o duhovnosti u odnosu na misiju, pa njezina analiza njegove misli u tom kontekstu zahtijeva određenu ekstrapolaciju. Ipak, upućuje na razdoblje pred kraj njegova života kada je u njegovu radu došlo do veće sinteze između iskustva i služenja – u susretu s Bogom kroz služenje siromašnima i marginaliziranima, kao i u povezivanju liturgije i svjedočenja.

Kao drugoga suvremenog teologa Nicholl bira latinoameričkoga katolika Segunda Galileu i njegovu duhovnu teologiju, za koju tvrdi da „vodi kršćane k prakticiranju elemenata kršćanske vjere na načine koji uzimaju u obzir njihove kontekste i kojima susreću Boga“ (str. 123). Nicholl opisuje Galileino shvaćanje misije kao obuhvaćanje evangelizacije, društvene pravde i proročke aktivnosti, a zatim se posvećuje njegovoj duhovnosti. Prema njegovu holističkom shvaćanju kršćanskoga života, prije svega valja slijediti Isusa uz pomoć Duha Svetoga, a potom se odazivati na izazove pojedinih konteksta i povijesnih okolnosti. U ovom je nastojao „iznova situirati tradicionalne duhovne prakse u suvremenom okruženju, donoseći obnovu i duhovnost relevantnu za Latinsku Ameriku“ (str. 138). Te su tradicionalne prakse uključivale molitvu, čitanje Biblije, prakticiranje sakramenata i služenje siromašnima. Nicholl ističe da je susretanje Boga u tim praksama omogućilo da misija bude motivirana kontekstom i duhovno snažna – misija pravde utemeljena na autentičnom odnosu s Bogom.

Posljednji dijelovi, koji se bave praktičnom teologijom, dovode sve ove glasove za „okrugli stol“, uspoređujući i kontrastirajući njihova gledišta o odnosu između misije i duhovnosti, a zatim promišljaju kako bi ta sinteza glasova kritizirala Lausanneino shvaćanje misije. Neka pitanja koja Nicholl oslovljava djeluju kao anticipacija primjedbi i strahova njezine publike. Primjerice, objašnjava da je njezin naglasak na iskustvenom potreban kao protuteža drugim oblicima znanja koji su u Lausannei stavljeni u prvi plan, kao što su intelektualno znanje i kognitivno znanje. Nicholl sažima osnovna otkrića izvučena iz proučavanja glasova svojih sugovornika: nema razlike između društvenog djelovanja i evangelizacije; duhov-

nost unutar misije preobražava misionare i njihove bližnje; holistička misija utemeljena je u duhovnosti slijeđenja Isusa, intimnom odnosu koji se njeguje duhovnim praksama; te se prakse potom isprepliću s misijom. Ovo vrijedi ne samo na individualnoj razini nego i u zajednici. Slijediti Isusa znači očitovati vrijednosti kraljevstva te, konačno, Nicholl izvodi poveznicu između *missio Dei* i *perihoreze* – kršćani sudjeluju u Trojedinom Bogu i u njegovoj misiji. Pozornost koju pridaje sakramentima kao dijelu integrirane duhovnosti može izazvati oprez kod nekih evanđeoskih kršćana, posebice zato što jedan od glasova u razgovoru predstavlja katolički svećenik. Međutim, njezin dijalog za „okruglim stolom“ s perspektivama evanđeoskih kršćana kao što su Wesley i Costas nudi dodatni uvid u iskustvo Božje prisutnosti u euharistiji. Nicholl posebno ističe sakramentalnu dimenziju službe – odnosno, uvid da se Boga susreće dok živimo sa siromasima i služimo im.

U posljednjem poglavlju autorica oblikuje glavne uvide u šest konkretnih prijedloga za Lausanneu, s ciljem bolje integracije između njezine teologije, misiologije i duhovnosti: proširenje shvaćanja misije, naglašavanje uzajamnosti u misiji, misija koja izrasta iz bliskog odnosa s Bogom, sudjelovanje u životu i ljubavi Trojstva, integriranje zajedničkih duhovnih praksi te promicanje misije kao inkarnacijske.

Nicholl uvjerljivo pokazuje da unutar Lausanne doista postoji praznina te predlaže pravac daljnjeg djelovanja, ispreplićući bogato tkanje povijesnih i suvremenih glasova koji se iznova promišljaju u sadašnjosti. Međutim, možda ova kritika Lausanne zapravo otkriva i dublje probleme. Među ostalim, riječ je o pretjeranom oslanjanju na zapadnjačke glasove – glasove koji su često bili dualistički, preskriptivni i pragmatični – da oblikuju razgovor, pri čemu se zanemaruju druge kulturne perspektive koje svijet već promatraju na holistički način. U tom je svjetlu dragocjeno što Nicholl u svoju raspravu uključuje glasove iz Latinske Amerike, kao i iz drugih kršćanskih tradicija. Zanimljivo je, međutim, da su svi njezini sugovornici muškarci. Iako je očigledno da je pažljivo izabrala svakoga pojedinca, ostaje činjenica da su brojne žene mogle doprinijeti istančanosti i širini perspektive rasprave.

Iako autorica daje neke naznake da Lausanne već ide u smjeru integrativnije misije, rasprave i kontroverze s kongresa održanog 2024. (primjerice, pitanje prvenstva evangelizacije u odnosu na službu ili način kako se pravda izražava u misiji), kao i kritike Seulske izjave (na koje je među ostalim, upozorila INFEMIT – mreža teološkog promišljanja i prakse koju Nicholl spominje u svojoj knjizi, ističući da ta izjava minimizira integrativnu misije), predstavljaju izazove takvom optimizmu. Upravo ti izazovi povećavaju važnost i aktualnost njezine knjige. Ipak, kao što je prije navedeno, neke grane evanđeoskoga kršćanstva mogle bi imati primjedbe na njezin dijalog s katoličkim glasovima i spremnost da preispita ulogu liturgije u odnosu na misiju. No upravo takav pristup njezina metodologija i zahtjeva od samog početka: priznati vlastite pristranosti i pristupiti „Dru-

gomu“ otvoreno – ne da bi se njegovo mišljenje nekritički usvojilo, nego da bi se moglo vidjeti dalje od vlastitih interpretativnih okvira. To je, čini se, bit integrirane misije: dok kršćani ulaze u dublju bliskost s Trojedinim Bogom, Božja ih milost osposobljava da rastu, uče od drugih te da se preobražavaju kroz službu i svjedočanstvo svijetu. Unatoč razlikama u vremenskom razdoblju i kontekstu, Nicholl pronicljivo ističe da je svaki muškarac u njezinoj studiji utjelovio upravo ovu duhovnost. Stoga zaključuje da bi koncept *missio Dei* trebalo proširiti – tako da postane „mjesto bivanja, sudjelovanja (*perihoreze*) i rasta u milosti s Bogom“ (str. 196). Taj naglasak na *bivanju* u misiji važan je korektiv neumoljivog naglaska na rastu, strategiji i akciji, koji još uvijek obilježava velik dio suvremene misije. Upravo u tom stanju *bivanja* dolazi do oblikovanja – tu postajemo sposobni razabrati kako i kamo nas Duh poziva na sudjelovanje.

Melody Wachsmuth

Phillip Cary

The Nicene Creed: An Introduction

Bellingham: Lexham Press, 2023., str. 248 (Logos edition)

Budući da se ove godine obilježava 1700. godišnjica Nicejskog sabora, pripala mi je ugodna dužnost propovijedati o istinama *Nicejskog vjerovanja* u našoj mjesnoj Baptističkoj crkvi u Zadru. Naravno, postoje brojni drevni i suvremeni autori čija djela osvjetljaju i sam Sabor i *Nicejsko vjerovanje*, a mom su proučavanju osobito pomogla djela autorâ poput Ćirila Jeruzalemskog, Philipa Schaffa, J. N. D. Kellyja, Johna Behra i drugih. Ipak, nedostajalo mi je jedno djelo koje bi moglo poslužiti kao priručni komentar i početna točka za istraživanje. Upravo se takvom knjigom pokazalo djelo *The Nicene Creed: An Introduction* [Nicejsko vjerovanje: Uvod] dr. sc. Phillipa Caryja, profesora filozofije na sveučilištu Eastern u SAD-u. Knjiga se sastoji od sedam poglavlja: dva služe kao okvir – „Uvod“, koji uvodi u samo Vjerovanje, te „Epilog“, koji pomaže čitateljima razumjeti i protumačiti Trojstvo. Između njih nalazi se pet poglavlja koja predstavljaju izlaganje *Nicejskog vjerovanja*.

„Uvod: Povijesne okolnosti“ iznosi priču o tome kako je jedna glava drevne hidre zaprijetila Crkvi svojim napadima na samu Osobu Isusa Krista, njezina Gospodina i Spasitelja. Ti su se napadi utjelovili u osobi aleksandrijskog prezbitera Arija, koji je iznosio tvrdnje poput ove: „bilo je vrijeme kada on [Sin] nije postojao“ (str. 1). Car je stoga sazvao Sabor 325. godine u gradu Niceji, današnjem Izniku u Turskoj, kako bi se ovo pitanje razriješilo te kako bi Crkvi i Carstvu donio mir (str. 3). Sabor, koji je kasnije prepoznat kao prvi ekumenski (sveopći) sabor,

oblikovao je Vjerovanje protiv ove hereze. Međutim, autor objašnjava da ono što danas nazivamo *Nicejskim vjerovanjem* zapravo predstavlja proširenu inačicu Vjerovanja Nicejskog sabora. Ona je, naime, „formulirana na Carigradskom saboru 381. godine i službeno prihvaćena kao izjava Nicejske vjere na Kalcedonskom saboru 451. godine“ (str. 7). Autor je za potrebe ove knjige sam preveo Vjerovanje s grčkog izvornika (str. 10). S obzirom na to da bi bilo previše složeno i nepotrebno u detalje slijediti autorov komentar, moj je cilj u ovoj recenziji osvrnuti se na neke značajnije odlomke u *Vjerovanju* i istražiti kako ih je autor protumačio, kako bismo jasnije razumjeli narav ove knjige.

Caryjevo je djelo i pristupačno i sveobuhvatno u načinu na koji uvodi čitatelja u *Vjerovanje*. Autor ga predstavlja očima i drevnih i suvremenih tumača, pritom se čuvajući suvremenih pokušaja održavanja nicejskog pravovjerja pomoću pojašnjenja koja ga zapravo niječu, kao i filozofskih objašnjenja srednjovjekovne skolastike. U svom je pristupu dosljedan u svim poglavljima, a jedino je u komentaru posljednjeg dijela poglavlja o Svetom Duhu, iako i dalje pristupačan, nešto sažetiji. To je zapravo jedina ozbiljnija primjedba koju mogu uputiti ovom djelu, s obzirom na njegovu svrhu. Sada ćemo se osvrnuti na neke važnije dijelove Caryjeve knjige kako bismo vidjeli što ona nudi svojim čitateljima.

U poglavlju „Prvi članak: Bog Otac“ Cary objašnjava identitet Boga Crkve i njegovih djela, koja uključuju ukupnost i materijalne i duhovne tvorevine. Istovremeno naglašava da Bog nije stvorio *zlo*, jer je *zlo* iskvarenje Božje dobre tvorevine. Premda spominje drevne religije i filozofske tradicije koje su bile suprotstavljene, ali ponegdje i slične kršćanskom monoteizmu, njegova su objašnjenja jednostavna i prožeta biblijskim odlomcima koje su crkveni oci imali na umu dok su se borili s time kako oblikovati Vjerovanje koje će istovremeno pobiti hereze i podržati biblijsko svjedočanstvo vjere. Isto vrijedi i za dva poglavlja o Božjem Sinu: jedno obrađuje njegovo postojanje prije Utjelovljenja („Drugi članak, prvi dio: Vječni Sin Božji“), a drugo njegovo postojanje kao Bogo-Čovjeka („Drugi članak, drugi dio: Utjelovljeni Bog“). Autor objašnjava da je izjava o Kristu, „jednoga Gospodina“, paralelna s onom „jednoga Boga“ iz prethodnog članka *Vjerovanja*, te da kada se Krista naziva „Gospodinom“, na njega se primjenjuje „sveto Ime Jahve, Boga Izraelova“ (str. 40). To potvrđuje povezivanjem relevantnih biblijskih odlomaka. Zatim, komentirajući tvrdnju da je Sin „rođen od Oca prije svih vjekova“, Cary jednostavnim, nefilozofskim jezikom ističe i apofatičku dimenziju te formulacije i njezino utemeljenje u Božjoj neshvatljivosti i neizrecivosti (str. 61). Ovo je uistinu ključno želimo li razumjeti *Vjerovanje* u skladu s načinom na koji su ga shvaćali njegovi autori. U dijelu poglavlja u kojem razlaže tvrdnju da Sin ima „isti bitak [ili esenciju] kao Otac“, autorovo objašnjenje pogađa samu srž nicejske vjere. Naime, Cary piše: „Božanska *ousia*, Božji bitak ili njegova esencija, pripada jednako Ocu, Sinu i Svetom Duhu; ali ona potječe od Oca, koji ju u cijelosti daje Sinu kada Sinu daje njegov bitak, a isto se odnosi i na Duha...“ (str. 85). Atanazije i

Augustin bez sumnje bi se složili s načinom na koji je Cary ovo izrazio – na žalost nekih suvremenih (re)interpretatora *Nicejskog vjerovanja*.

Između dva poglavlja o Božjem Sinu nalazi se „Dodatak: Riječ i analogije“ koji je veoma koristan jer upozorava da s ilustracijama o Trojstvu trebamo biti oprezniji, imajući na umu da su sve analogije kojima se služimo kako bismo razumjeli Boga „ograničene i nesavršene“ (str. 97). Pobožni aspekt ovoga djela dolazi do izražaja kada autor objašnjava da se Božji Sin utjelovio jer „Ljubav ga je spustila“ na svijet (str. 105). Isto tako, autor prihvaća otajstvenu narav Utjelovljenja te, slijedeći Augustina, primjećuje da je Božji Sin došao „u smrtnom tijelu... na mjesto na kojem je već obitavao“ zahvaljujući svojoj božanskoj sveprisutnosti (str. 108). Cary pritom pokazuje i osjetljivost za doktrinarne nijanse. Primjerice, pojašnjava da Sin, kao nepromjenjivi Bog, nije postao čovjekom, nego je uzeo na sebe čovječtvo (str. 123).

U poglavlju „Treći članak: Sveti Duh“ autor pojašnjava da je Vjerovanje Nicejskog sabora izvorno završavalo riječima: „I u Svetoga Duha“. Sve što se nalazi nakon tih riječi dodano je na Prvom carigradskom saboru 381. godine. Cary je i ovdje pažljiv i pristupačan: jasno objašnjava različite grčke pojmove korištene u *Nicejskom vjerovanju* te upozorava da im treba pristupati pažljivo, ne pripisujući im puni smisao koji im je naknadno pridat u različitim kontekstima. Na primjer, riječ „osoba“ ne smijemo razumjeti u smislu postojanja triju „osobnosti“ u Bogu, jer bi to vodilo u triteizam. Drugim riječima, Otac, Sin i Sveti Duh jesu tri Osobe, ali uvijek uz nužno objašnjenje da je riječ o jednom Bogu „koji ima jednu volju i silu i djelovanje, kao i jednu bit“ (str. 178). Osvrćući se na zapadni dodatak Vjerovanju – [i od Sina], odnosno *filioque* – Cary nastoji biti obziran prema objema stranama u prijeporu. Pritom se s većinom zapadnih teologa slaže s izjavom u njezinom izvornom, augustinovskom shvaćanju, prema kojem Duh *izlazi* iz Oca i (kroz) Sina, ali „Otac je izvor svega što je božansko“ (str. 187). S druge strane, slaže se s Istočnom crkvom u tome da se ovaj dodatak ne bi trebao nalaziti u *Vjerovanju*, jer ga nije potvrdio ni jedan pravi ekumenski sabor.

U daljnjoj raspravi o izjavi *Vjerovanja* o Crkvi Cary je nešto sažetiji: svakoj izjavi o Crkvi posvećuje tek jedan paragraf, pa njegovu prikazu nedostaje nijansirano i iscrpnosti kakve nalazimo u prethodnim poglavljima. Na primjer, „katolička“ prema autoru znači „sveopća“ i „pravovjerna“, što i jest primarno patrističko značenje tog pojma, ali bi bilješka o naknadnom razvoju pojma obogatila ovo djelo. Slično tome, kada objašnjava značenje tvrdnje o tome da je Crkva apostolska, Cary nudi vrlo jednostrano razumijevanje: „S obzirom na to da nam apostolsko propovijedanje, kao i riječi drevnih prorokâ, sada dolaze u svetom Pismu, zvati crkvu ‘apostolskom’ način je na koji Vjerovanje kaže da je [crkva] biblijska“ (str. 197). Drugim riječima, iako je istina da većina današnjih evandeoskih kršćana upravo ovako razumiju apostolicitet crkve, svaka crkvena tradicija (rimokatolička, pravoslavna i protestantska) razumije ovo u kontekstu vlasti-

tih eklezioloških i hermeneutičkih opredjeljenja. Također, nedostaje rasprava o načinima na koje različite tradicije razumiju izraz „jedno krštenje za oproštenje grijeha“, premda neke evanđeoske tradicije upravo ovaj dio *Vjervovanja* smatraju spornim, pa ga čak i odbacuju. Autorovo posljednje poglavlje, „Epilog: jednostavne objasnjenje Trojstva“, ohrabruje čitatelje da se oslone na Augustinovih sedam jednostavnih izjava o Trojstvu dok odgovaraju na različita pitanja o tom nauku, jer nema potrebe zaplesti se u apstraktna razlaganja i pokušaje razmršivanja otajstva Božjega trojedinstva.

Caryjeva knjiga nije konačna riječ o *Nicejskom vjerovanju* za one koji žele istražiti njegove teološke i filozofske dubine. Čak će i mnogi propovjednici poželjeti saznati više o njegovoj povijesti, protagonistima i značenju. Pred kraj knjige uočavaju se određene nedorečenosti u raspravi o Crkvi i o krštenju – na što smo već ukazali, što je možda posljedica činjenice da te teme nisu bile u žarištu rasprava crkvenih otaca na Prvom nicejskom i Prvom carigradskom saboru. Unatoč tome, vjerujem da će se knjiga *The Nicene Creed* pokazati korisnom svima – od zainteresiranih srednjoškolaca do sveučilišnih profesora – kao gotovo izvrsno djelo koje ostvaruje ono što njegov podnaslov obećava: uvod u *Vjervanje*. S obzirom na to da se ove godine obilježava 1700. godišnjica Nicejskog sabora, od srca preporučujem svim našim čitateljima da posegnu za ovom pronicavom knjigom.

Miroslav Balint-Feudvarski

**ČITAJTE ONLINE
IZDANJE KAIROSA**

www.kairos.bizg.hr

**KAIROS
EVANĎEOSKI
TEOLOŠKI
ČASOPIS
2/2025**

UDK 27-1/277
ISSN 1846-4580

9 771846 458003